

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

**KOMPARATIVNA ANALIZA STUDENTSKOG POKRETA U SR
NJEMAČKOJ I SR HRVATSKOJ 1968. GODINE**

Diplomski rad

Zrinka Borovečki

Mentor: doc. dr. sc. Ivica Šute

Zagreb, 2012.

SADRŽAJ

1. Uvod	3
2. Historiografija o studentskim pokretima u Saveznoj Republici Njemačkoj i Socijalističkoj Republici Hrvatskoj.....	10
2. Frankfurtska škola i <i>Praxis</i> -filozofija – kritika i humanistički socijalizam.....	17
3. Godina 1968. u Saveznoj Republici Njemačkoj i Socijalističkoj Republici Hrvatskoj	26
3.1. Fenomen 1968. godine	26
3.2. Godina 1968. u Saveznoj Republici Njemačkoj.....	28
3.3. Godina 1968. u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj	44
3.4. Komparacija 1968. godine u SR Njemačkoj i SR Hrvatskoj	54
4. Posljedice studentskih pokreta, studentski časopisi i pitanje karizmatičkih vođa kod studenata	58
4.1. Karizma ili tek popularni nastup?.....	66
5. Svakodnevnica, seksualna revolucija i pop-kultura – dodirne točke svih šezdesetosmaških pokreta	73
5. Umjesto zaključka ili „Was war 1968“?.....	89
6. Popis literature.....	93

Sažetak

Studentica u diplomskome radu metodom komparativne analize prikazuje studentski pokret u Saveznoj Republici Njemačkoj i Socijalističkoj Republici Hrvatskoj 1968. godine. Četiri su dodirne točke komparacije – teorijska podloga oba pokreta, tijek pokreta u obje zemlje, posljedice pokreta i karizmatičke ličnosti te međusobna interakcija kroz studentske časopise i na kraju popularna kultura s posebnim naglaskom na seksualnu revoluciju. Iako se na prvi pogled čini da se studentski pokret u Zapadnoj i Istočnoj Europi ne mogu uspoređivati, to se pokazalo pogrešnom konstatacijom, jer su studentski pokreti u Njemačkoj i u Hrvatskoj imali brojnih dodirnih točaka, pogotovo kroz studentsku i profesorsku interakciju. Ipak, posebno treba naglasiti da pokret hrvatskih studenata niti u približnoj mjeri nije bio toliko intenzivan kao onaj berlinskih studenata, niti u uzrocima, niti u tijeku, a niti u posljedicama. Iako su oba pokreta završila propašću, ipak su oba pokrenula svojevrstne promjene, svaki u svojoj zemlji, što je i bila temeljna studentska ideja.

Ključne riječi: studentski pokret, Savezna Republika Njemačka, Socijalistička Republika Hrvatska, Jugoslavija, komparativna analiza, Hladni rat

Abstract

Using the comparative method in her thesis, the author presents 1968 student movements in the Federal Republic of Germany and the Socialist Republic of Croatia. There are four common points of comparison – theoretical background of both movements, flow of movements in both countries, the consequences of the movements and the charismatic personality with mutual interaction through student journals, and finally popular culture with special emphasis on the sexual revolution. Although at first glance it appears that student movements in Western and Eastern Europe cannot be compared, it showed to be a wrong assumption, because student movements in Germany and Croatia had various things in common, most notably through student and professor interaction. However, it should be emphasized that student movement in Croatia was not as intense as that of students in Berlin, neither in causes, nor duration or consequences. Although both movements ended in failure, they also launched some changes in their countries, and that was the students' basic idea.

Key words: student movement, Federal Republic of Germany, Socialist Republic of Croatia, Yugoslavia, comparative method, Cold War

1. Uvod

Pogled onoga koji traga za korijenima 1968. godine neizbježno seže na sam vrhunac Hladnog rata. Konflikt Istoka i Zapada u prva dva desetljeća poslije Drugoga svjetskog rata, formiranje vojnih blokova, NATO-a¹ i Varšavskog pakta², kao i cjelokupni potencijalni sindrom ideoloških i vojnih konfrontacija u razdoblju nakon 1945. godine, pripadaju pretpovijesti „pobunjeničkog desetljeća“.³ Ova se tvrdnja odnosi na Sjedinjene Američke Države u kojima je sve počelo, kao uostalom i na Zapadni i Istočni svijet koji je „kipio“ u šezdesetim godinama prošlog stoljeća. Atomska naoružanja u pedesetima, prije svega u Velikoj Britaniji i Saveznoj Republici Njemačkoj, predstavljali su polaznu točku kristalizacije lijeve kritike, dok se u Francuskoj okidač šezdesetosmaških kretnji pripisuje borbi protiv rata u Alžiru.

Ipak, najvažniji prethodnici, uzori i počeci kasnijih protestnih pokreta nalaze se u Sjedinjenim Američkim Državama. Tamo, u srcu modernog kapitalizma, izbio je takav vid radikalne systemske kritike, koji nije crpio ideje iz komunizma, već je svoju osnovu imao u borbi za građanska prava, opću političku participaciju i konkretni utopizam novog društva.⁴ Bila je to borba protiv surovog Vijetnamskog rata, borba protiv diskriminacije Afroamerikanaca, te razdoblje buna na sveučilištima Berkeleyju, Columbiji i San Francisco Stateu. Latinoamerički studenti organizirali su se od šezdesetih godina u gradske gerile, dok su istodobno Crne pantere u getoima u svojim kavicama i s pištoljima u rukama demonstrirali za „Black Power“ i izlagali se pucnjava s bijelom policijom. Tu su bili i milijuni crvenogardista u Kini koji su na Maov poziv pošli u teroristički „dječji križarski rat“.⁵ Prosvjedovali su i amsterdamski Provoši na bijelim biciklima na drskim okupljanjima. Pariški svibanjski revolucionari su na barikadama dostojnima filmskog uprizorenja zahtijevali

---

¹ NATO – *North Atlantic Treaty Organisation*, ili francuska inačica *Organisation du Traité de l'Atlantique Nord* – OTAN, politički je i vojni savez čiji je glavni zadatak očuvanje političkog i vojnog mira. Organizaciju je 1949. godine osnovalo dvanaest država koje su pripadale zapadnom bloku.

² Varšavski pakt – službeni naziv *Sporazum o prijateljstvu, suradnji i međusobnoj pomoći*, bio je savez zemalja istočnog bloka osnovan kao protuteža NATO-u 1955. godine, pod izlikom da se radi o odgovoru na primanje Savezne Republike Njemačke u NATO, kao i na njezino atomska naoružanje.

³ Norbert Frei (2008.). *1968. Jugendrevolte und globaler Protest*. München: Dt. Taschenbuch – Verlag., 31. Nadalje: Frei, 2008.

⁴ Ibid, 31.

⁵ U vrijeme Velike kineske proleterske revolucije (1966.-1969.), Mao Ce-tung aktivirao je ponajprije djecu pripadnika partijskog kadra i inteligencije (profesora na fakultetima, učitelja, visokih dužnosnika) u svrhu nadgledanja i denuncijacije svojih roditelja i nastavnika. Ovo nije bio nimalo bezazleni čin, pogotovo radi nemira koji su izbijali u pokrajinama u kojima su mladi provodili ono što je Mao od njih tražio.

„Phantasie an die Macht“⁶ i mokrili na grob neznanog junaka. Talijanski su studenti i šegrti zajedno s vršnjacima neofašistima gradili „oslobođene prostore“, dok su češki studenti sjajnim očima klicali dobrim očevima svojeg „Praškog proljeća“, a u kolovozu 1968. godine golim se rukama penjali na sovjetske tenkove. U SSSR-u izgubljena je hrpica mladih demonstranata na Crvenom trgu u Moskvi razapela transparent solidarnosti, dakako potpuno neuspješno. I ništa nije moglo proći bez hipija i djece cvijeća koji su u ljeto 1969. godine pred očima cijelog svijeta prakticirali „*make love, not war*.“⁷ Od svih tih raznih grupa i pokreta zasigurno najkompleksniji jest bio onaj melankoličnih berlinskih antiautoritaraca s njihovim pompoznom teorijskim debatama i ritualnim plesnim procesijama u Ho-Ho-Ho-Chi-Minh taktu.

No, uz ove velike pokrete, koji predstavljaju ne samo nacionalna, već i internacionalna mjesta sjećanja, gibali su se i oni „manji“ pokreti, među kojima i oni u Jugoslaviji, u kojoj su se po prvi puta počele „rušiti“ krute društvene i političke strukture. Sve je krenulo od Beograda u vrućim lipanjskim gibanjima, kad je Beogradski univerzitet postao „Crveno sveučilište Karla Marxa“, a zatim se priključuju i Ljubljana, Sarajevo, Niš, Kragujevac i Zagreb. Zagrebačko sveučilište, koje je za ovu priliku uzelo ime „Socijalističko sveučilište Sedam sekretara SKOJ-a“ počelo se gibati direktno potaknuto događajima u Beogradu.⁸ Čime je zagrebačka pobuna bila motivirana i zašto je uopće izbila, najbolje je opisao tadašnji profesor Filozofskog fakulteta Branko Bošnjak, kad je 1968. godine pisao časopisu *Razlog* odgovor na pitanje što predstavlja 1968. godina:

„Nedavni studentski događaji kod nas pokazuju da su u našoj stvarnosti zakazale institucije kojima je bila dužnost da pokažu svoju sposobnost na djelu u rješavanju problema naše mlade generacije. Psihologija birokrate uvijek je konzervativna i protestira protiv promjena i zahtjeva koji dovode u pitanje ustaljene norme u kojima se birokrat osjeća najpozvanijim. Birokrat vidi prvenstveno svoje želje i interese, a misli iz hijerarhije odnosa pri čemu sebe poistovjećuje sa samim idejama. U tom odnosu birokrat važi kao mjerilo principa. Studentski pokret znači apel na savjest svih onih koji nisu izgubili povjerenje u socijalizam, a od nas samih ovisi kakav ćemo socijalizam imati. Naši studenti dorasli su problemima suvremenog zbivanja i sposobni su da dadu nove ideje. Kada su provokatori raznih boja pokušali da lažima unesu razdor u naše

---

⁶ Mašta na vlast (prijevod Z. B.).

⁷ Gerd Koenen (2010.). *Das rote Jahrzehnt. Unsere kleine deutsche Kulturrevolution 1967 – 1977*. Köln: Kiepenheuer & Witsch, 67., Nadalje: Koenen, 2010.

⁸ Podršku studentima u Beogradu pružali su i studenti u Osijeku, Rijeci, Splitu i Zadru. Cijelu su situaciju kontrolirale kako partijske, tako i studentske organizacije pa nije bilo incidenata. Nastava je također održavana redovito.

bratstvo i jedinstvo, studenti su ih brzo prepoznali i odgovorili im idejama naše revolucije, a ne tezama čaršije i šovinizma.“⁹

Postavlja se pitanje zašto pisati uopće o 1968. godini? Nije li ta tema već u velikoj mjeri potrošena i kao takva potpuno nezanimljiva? Pritom se uvijek smetne s uma da je pitanje studentskih prosvjeda uistinu kompleksno i široko područje, uvijek iznova aktualno te zbog toga traži stalno preispitivanje. Pogotovo u hrvatskoj historiografiji gdje je ostalo još mjesta za arhivski rad i bavljenje njegovim različitim aspektima, kako teorijskim, tako i praktičnim. U skladu s time u ovome ću diplomskome radu metodom komparativne analize sagledati studentski pokret 1968. godine u Saveznoj Republici Njemačkoj i Socijalističkoj Republici Hrvatskoj. Metoda komparativne analize pokazala se vrlo zahvalnom u radu na ovoj temi zato što daje mogućnost, definirano prema Blochu, sagledavanja nekih problema, opisivanja krivulja njihovih razvoja, pronalaženja sličnosti i razlika te na kraju njihovu usporedbu unutar različitog konteksta.¹⁰ Prednost ovakvog metodološkog pristupa leži u činjenici da radi iskorak iz uskog okvira nacionalne povijesti, čime konzekventno umanjuje provincijalizaciju povijesnog istraživanja,¹¹ a da pritom ne predstavlja generalizaciju, već omogućuje razlikovanje onog što je krucijalno, što je kauzalno i što je slučajno u definiranju i povezivanju određenih problema.¹²

Budući da se komparativnom analizom njemačke i hrvatske '68. u historiografiji još nitko nije bavio, oba problema zahtijevaju da ih se promatra unutar šireg konteksta. Tako ću situaciju u Njemačkoj promatrati u kontekstu Zapada, a situaciju u Hrvatskoj u kontekstu Jugoslavije, odnosno u sklopu socijalističkih zemalja sa svim posebnostima tih sustava. Temeljno istraživačko pitanje na koje ću pokušati odgovoriti jest: postoji li veza između studentskog pokreta u Saveznoj Republici Njemačkoj i Socijalističkoj Republici Hrvatskoj 1968. godine i ukoliko ona postoji, kakva je ta veza. Na kojim razinama djelovanja je ona jasna i vidljiva, a na kojima zahtijeva detaljniju analizu tih dvaju pokreta i njihova međusobnog utjecaja. Određene zajedničke crte su jasne i vidljive i prije samog istraživanja, poput borbe protiv „imperijalističkog rata“ u Vijetnamu, protiv atomske prijetnje uopće, protiv društvenog sustava, gdje materijalna eksploatacija sve više prelazi u duhovnu. Da

⁹ Branko Bošnjak. „Potrebna su djela a ne fraze.“ U: *Gordogan* #2-3, zima-proljeće, 2004.

¹⁰ Marc Bloch. *Za komparativnu historiju europskih društava*. U: Roksandić, Drago (ur.) (2004.). *Uvod u komparativnu historiju*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 40. Nadalje: Roksandić, 2004.

¹¹ Kocka, Jürgen. „Comparison and beyond“. U: *History and Theory* 42. Veljača 2003., 39.

¹² Peter Baldwin. *Comparing and generalizing why all history is comparative, yet no history is sociology*. U: Deborah Cohen; Marsha O'Connor (2004.). *Comparison and history. Europe in cross-national perspective*. London: Routledge, 11.

bismo ustvrdili daljnje sličnosti ali i različitosti između oba pokreta potrebno je odgovoriti i na niz potpitanja. S time u vezi postoje i četiri temeljna segmenata komparacije:

- teorijska podloga studentskog pokreta u obje zemlje – komparacija Frankfurtske kritičke škole okupljene oko časopisa *Zeitschrift für Sozialforschung*¹³ i Zagrebačke filozofske škole okupljene oko časopisa *Praxis*, posebno se osvrćući na pitanje postoje li i u Hrvatskoj „ljeviji od najljevijih“ ili je to karakteristika razvijenog Zapada,
- komparacija razvoja događaja za vrijeme studentskih pokreta u SR Njemačkoj i SR Hrvatskoj 1968. godine, odnosno analiza temeljnih postavki razvoja pojedinog pokreta te njihovih sličnosti i razlika, a unutar konteksta odnosa između SR Hrvatske i SR Njemačke prije, za vrijeme i nakon 1968. godine,
- koje su posljedice studentskih gibanja u SR Njemačkoj u komparaciji sa SR Hrvatskom, odnosno na koji su način završili glavni akteri zbivanja 1968. godine i kako su se studentska događanja reflektirala na političku scenu, zatim pitanje karizmatičkih¹⁴ vođa, Rudija Dutschkea u SR Njemačkoj te Šime Vranića u SR Hrvatskoj; ovdje posebno treba naglasiti činjenicu, da iako je Dutschke bio najeksponiraniji uz njega su postojali i brojni drugi pojedinci koji su činili pokret „živim“, a u SR Hrvatskoj posebno treba posvetiti pažnju činjenici da je postojalo više grupacija u organiziranju i provođenju prosvjeda pa je i svaka od njih imala svog predstavnika (također, ovdje će se ukratko dotaknuti i pitanja o tome jesu li studenti iz SR Hrvatske i SR Njemačke bili u bilo kakvoj korespondenciji i o tome koliko su hrvatski studenti pratili pokret u SR Njemačkoj i obratno),
- posljednja točka komparacije odnosit će se na popularnu kulturu (svakodnevnica, glazba, navike studenata) te njezine sličnosti i razlike na prostoru Istoka, odnosno Zapada u vrijeme studentskih gibanja 1968. godine s posebnim osvrtom na seksualnu revoluciju u obje zemlje.

---

¹³ Časopis za društvena istraživanja.

¹⁴ Pod pojmom karizmatička ličnost podrazumijeva se popularno, derogirano značenje toga pojma, a ne klasično idealnotipsko poimanje karizme u weberovskom smislu. Detaljnije informacije potražiti u: Constantin Iordachi (2004.). *Charisma, Politics and Violence: The Legion of the "Archangel Michael" in Inter-war Romania*. Trondheim: Trondheim Studies on East European Cultures & Societies; Jerrold M. Post (1986.). „Narcissism and the Charismatic Leader-Follower Relationship.“ U: *Political Psychology*, Vol. 7., br. 4.; Joseph Ben-Szman; Michael Givant. „Charisma and Modernity: The Use and Abuse of a Concept“. U: Ronald M. Glassman (1986.). *Charisma, history, and social structure*. New York: Greenwood Press.

Pored naznačene komparativne metode u svome radu također koristim metodološki pristup baziran na oralnoj povijesti. Tijekom jednomjesečnog boravka u Berlinu i prilikom rada u arhivu *Außenparlamentarische Opposition*,¹⁵ odnosno APO, imala sam priliku provesti i nekoliko intervjua s akterima 1968. godine u SR Njemačkoj. Također, istu metodu koristila sam i prilikom istraživanja tih događaja u Zagrebu. Na taj način uspjela sam (re)konstruirati određene događaje koji dosad nisu obrađeni ili objavljeni u historiografskim ili (auto)biografskim djelima, a čine vrlo važan segment u razumijevanju oba pokreta.

U prvome poglavlju diplomskog rada uspoređuje se historiografski pristup studentskome pokretu u SR Njemačkoj i SR Hrvatskoj. Posebno se težište stavlja na činjenicu da je njemački pokret dobro obrađen, no preslabo istražen. Posljedica je to činjenice da su o događajima 1968. godine u SR Njemačkoj do nedavno pisali isključivo šezdesetosaši, dok se tek u novije vrijeme primjećuje trend pojave ozbiljnijih historiografskih istraživanja. S druge strane pozornost se posvećuje zanemarenoj istraženosti šezdesetosme godine u Jugoslaviji, odnosno Hrvatskoj, unatoč tomu što su junska/lipanjska gibanja imala odjeka na socijalne i političke promjene u zemlji.

U drugome poglavlju ispitat će se poveznica između Frankfurtske kritičke filozofije i Zagrebačke *Praxis*-škole. Hipoteza koja će se ispitati u tome poglavlju jest: filozofi Zagrebačke *Praxis*-škole crpili su ideje od Frankfurtske kritičke škole, preuzimajući misli marksizma i uklapajući ih u suvremeno društvo, pri čemu se posebna pažnja pridaje praktičnom djelovanju, a ne više samo teoretizaciji. Djelovanje obje škole važno je za šezdesetosaški pokret jer su one oblikovale studentske stavove i na neki način ih potaknule na pobunu.

Treće poglavlje odnosi se na vezu između studentskog pokreta u SR Njemačkoj i SR Hrvatskoj. Iako se čini nemogućim pronaći veze između bunta u razvijenoj zemlji Zapada i socijalističkoj zemlji Istoka, pokušat će se dati odgovor na to što je zajedničko za oba pokreta, odnosno koje su temeljne veze obilježile pokret u obje zemlje. Naravno, treba naglasiti da je nužno njemački pokret izvršio utjecaj na hrvatski, jer je njegova prezentacija u medijima u SR Hrvatskoj bila daleko veća, iako su njemački mediji također pratili ono što se događalo u Jugoslaviji, a samim time i u SR Hrvatskoj. Budući da je njemački pokret bio daleko reprezentativniji i popraćeniji, kao i mnogo burniji od hrvatskog, glavna je hipoteza da je hrvatski pokret temeljne ideje crpio upravo od njemačkog. Ono što je ovdje bitno istaknuti

---

¹⁵ Vanparlamentarna opozicija.

jest činjenica da se često naglašava da je studentski pokret u Jugoslaviji, poglavito „vrući lipanj“ u Beogradu, bio refleksija francuskog „Pariškog svibnja“, što on uistinu i jest bio, no ako pogledamo studentski pokret u SR Hrvatskoj kao mikrofenomen on zapravo preslikava ideje njemačkog studentskog pokreta.

Posljedice studentskog pokreta, karizmatičke ličnosti i popraćenost pokreta u medijima tematske su okosnice četvrtog poglavlja. Ovdje će metoda komparativne analize biti daleko najizraženija i najzahvalnija za pronalaženje odgovora na pitanje postoje li ikakve poveznice između refleksije i posljedica studentskog pokreta na politička i socijalna gibanja u zemlji te jesu li postojali snažni pojedinci u obje zemlje koji bi iznijeli cjelokupni pokret. Hipoteza je da su studenti zagrebačkog sveučilišta pratili zbivanja u Njemačkoj i pokušali oponašati model iskazivanja nezadovoljstva te se samim time u SR Hrvatskoj pokušavaju izdvojiti pojedinci koji bi stajali na čelu pokreta. Drugi dio hipoteze odnosi se na posljedice, koje su nesumnjivo bile bitno drugačije u obje zemlje, ali su svejedno, bile one slabijeg ili jačeg karaktera, odigrale važnu ulogu u utjecaju na mijenjanje dotad postojećih socijalnih i političkih struktura.

U petom poglavlju obrađivat će se popularna kultura (svakodnevnica i glazba) i seksualna revolucija koja se javlja u šezdesetim godinama dvadesetog stoljeća, a koja kulminaciju doživljava upravo za vrijeme 1968. godine. Budući da se ovdje radi prvenstveno o pokretu mladih, važan segment njihova djelovanja činila je popularna kultura, odnosno glazba koja je vrlo često oblikovala njihova stajališta. Glazba nužno predstavlja dodirnu točku svih pokreta, jer su se novi glazbeni pravci i pokreti pratili jednako i na Istoku i na Zapadu. Posebna pažnja obratit će se odnosu žena-muškarac u pokretu, odnosno, pitanju i analizi jesu li njemački i hrvatski studenti dopuštali jednaku aktivaciju i afirmaciju svojim kolegicama u pokretu, prvenstveno u pogledu zauzimanja vodećih pozicija unutar samih pokreta. Hipoteza koja se nameće u ovome poglavlju jest da su žene teže došle do izražaja na Zapadu, ali kad su se uspele na pozicije onda su mogle bez problema odlučivati o najvažnijim pitanjima. S druge strane, žene na Istoku lakše ulaze u vladajuće strukture, ali nemaju toliko utjecaja pri donošenju najvažnijih odluka.

Njemački je studentski pokret danas pojam, koji ima težinu i o kojem se u najkvalitetnijim svjetskim historiografijama i danas vode brojne polemike. O hrvatskom studentskom pokretu malo tko uopće nešto i zna, a u većini slučajeva on se uopće i ne spominje, zasjenjen beogradskim u okviru jugoslavenskog, koji je uistinu bio najizraženiji i s najjasnijim posljedicama. Čak i sami šezdesetosmaši su skeptični pri pomisli da se komparira

njemački i hrvatski studentski pokret. No, jedan od najvećih buntovnika u Njemačkoj, Bernd Rabehl, u jednom je razgovoru istaknuo da unatoč tomu što je o njemačkom pokretu već toliko toga napisano svaka sljedeća generacija otkriva nove segmente pokreta, pogotovo kad Njemačku krene uspoređivati s vlastitom državom.¹⁶ Pa tako vrijedi i usporediti ono što se uistinu dogodilo u SR Njemačkoj i SR Hrvatskoj te „plamteće“ 1968. godine.

Riječima Bernda Rabehla, obrazovna i kulturna revolucija s kraja šezdesetih godina u Zapadnoj i Istočnoj Europi zanimljiva je već po tome što je sa sobom dovela novi revolucionarni, odnosno pobunjenički tip. Nije na čelu revolucije stajala radnička klasa, niti međusloj inteligencije, niti nacionalne manjine, već studenti, ta nezaposlena mladež koju je „zapošljavao“ samo fakultet ili visoka škola i koja nije imala prilike po završetku školovanja naći dostojan posao. Toj generaciji nije preostalo ništa drugo do barikada.¹⁷ A i u današnjem svijetu postoji slična situacija i upravo ona čini 1968. godinu uvijek iznova aktualnom.

Zbog velikih manjkavosti u hrvatskoj historiografiji, koja o njemačkom studentskom pokretu ne donosi gotovo nikakve podatke, u diplomskom radu najprije će se dati pregled njemačke historiografije o njemačkom studentskom pokretu. Isto tako, dat će se i pregled hrvatske historiografije o hrvatskom, odnosno o studentskim pokretima u Jugoslaviji. Na kraju će biti dan i kraći osvrt na to što je u hrvatskoj historiografiji dosad istraženo o njemačkom studentskom pokretu, te o tome što suvremena njemačka historiografija zna o hrvatskom studentskom pokretu u sklopu studentskih gibanja unutar Jugoslavije.

Iako su razlike u historiografskom pregledu studentskih gibanja uistinu velike i iako im ni u približnoj mjeri nije dana ista pažnja, oni koji pišu o šezdesetsoj složni su u jednoj stvari: 1968. godina za većinu je ljudi bila ista kao i svaka druga, dok je za intelektualnu elitu bila prijelomna. Dijelom zbog onoga što se već odvijalo, a dijelom zbog onoga kakve će to posljedice povući za sobom. Pritom su posebnu ulogu igrali studenti, jer su svojim nezadovoljstvom pokrenuli bunt koji je u sebi okupljao i socijalne i političke poruke i zahtjeve. A sama činjenica da su se buntovi odvijali u gotovo svim državama svijeta ide u prilog činjenici da 1968. godinu smijemo nazivati godinom prve prave svjetske 'globalizacije', a isto tako legitimira svaki oblik komparacije među pojedinim pokretima.¹⁸

---

¹⁶ Razgovor Rabehl-Borovečki, 30. kolovoz 2011.

¹⁷ Razgovor Rabehl-Borovečki, 30. kolovoz 2011.

¹⁸ Koenen, 2010., 67.-68.

2. Historiografija o studentskim pokretima u Saveznoj Republici Njemačkoj i Socijalističkoj Republici Hrvatskoj

Niti jedna pobuna nije potakla toliku produkciju napisanog materijala kao bunt mladih 1968. godine. O njoj su svi ponešto napisali: protagonisti sami, kritičari i zastupnici revolucije, novinari, sociolozi, politolozi, u posljednjih nekoliko godina i historičari – i to posvuda gdje je '68. uzela maha.

Pisati o onome što se dogodilo 1968. godine u Saveznoj Republici Njemačkoj zapravo je dvosjekli mač. O njemačkom studentskom pokretu napisane su stranice i stranice literature. No, iako je studentska pobuna na milijun načina već komentirana, iznimno je slabo istražena.¹⁹ Za početak se treba osvrnuti na arhive. U sklopu Freie Universität Berlina, već 1968. stvoren je *Archiv APO (Außenparlamentarische Opposition)*, punim nazivom *APO und soziale Bewegungen*.²⁰ Voditelj arhiva je Dr. Siegward Lönnendonker, također jedan od pripadnika '68aškog pokreta, a osnovali su ga Siegward Lönnendonker i Tilman Fichter koji su inzistirali na skupljanju svog materijala koji je producirao studentski pokret. Što se tiče same povijesti arhiva, ona seže još u 1963. godinu kad je Siegward Lönnendonker odlučio svoje studentske grupe s matematike, fizike i kemije prebaciti na sociologiju, psihologiju i politologiju, pa je i sfera njegova interesa krenula u smjeru socijalnih promjena. Otada je počeo skupljati sve dostupne brošure, dokumente, slike, plakate i druge izvore o tome što se događa u njegovoj neposrednoj okolini na fakultetu i tako je i stvoren sam arhiv. U arhivu se nalaze plakati, slike, dokumenti, spisi i brošure vezane uz studentski pokret, ali ne samo studentski pokret već i općenito suvremenu njemačku povijest. Arhiv obiluje tonskim zapisima koji su uistinu vrijedan izvor pri istraživanju njemačke '68, kao i svim novinama i časopisima koje su izdavali ili studenti ili nakladničke kuće. Od svojih začetaka arhiv objavljuje i brojne publikacije, poput monografija, brošura, fotografija, kao što se trude i što veći broj izvora staviti na Internet, što je zbog tehničkih problema gotovo i nemoguće.

Uz arhive, koji bi nam trebali služiti kao primarni izvor i počelo istraživanja, jer upravo oni daju odgovore na brojna pitanja koja se nameću, treba spomenuti i dva opsežna

---

¹⁹ Frei, 2008., 273.; Sam Norbert Frei, pišući ovu rečenicu, mislio je na činjenicu da se poviješću 1968. godine dosad uglavnom uopće nisu bavili povjesničari, nego samo '68aši, što je za njega s jedne strane samo doprinijelo daljnjoj neobjektivnosti i nemogućnosti shvaćanja, odnosno nošenja s problemom 1968. godine. No, Frei također smatra da će se to u budućnosti promijeniti, jer se sve više historičara počelo baviti navedenim fenomenom, što bi trebalo dovesti do objektivnog razjašnjavanja tendencija koje su vladale u 1968. godini. (Razgovor Frei-Borovečki, 13. veljače 2012.).

²⁰ Vanparlamentarna opozicija i društveni pokreti.

bibliografska vodiča. To su knjige: Gassert, Philipp; Richter, Pavel A. (1998): *1968 in Westgermany. A Guide to Sources and Literature of the Extra-Parlamentarian Opposition* i Becker, Thomas i P./Schröder, Ute (2000). *Die Studentenproteste der 60er Jahre. Archivführer – Chronik – Bibliographie*.

Od stručnih tekstova svakako treba napomenuti radove Siegwarda Lönnendonkera i Tilmana P. Fichtera o berlinskom SDS-u.²¹ Budući da su o toj temi sami Lönnendonker i Fichter napisali šest knjiga, posebno treba istaknuti najnoviju iz srpnja 2011. godine pod naslovom *Dutschkes Deutschland. Der Sozialistische Deutsche Studentenbund, die nationale Frage und die DDR-Kritik von links*.²² Navedena je knjiga zanimljiva jer u njoj autori donose neke nove spoznaje o šezdesetosmaškom pokretu, nastale na temelju istraživanja arhivskog materijala, koji je i objavljen na kraju knjige. Knjiga značajno doprinosi i olakšava istraživanje Saveza socijalističkih studenata Njemačke, koji je u suradnji s radništvom, borcima protiv *Zakona o izvanrednom stanju*²³ i borcima protiv atomskog naoružavanja Njemačke činio već ranije spomenutu APO, odnosno Vanparlamentarnu opoziciju.²⁴

Uz Norberta Freia, kao jednog od najvažnijih povjesničara koji se bave 1968. i njegovu knjigu *1968. Jugendrevolte und globaler Protest*²⁵ treba navesti i knjige Ingrid Gilcher-Holtey, koja se posebno bavi vezama između njemačkog, američkog i francuskog studentskog pokreta. Njena najčitanija knjiga na temu studentskog pokreta, *1968. Vom Ereignis zum Mythos*,²⁶ nastala je 2008. godine po završetku skupa „1968 – Vom Ereignis zum Gegenstand der Geschichtswissenschaft“, na kojem su sudjelovali brojni povjesničari, filozofi, sociolozi i politolozi koji su s različitih aspekata komparirali 1968. u Njemačkoj s ostalim zemljama. Knjiga je zbornik izlaganja koja su dopunjena i daju jasnu sliku o zbivanjima šezdesetih godina 20. stoljeća u svijetu i Europi.²⁷

---

²¹ SDS = *Der Sozialistische Deutsche Studentenbund* = Savez socijalističkih studenata Njemačke, predvodnici novog, stranački neovisnog lijevog studentskog pokreta.

²² Siegward Lönnendonker; Tilman Fichter (2011.). *Dutschkes Deutschland. Der Sozialistische Deutsche Studentenbund, die nationale Frage und die DDR-Kritik von links*. Essen: Klartext. Nadalje: Lönnendonker, Fichter, 2011.

²³ Notstandsgesetze, iako je u SR Hrvatskoj uvriježen prijevod bio *Zakoni o izvanrednom stanju*, bolji bi prijevod bio *Zakon u slučaju nužde* (op. Z. B.)

²⁴ *Außenparlamentarische Opposition*

²⁵ Norbert Frei (2008.). *1968. Jugendrevolte und globaler Protest*. München: Dt. Taschenbuch – Verlag.

²⁶ Ingrid Gilcher-Holtey (1998.). *1968 – vom Ereignis zum Gegenstand der Geschichtswissenschaft*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

²⁷ U novije vrijeme održavanje konferencija posvećenih 1968. godine postalo je obveza povijesne struke, pa se navedeni skupovi održavaju svake ---8. godine u svrhu obilježavanja obljetnica i gotovo uvijek donose brojne nove rezultate vezane uz te teme.

No, uz ova tri osnovna djela, treba spomenuti i beletristiku, memoarske zapise, odnosno biografska i autobiografska djela, teoretska djela i stručnu literaturu. Na planu beletristike napisana su brojna djela koja daju i više nego jasan uvid u zbivanja tog vrućeg ljeta 1968. godine. Godina 1968. bila je godina u kojoj je po prvi puta Hans Magnus Enzensberger²⁸ upotrijebio termin „Tod der Literatur“, odnosno govorilo se o smrti književnosti, zato što je s jedne strane književnost služila estetizaciji politike, a s druge strane se govorilo o politizaciji književnosti, tj. ona je izgubila svoju temeljnu ulogu (bila ona didaktička, simbolistička, kritička ili pak nešto treće). Na ovaj ili onaj način njemačka je književnost u sebi sadržavala elemente bunta koji je bio karakterističan za šezdesete godine 20. stoljeća, a svoju kulminaciju doživljava upravo 1968. godine. Treba posebno istaknuti Petera Weissa ili Wolfa Biermanna koji još i danas, ukoliko se govori o bilo kakvim revolucijama diljem svijeta, bivaju rado čitanim autorima. Weissova sfera interesa bio je Vijetnamski rat preko kojeg je radikalno kritizirao stanje u Saveznoj Republici Njemačkoj, dok je Biermann bio pjesnik čija nezaobilazna pjesma *Drei Kugeln auf Rudi Dutschke* predstavlja pravi duh *okorjelog njemačkog režima* šezdesetih godina, barem iz studentske perspektive.

Što se memoarskih zapisa tiče, treba posebno istaknuti knjigu Gretchen Dutschke Klotz – *Rudi Dutschke. Wir hatten barbarisches, schönes Leben*²⁹ – u kojoj ona donosi najvažnije dokumente vezane uz studentski pokret, a pri tome daje i priču o životu Rudija Dutschkea, najvažnijeg aktera pokreta. Knjiga je napisana subjektivno, Gretchen Dutschke iz knjige izbacuje dijelove i dokumente koji bi mogli stvoriti negativnu sliku o njenome suprugu, ali je knjiga svejedno izvanredni primjerak za proučavanje '68e u Njemačkoj. Uz ovu knjigu treba spomenuti naravno i knjigu Gerda Koenena – *Das rote Jahrzehnt*.³⁰ Gerd Koenen bio je jedan od sudionika pokreta, a ono što ga čini posebnim u cijeloj priči jest činjenica da je po zanimanju povjesničar te svim aspektima pokreta pokušava pristupiti objektivno, no ipak se u knjizi osjeća doza subjektivnosti, pogotovo kad piše o svojoj ulozi u pokretu. Ovdje valja istaknuti i knjigu koju je napisao u suradnji s Andreasom Veielom – *1968. Bildspur eines Jahres*³¹ u kojoj je objavljena zbirka slika uz objašnjenje pokreta od

---

²⁸ Hans Magnus Enzensberger (1929.) njemački je pjesnik, pisac, izdavač, prevoditelj i redaktor, poznat po britkim političkim stavovima i velikoj angažiranosti u političkim pitanjima.

²⁹ Gretchen Dutschke Klotz (1996.). *Rudi Dutschke. Wir hatten ein barbarisches, schönes Leben*. Köln: Kiepenheuer & Witsch.

³⁰ Gerd Koenen (2010.). *Das rote Jahrzehnt. Unsere kleine deutsche Kulturrevolution 1967 – 1977*. Köln: Kiepenheuer & Witsch.

³¹ Gerd Koenen; Andres Veiel (2008.). *1968. Bildspur eines Jahres*. Köln: Fackelträger Verlag.

sekunde do sekunde, kroz oči sudionika pokreta. I naravno, nezaobilazni, pomalo radikalni Götz Aly³² s knjigom 1968. *Unser Kampf*³³ u kojoj ne pravi razliku između „nacističkih očeva“ i „kapitalističkih sinova“, jer svi jednako djeluju.

Od teoretskih djela, koja su udarila temelj pokretu, valja spomenuti djelovanje i tekstove filozofa Frankfurtske škole. To su redom: Theodor W. Adorno, Jürgen Habermas, Max Horkheimer, ali i Herbert Marcuse kojeg se smatra najvažnijim teoretičarom studentskog pokreta uopće. Djela koja su izazvala posebnu pažnju sabrana su u knjizi 1968. *Eine Enzyklopädie* Rudolfa Sieversa.³⁴ U njoj je autor izdvojio najvažnije teorijske tekstove za studentski bunt, poput Marxovih *Thesen über Feuerbach*, Blochovog *Das Prinzip der Hoffnung*, Lukácsovog *Geschichte des Klassenbewusstseins*, *Die Russische Revolution* Rose Luxemburg, Benjaminovog *Über den Begriff der Geschichte*, Horkheimerove i Adornove *Dialektik der Aufklärung*, Horkheimerove *Antiautoritärer Staat*, Marcuseovih *Repressive Toleranz*, *Versuch über die Befreiung* i *Der eindimensionale Mensch*, Adornovih *Minima Moralia*, *Gegen die Notstandsgesetze* i *Versuch, das Endspiel zu verstehen*. No, 1968. godina bila je i godina seksualne revolucije, pa su studenti neke ideje crpili iz djela Wilhelma Reicha, od kojih posebno treba istaknuti *Die Funktion des Orgasmus*, *Der Einbruch der Sexualmoral* i *Die Sexualität im Kulturkampf – Die Sexuelle Revolution*.

Od teoretskih djela samih aktera njemačke '68e treba spomenuti sve tekstove Rudija Dutschkea, koji je ujedno bio i glavni teoretičar, ali i praktičar među studentskom populacijom. Iako u svojim teorijskim spisima Dutschke često ubacuje autobiografske elemente i čini se da piše samo o svojem životu, zapravo se radi o razradi teorija Frankfurtske škole koje se prožimlju s idejama marksizma, kapitalizma, komunizma, jer je Dutschke u svojim teoretskim i praktičnim djelovanjima miješao pojedine segmente navedenih teorija, da bi stvorio savršen sustav, pogodan za studente i radnike. Radi se o djelima: *Die Sowjetunion*, *Solschenizyn und die westliche Linke*,³⁵ *Mein langer Marsch. Reden, Schriften und*

---

³² Gerd Koenen i Götz Aly interesantni su zato što su, osim toga što su i sami kao '68aši sudjelovali u „vrućim“ zbivanjima u ljeto 1968. godine u SR Njemačkoj, po struci povjesničari. I dok je kod Alyja transparentna velika doza subjektivnosti u bavljenju fenomenom 1968. godine, što mu predbacuju mnogi povjesničari, počevši od samog Norberta Freia, Gerd Koenen se objektivnije postavlja prema pitanju 1968. godine, pri čemu ga pokušava sagledati u tendencijama koje su potresale svijet '68. Sam Koenen svoje knjige piše isključivo o temama 1968. godine, RAF-a, ali i o padu komunizma. A poprilično je i orijentiran prema Istoku u to vrijeme, tako da je 13. studenog 2009. prilikom gostovanja u Zagrebu govorio i ponešto o vezama SR Njemačke i SR Hrvatske tijekom 1968. godine, kao i o padu Berlinskog zida te njegovoj poveznici s padom komunizma u Jugoslaviji. (Razgovor Koenen-Borovečki, 14. veljače 2012.).

³³ Götz Aly (2008.). *Unser Kampf. 1968 – ein irritierter Blick zurück*. Frankfurt am Main: Fischer.

³⁴ Rudolf Sievers (2008.). *1968. Eine Enzyklopädie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

³⁵ Rudi Dutschke (1975.). *Die Sowjetunion, Solschenizyn und die westliche Linke*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.

Tagebücher aus zwanzig Jahren,³⁶ *Aufrecht gehen. Eine fragmentarische Autobiographie*,³⁷ *Die Revolte. Wurzeln und Spuren eines Aufbruchs*.³⁸ i *Geschichte ist machbar. Texte über das herrschende Falsche und die Radikalität des Friedens*.³⁹

Za razliku od studentskog pokreta u Saveznoj Republici Njemačkoj, o studentskom pokretu u Hrvatskoj napisano je iznimno malo, a i sam pokret istražen je relativno slabo. Tako da uz rad u arhivima (Hrvatski državni arhiv, Fond 1220 – Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske; Fond 1453 – Gradska uprava Zagreba, Sekretarijat javne sigurnosti te Državni arhiv Zagreb, Fond 685, Sveučilišni komitet SKH Zagreb) važan izvor predstavljaju dnevne novine poput *Vjesnika* ili *Vjesnika u srijedu* te studentski časopisi poput *Poleta* ili *Studentskog lista* ili *Razloga* koji su donosili najvažnije podatke o studentskom pokretu. Posebno treba istaknuti i časopis *Praxis* u kojem su studenti crpili svoje ideje. Iznimno je važna bila i inicijativa izdavanja zbornika *Dokumenata lipanj-jun*, također od uredništva samog *Praxisa*, da bi se na jednome mjestu skupili svi važniji dokumenti koji su se odnosili na događaje u Jugoslaviji 1968. godine.

O hrvatskoj '68. napisan je jedan doktorat (Klasić, Hrvoje (2011.). *Tisuću devetsto šezdeset i osma u Jugoslaviji: društveno političke promjene u Jugoslaviji u kontekstu svjetskih zbivanja*), kao i jedan magistarski rad (Bijelić, Borislav (1988.). *Studentski pokreti u Jugoslaviji 1968. s posebnim naglaskom na izvore*.) koji daju pregled hrvatske '68. u sklopu jugoslavenske i veći naglasak stavljaju na zbivanja u Beogradu. Klasićev doktorat nadopunjen je i objavljen kao knjiga pod naslovom *Jugoslavija i svijet 1968. godine*.⁴⁰ Uz ova dva navedena rada treba spomenuti i članke Berislava Jandrića, koji zapravo najtemeljitije radi na materijalima važnim za gibanja 1968. u Hrvatskoj. Radi se o tri članka: „Studentske demonstracije od 3. do 11. lipnja 1968. i stavovi članova Saveza komunista Hrvatske Filozofskog fakulteta u Zagrebu o tome“ u *Dijalog povjesničara – istoričara* 5., „Izbor iz inozemnog tiska o studentskim demonstracijama u Jugoslaviji 1968“ u *Dijalog povjesničara-*

---

³⁶ Ibid (1980.). *Mein langer Marsch. Reden, Schriften und Tagebücher aus zwanzig Jahren*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.

³⁷ Ibid (1981.). *Aufrecht gehen. Eine fragmentarische Autobiographie*. Berlin: Olle & Wolter.

³⁸ Ibid (1983.). *Die Revolte. Wurzeln und Spuren eines Aufbruchs*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.

³⁹ Ibid (1991.). *Geschichte ist machbar. Texte über das herrschende Falsche und die Radikalität des Friedens*. Berlin: Wagenbuch.

⁴⁰ Zagreb: Ljevak, 2012.

istoričara 6. i „Prilog proučavanju studentskih demonstracija na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1968.“ u *Časopisu za suvremenu povijest*.⁴¹

Uz ova tri članka treba spomenuti i memoare Savke Dabčević Kučar i Mika Tripala koji donose najvažnije momente iz svoje političke karijere, pri čemu daju i jasan osvrt na zbivanja 1968. godine. Važna je i knjiga Dragana Markovića i Mirka Arsića: '68. *Studentski bunt i društvo*.⁴²

Ono što posebno treba istaknuti jest činjenica da se zbog političkih i društvenih promjena, a na kraju krajeva i zbog otvaranja historiografije novim istraživačkim trendovima, sve više počela shvaćati važnost pokreta 1968. za cijelu Jugoslaviju pa tako i za Hrvatsku. S tim u svezi časopis *Gordogan* 2004. godine⁴³ objavio je u dvije serije mnoštvo tekstova vezanih uz studentski bunt, počevši od objavljivanja intervjua javnih ličnosti za časopis *Razlog*, preko osvrta nekih od aktera na lipanjska gibanja i na kraju neke od recenzija knjiga koje je izdala europska historiografija o drugim pokretima (poput recenzije već navedene knjige Gretchen Dutschke Klotz).

Što se pak tiče literature i poznavanja njemačkog studentskog pokreta u današnjoj Hrvatskoj, situacija je uistinu nezavidna. Uz neka prevedena djela, uglavnom teoretskog karaktera, poput Marcuseova *Čovjeka jedne dimenzije*⁴⁴ ili Reichovih knjiga o seksualnoj revoluciji, nema prevedenih materijala koji govore o samome pokretu. Jedina prevedena knjiga jest zbirka teoretskih tekstova Rudija Dutschkea, *Moj dugi marš*,⁴⁵ što, iako se radi o zbirci koja uistinu obiluje najvažnijim tekstovima za razumijevanje pokreta, uistinu nije dovoljno da bi se dobila neka slika o onome što se događala u Saveznoj Republici Njemačkoj iz perspektive studenata.

S druge strane, situacija u njemačkoj historiografiji do prije par godina nije izgledala ništa bolje, no tada je povjesničar Boris Kanzleiter počeo pisati članke, kao i knjige o tome što se točno 1968. godine dogodilo u Jugoslaviji (pa tako i u Hrvatskoj), koji se sve češće objavljuju i na engleskom jeziku. Tako treba navesti knjigu *1968 in Jugoslawien*.

---

⁴¹ Berislav Jandrić. „Studentske demonstracije od 3. do 11. lipnja 1968. i stavovi članova Saveza komunista Hrvatske Filozofskog fakulteta u Zagrebu o tome“. U: *Dijalog povjesničara – istoričara 5*. Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, 2002.; Isti. „Izbor iz inozemnog tiska o studentskim demonstracijama u Jugoslaviji 1968.“ U: *Dijalog povjesničara-istoričara 6*. Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, 2002.; Isti. „Prilog proučavanju studentskih demonstracija na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1968.“ U: *Časopis za suvremenu povijest*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2002.

⁴² Mirko Arsić; Dragan R. Marković (1988.). '68. *Studentski bunt i društvo*. Beograd: Istraživačko izdavački centar SSO Srbije.

⁴³ *Gordogan* #2-3, zima-proljeće 2004.

⁴⁴ Herbert Marcuse (1968.). *Čovjek jedne dimenzije: rasprave o ideologiji razvijenog industrijskog društva*. Sarajevo: Svjetlost.

⁴⁵ Rudi Dutschke (1983.). *Moj dugi marš: govori, članci i dnevници tokom dvadeset godina*. Zagreb: Globus.

*Studentenproteste und kulturelle Avantgarde zwischen 1960 und 1975*⁴⁶ koju je Kanzleiter napisao u suradnji s Krunoslavom Stojakovićem, kao i *Die „Rote Universität“ – Studentenbewegung und Linksopposition in Belgrad 1964 – 1975*⁴⁷ u kojima se dotiče i pokreta u Zagrebu. Što se tiče doprinosa na engleskom jeziku, riječ je o članku „Yugoslavia“ u knjizi *1968 in Europe. History of Protest and Activism, 1956-1977*.⁴⁸

Treba svakako napomenuti i činjenicu da je jugoslavenski pokret, a u sklopu njega i hrvatski postao velika tema svjetske historiografije, tako da se sve češće u stranim publikacijama može čitati o njemu. Jedan od ponajboljih primjera jest članak Nicka Millera „Yugoslavia's 1968: The Great Surrender“ u knjizi *Promises of 1968. Crisis, Illusion and Utopia* koju je 2011. godine izdao Central European University Press u Budimpešti.⁴⁹

U skladu s pitanjem postavljenim na početku ovog rada, a to je, isplati li se uopće i dalje pisati o 1968. godini, treba spomenuti i časopis *Social and Cultural History*,⁵⁰ koji je u svojem posljednjem broju iz prosinca 2011. objavio cijeli jedan broj posvećen 1968. godini, što se može smatrati jednim od dokaza tomu da godina 1968. nikada ne gubi na aktualnosti. Ono po čemu je taj broj poseban, jest činjenica da se dotiče 1968. godine kao godine u kojoj je prvi puta neki pokret izašao na ulice i prestao biti dijelom sfere privatnosti. Isto tako donosi i komparativni pregled pokreta, ne samo u Zapadnom svijetu, već i na Istoku, što baš i nije slučaj kod ostalih publikacija, no, kao što novija istraživanja pokazuju, tendencije u historiografiji su se počele mijenjati. Tako da i Zapad uvijek iznova, a sad sve više i Istok, dobivaju zaslužno mjesto u suvremenim historiografskim istraživanjima.

---

⁴⁶ Boris Kanzleiter; Krunoslav Stojaković (2008.). *1968 in Jugoslawien. Studentenproteste und kulturelle Avantgarde zwischen 1960 und 1975*. Bonn: Dietz Verlag.

⁴⁷ Boris Kanzleiter(2011.). *Die „Rote Universität“ – Studentenbewegung und Linksopposition in Belgrad 1964 – 1975*. Hamburg: VSA Verlag.

⁴⁸ Martin Klimke; Joachim Scharloth (2008.). *1968 in Europe. A History of Protest and Activism, 1956-1977*. New York: Palgrave Macmillan.

⁴⁹ Vladimir Tismaneanu (2011.). *Promises of 1968. Crisis, Illusion and Utopia*. Budimpešta: Central European University Press.

⁵⁰ *Cultural and Social History* (2011.), Volume 8, Issue 4. Oxford: Oxford University Press.

2. Frankfurtska škola i *Praxis*-filozofija – kritika i humanistički socijalizam

Die Philosophen haben die Welt nur verschieden *interpretiert*,
es kommt darauf an, sie zu *verändern*.⁵¹
(Karl Marx, *Thesen über Feuerbach*)

Svaka praksa počiva na teoriji ili, riječima velikog psihologa Kurta Lewina, „There is nothing more practical than a good theory“.⁵² A upravo na teoriji nove ljevice, odnosno Frankfurtske sociološke škole kritične teorije te Zagrebačke filozofske škole *Praxis*, izniklo je ono što se danas naziva burnom 1968. godinom.

Nova ljevica je zajednički naziv za različite pojedince, grupe, političke pokrete, stranke i stranačka krila, prije svega u Zapadnoj Europi i Sjevernoj Americi, koje su od sredine, odnosno kraja šezdesetih godina dvadesetog stoljeća zastupale ili još uvijek zastupaju djelomično različite predodžbe socijalizma ili anarhističkih pokreta, kao i druge „ulijevo“ revolucionarno usmjerene koncepte.⁵³ Pritom se posebna pažnja pridaje emancipatorsko-socijalističkim i internacionalističkim idealima.⁵⁴ Kao što Masimo Teodori ističe: „Nove su ljevice rezultat Hladnog rata, štoviše, bile su istodobno jedan njegov agens i rezultat, prije u ideološkom negoli u političkom smislu. Štoviše, novi pokret i novi načini otvaranja političko-teorijskih vidokruga – što je zapravo srž novih ljevica – rođena su djeca atomske bombe, zatim Vijetnama i označili su odgovor na nepokretnost ljevičarskih političkih snaga u odnosu na razvijeno industrijsko društvo, a na kraju su svojom antiautoritarnom borbom uzdrmali temelje birokratskog i centralističkog upravljanja državom, strankom i institucijama.“⁵⁵ Nova se ljevica ograđuje sa svim razlikama među pristalicama od klasičnih lijevih stranaka, kao i od etablirane socijaldemokracije, ali i od marksizma-lenjinizma koji je do devedesetih godina prošlog stoljeća postojao u Istočnoj Europi.

U kasnim šezdesetima nova je ljevica imala veliki utjecaj na studentski pokret, a posebno filozofi Frankfurtske škole, Theodor W. Adorno, Herbert Marcuse, Jürgen

---

⁵¹ „Filozofi su svijet samo različito interpretirali, radi se o tomu da ga se izmijeni“. Marx, Karl. *Thesen über Feuerbach*. U: Rudolf Sievers (2008.). 1968. *Eine Enzyklopädie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 63. Nadalje: Sievers, 2008.

⁵² „Ne postoji ništa praktičnije od dobre teorije.“

⁵³ Ingrid Gilcher-Holtey (2008.). *1968-Vom Ereignis zum Mythos*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 224. Nadalje: Gilcher-Holtey, 2008.

⁵⁴ Prema Dick Howard. „In Search of a New Left“. U: Vladimir Tismaneanu(2011.). *Promises of 1968. Crisis, Illusion and Utopia*. Budimpešta: Central European University Press, 55.-65. Nadalje: Tismaneanu, 2011.

⁵⁵ Massimo Teodori (1979.). *Historijat novih ljevica u Evropi (1956.-1978.)*. Zagreb: Globus, 371.

Habermas, Ernst Bloch i Max Horkheimer⁵⁶ s njihovom kritičkom teorijom kao i francuski egzistencijalisti predvođeni Jeanom-Paulom Sartreom i Andréom Gorzom.

Pod pojmom Frankfurtska škola misli se na grupu gore navedenih znanstvenika koji su se nadovezivali na teorije Hegela, Marxa i Freuda i čije se središte nalazilo od 1924. godine u Frankfurtu na Majni, gdje je iste godine osnovan i Institut za socijalna istraživanja.⁵⁷ Njih se uzima i kao zastupnike kritičke teorije, koja je utemeljena također pri Institutu. Jezgra kritičke teorije Frankfurtske škole jest ideološki-kritičko razračunavanje s društvenim i povijesnim uvjetima stvaranja teorije i kritike društvenih odnosa povezane s tim. Veza proizlazi iz zahtjeva da se teoretski shvati totalitet društvenih odnosa i nužnost njihove promjene. Kritička teorija izlazi iz okvira subjektivizma i relativizma pozitivista u onoj mjeri u kojoj ima za predmet ljude kao proizvođače njihovih cjelokupnih povijesnih oblika života, te se prema shvaćanju Frankfurtske škole smatra oblikom prakse. Sam naziv kritička teorija (*kritische Theorie*) proizašla je iz naslova djela programskog članka Maxa Horkheimera *Traditionelle und kritische Theorie* iz 1937. godine.⁵⁸

Znanstvenici Frankfurtske škole bili su okupljeni oko „Časopisa za socijalna istraživanja“, koji je izlazio od 1924. do 1931. godine pod izdavačkom palicom Maxa Horkheimera po nalogu Instituta, a spadao je u značajne dokumente europskog duha o prošlosti stoljeću. U časopisu su na jedinstveni način povezane intelektualna nezavisnost, kritička analiza i humanistički protest.⁵⁹ Časopis je proizvodio jedinstven program, a pritom nije ni u najmanjoj mjeri nanošena šteta individualnim sklonostima i interesima suradnika ili znanstvenih zahtjeva. Temeljni i najvažniji cilj škole bio je zajednički rad na kritičkoj teoriji društva njihova doba,⁶⁰ dok je terminološki najznačajniji doprinos časopisa bio prijelaz od socijalne filozofije na socijalno istraživanje.

Budući da su upravo članovi Frankfurtske škole pokrenuli berlinske studente, posebno se valja osvrnuti na studentskog „gurua“ Herberta Marcusea i njegovu teoriju revolucije. Naime, u temi revolucije se najlakše mogu otkriti i dobre i loše strane Frankfurtske škole, a

---

⁵⁶ Filozofi Frankfurtske škole utjecali su osim na sam studentski pokret i na njegove alternativne izdanke. Tako su u Berlinu za i nakon pokreta djelovali komunardi pod Fritzom Teufelom, Dieterom Kunzelmannom i Rainerom Langhansom, zatim Joschka Fischer (budući ministar vanjskih poslova SR Njemačke i pripadnik stranke Zelenih), revolucionarne ćelije i na kraju zloglasna teroristička organizacija Rote Armee Fraktion te Pokret drugog lipnja.

⁵⁷ Institut für Sozialforschung.

⁵⁸ Alfred Schmidt. „Časopis „Zeitschrift für Sozialforschung“. Istorija i suvremeni značaj“. U: Alfred Schmidt; Gianenrico Rusconi (1974.). *Frankfurtska škola*. Beograd: „Komunist“ izdavački centar, 5-20. Nadalje: Schmidt, 1974.

⁵⁹ Schmidt, 1974., 5.

⁶⁰ *Zeitschrift für Sozialforschung*, godište I., 1932., dvobroj 1/2, 1.

njezin je najbolji teoretičar bio upravo gore navedeni Marcuse. Posebna teškoća u analizi Marcuseovih shvaćanja revolucije rezultat je činjenice što ona djelomično proizlaze iz nedozvoljenog i nekritičkog preplitanja empirijskog promatranja i teorijske analize.⁶¹ S navedenim se problemom susrećemo kod Marcuseove kritike kapitalizma i u njegovim razmišljanjima o radničkoj klasi. Za razliku od drugih autora Frankfurtske škole Marcuse prilazi kritici suvremenog kapitalizma s namjerom otkrivanja mogućnosti, činitelja i putova njegove negacije jednim novim, komunističkim društvom. Njegove ocjene kapitalizma nisu uvijek iste, ali se mogu svrstati u dvije grupe, a to su ocjene koje o suvremenom kapitalizmu govore kao o „jednodimenzionalnom, zatvorenom“ društvu koje je likvidiralo svoje revolucionarne mogućnosti i ocjene koje govore o prisustvu i djelovanju objektivnih faktora revolucionarnog prevrata, ali naglašavaju odsustvo aktualnih subjektivnih snaga. No nekad se upravo i u tome koleba: „...čovjek jedne dimenzije će od početka do kraja oscilirati između dvije kontradiktorne hipoteze: (1) da je razvijeno industrijsko društvo kadro sputati kvalitativnu promjenu, konstituiranu s predvidljive budućnosti, (2) postoje snage i tendencije koje će moguće slomiti ovo sputavanje i revolucionirati društvo. Na što mislim da može biti dat jasan odgovor.“⁶² Snage koje bi trebale sputati kapitalizam dolaze „izvana“, a to su: autsajderi, „eksploatirani i progonjeni drugačije boje i rase“, studenti i inteligencija⁶³ te narodi Trećeg svijeta.⁶⁴ Za revoluciju koja je postulirana na osnovu ideje slobode, razuma, humanizma nije bitno što rješava u društvu, bitna je ona sama kao čin, jer se kroz nju potvrđuje čovjek kao čovjek, njegova egzistencija i njegovo povijesno djelovanje. Tako su intelektualci ti koji svojom djelatnošću ipak koriste blagodati klasne podjele rada pa im revolucija nije važna s obzirom na objekt koji mijenja. Intelektualistički se revolucija shvaća kao neka vrsta revolucionarne prakse, kao čista „revolucionarna akcija“, koja je svrha sama sebi, poput permanentnog rata.⁶⁵ Te progresivne ideje Marcuse je donio sa sobom i u Beograd

---

⁶¹ Schmidt, 1974., V.

⁶² Herbert Marcuse (1968.). *Čovjek jedne dimenzije: rasprave o ideologiji razvijenog industrijskog društva*. Sarajevo: Svjetlost, 15., Nadalje: Marcuse, 1968.

⁶³ Sveučilišta su velikoj mjeri svjetski povezana, posjeduju jedinstvenu „relativnu autonomiju“, diskursi na sveučilištima igraju krucijalnu ulogu u kultiviranju intelektualnih vještina. Prema: Jeffrey C. Isaac. „Rethinking the Political Scientifically. Brief Reflections on 1968 by a Child of the Seventies“, 68.-69. U: Tismaneanu, 2011.

⁶⁴ Marcuse, 1968., 6.

⁶⁵ Herbert Marcuse. *Repressive Tolerance*. U: Sievers, 2008., 143.

kad je izlagao na Trećem programu Radio Beograda 12. rujna 1968. godine.⁶⁶ Ali i puno prije, kroz suradnju sa Zagrebačkom filozofskom školom *Praxis* i Korčulanskom ljetnom školom.⁶⁷

Praxisovci su bili grupa zagrebačkih i beogradskih filozofa i sociologa okupljenih od 1963. godine oko Korčulanske ljetne škole i od 1964. godine oko časopisa *Praxis*. Časopis je osnovalo Hrvatsko filozofsko društvo. U redakcijskom odboru od samog su početka bili Branko Bošnjak, Danko Grlić, Milan Kangrga, Danilo Pejović (do 1966.), Gajo Petrović, Rudi Supek i Predrag Vranicki. Tri godine nakon toga osnovan je i Redakcijski savjet kojeg su činili Erich Fromm, Jürgen Habermas, Herbert Marcuse i A. J. Ayer. S beogradske su strane sudjelovali Zagorka Pešić-Golubović, Andrija Krešić, Mihajlo Marković, Svetozar Stojanović, Ljubomir Tadić i Miladin Životić.⁶⁸ Praxisovci su zastupali i razvijali filozofiju prakse koja je, kao grana marksističke filozofije, nastala pri Katedri za filozofiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Pod filozofijom prakse njezini su utemeljitelji mislili na filozofiju koja, polazeći od Marxa, stavlja pojam prakse u središte svoga mišljenja.⁶⁹ Tri su osnovne sastavnice te filozofije: kritika, praksa i humanizam.⁷⁰ U tom sklopu, polazeći od Marxova stava da je filozofija misao revolucije, Praxisovci su, u cilju ostvarenja socijalizma s ljudskim likom, zastupali kritiku svega postojećeg.⁷¹ U svojem su kritičkom preispitivanju često i iz raznih razloga kritizirali vlast, ponajviše njen centralistički ustroj, zalažući se za potpunu provedbu samoupravljanja koje nije bilo provedeno na svim razinama društva. U uvodniku „Čemu Praxis?“ iz prvoga broja piše: „Pitanja o kojima želimo raspravljati prelaze okvire filozofije kao struke. To su pitanja u kojima se susreću filozofija, znanost, umjetnost i društveno djelovanje... želimo da u časopisu sudjeluju svi oni koji nisu ravnodušni prema životnim pitanjima našeg vremena.“⁷² Već je ova rečenica bila dovoljna da izazove uzburu u

---

⁶⁶ O pojmu revolucije i nužnosti njenog provođenja upravo u studentskoj populaciji pisao je i Jürgen Habermas, koji je držao da su studentski protesti platforma za mijenjanje ukorijenjenih društvenih struktura. Oni trebaju politizirati javnost, demonstrirati, provoditi reforme. Sievers, 2008, 318.

⁶⁷ Suradnja Frankfurtske škole s Praxisom iz Zagreba omiljena je tema još i dan danas i vječno ju se vadi iz naftalina povijesne, sociološke i filozofske struke. Jedan od dokaza je i konferencija održana od 13.-15.10.2011. na Korčuli pod naslovom *Praxis – Kritik und humanistischer Sozialismus* na kojoj je glavna tema bila veza Frankfurtske škole i Praxisa. Više informacija na <http://korcula.rosalux.rs/> (posljednji puta pogledano 11. veljače 2012.).

⁶⁸ Dunja Bonacci-Skenderović. „Radio Slobodna Europa o sukobima jugoslavenske vlasti i časopisa Praxis (1972. – 1975.).“ U: *Dijalog povjereničara/istoričara* 8 (2004.). Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, 281., Nadalje: Bonacci-Skenderović, 2004.

⁶⁹ Bonacci-Skenderović, 2004., 283.

⁷⁰ Boris Kanzleiter (25.1.2005.) „Das Praxis-Experiment. Ein Rückblick auf das Jahrzehnt der Praxis-Gruppe von 1964 – 1974.“ U: *Jungle World* Nr. 4. (posljednji puta pogledano 15. veljače 2012.).

⁷¹ Bonacci-Skenderović, 2004, 283., Sarah D. Žabić (2010.) *Praxis, Student Protest, and Purposive Social Action: The Humanist Marxist Critique of the League of Communist of Yugoslavia, 1964-1975*. Kent: stručni magistarski rad.

⁷² *Praxis*, 1964., 1.

političkim krugovima. „Smatramo da je prvenstveni zadatak marksista i socijalista pojedinih zemalja da uz opće probleme suvremena svijeta kritički osvjetljavaju probleme svoje vlastite zemlje. Primarni je zadatak jugoslavenskih marksista, na primjer, da kritički raspravljaju o jugoslavenskom socijalizmu.“⁷³ Kritika Praxisovaca bila je usmjerena na veliku diskrepanciju proklamirane teorije i postojeće prakse. S jedne se strane činilo da je nastupila liberalizacija padom Aleksandra Rankovića i provođenjem privredne reforme, a onda opet, provedena je samo privredna, ali ne i društvena reforma.⁷⁴ Preduvjet političkoj liberalizaciji, a tako i društvenoj reformi bila bi reforma Komunističke partije, glavnog pokretačkog čimbenika u društvu. Isto tako, zamjeralo se mnogo toga i ekonomskoj politici. Privredni se razvitak prepuštao isključivo privrednoj logici, čiji bi konačni rezultat mogao biti urušavanje socijalizma.⁷⁵ S tim u vezi držali su da treba planirati jer društveno planiranje nije u suprotnosti sa slobodom niti podrazumijeva njezino limitiranje.

Praxisovci su od samog početka svojeg djelovanja bili napadani od vlasti. Međutim, kritike su bile uistinu nekonzekventne (što pak znači da se samo težilo očuvanju monopolističke pozicije Komunističke partije u Jugoslaviji).⁷⁶ Upravo u vrijeme studentskih nemira 1968. *Praxis* doživljava najveću kritiku. Optužuje se autore zbog ohrabrivanja studenata da sudjeluju u anarhističkim uličnim demonstracijama i da destruktivno djeluju na državu i društvo. Stoga su između ostalog iz Saveza komunista isključeni Gajo Petrović i Mladen Čaldarović, jer su „pokušali uništiti Savez komunista i neke druge samoupravne institucije“ te zagovarali „ekstremne anarholiberalne stavove“.⁷⁷

Godine 1968. na Korčuli je održana Korčulanska ljetna škola s temom „Marx i revolucija“ posvećena Karlu Marxu u sklopu sto pedesete godišnjice rođenja. To je bio ujedno i najveći skup ikada, a na kojemu je sudjelovalo petsto sudionika. Sam skup održan je od 14. do 24. kolovoza,⁷⁸ a bio je podijeljen u četiri podteme: Marx kao mislilac revolucije, Povijest i revolucija, Naučno-tehnički progres i humanizam, Problem socijalističke revolucije u suvremenom svijetu. Na skupu su sudjelovali Erich Fromm, Ernst Bloch, Herbert Marcuse, Jürgen Habermas i brojni drugi najeminentniji svjetski znanstvenici toga doba. Ovo je važan podatak, jer su hrvatski studenti i intelektualna elita zapravo tako najjednostavnije dolazili u

---

⁷³ *Praxis*, 1964., 1.

⁷⁴ Hrvoje Klasić (2012.). *Jugoslavija i svijet 1968*. Zagreb: Naklada Ljevak, 58. Nadalje: Klasić, 2012.

⁷⁵ *Ibid*, 61.

⁷⁶ *Ibid*, 62.

⁷⁷ Iz govora Josipa Broza Tita na 6. kongresu Saveza sindikata Jugoslavije 26. lipnja 1968. U: *Borba*, 27. 6. 1968.

⁷⁸ Skup je bio to zanimljiviji, jer su već 21. kolovoza sovjetski tenkovi provalili u Čehoslovačku u svrhu gušenja Praškog proljeća.

kontakt s Zapadnim i Istočnim idejama, a ne u direktnom kontaktu s ostalim studentima.⁷⁹ Pored nesumnjivog intelektualnog utjecaja tadašnje elite Frankfurtske škole na hrvatske studente, ovakav vid znanstvene suradnje, kako među samim studentima, tako i među eminentnim teoretičarima, nesumnjivo je ostavio traga na hrvatsku studentsku populaciju. Može se zaključiti da taj utjecaj nije bio prezentan samo na intelektualnoj, već i na praktičnoj razini. Navedeni znanstvenici su i ranije pohodili SR Hrvatsku i donosili progresivne ideje sa sobom. Upravo Bloch, Habermas i Marcuse daju brojne poticaje zagrebačkim Praxisovcima te na taj način, barem na teorijskoj razini, hrvatski i njemački pokret imaju zajedničku intelektualnu osnovicu.⁸⁰ Ono što je još interesantno jest i činjenica da su Frankfurtovci sa sobom na Korčulansku ljetnu školu dovodili i studente, njih oko tristotinjak, da slušaju predavanja, a isto tako, tu su studenti mogli prenositi jedni drugima svoja iskustva.⁸¹

Već je i sam Gajo Petrović pisao o vezama Frankfurtske škole i *Praxisa*.⁸² Zagrebačka škola *Praxis* nastala je u pedesetim godinama dvadesetog stoljeća, dakle puno kasnije od Frankfurtske škole, ali i relativno neovisno od nje. Praxisovska filozofija rodila se kao rezultat kritike staljinističke interpretacije marksizma, kritike koja se raširila u kritičko razračunavanje s marksizmom Druge i Treće internacionale. U okviru te optike krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina otkrili su stariju „sestru“ koja je već ranije uviđala slične probleme. Fascinacija Frankfurtskom školom bila je uistinu velika, te je otada Frankfurtska škola nepresušni izvor poučavanja i podražavanja zagrebačkog *Praxisa*.⁸³

Praxisovci su se uistinu trudili da bi stupili u kontakt s predstavnicima Frankfurtske škole, a to im je djelomično i uspjelo. Već 1960. godine Erich Fromm drži predavanja u Beogradu i Zagrebu, a već 1963. sudjeluje i na Korčulanskoj ljetnoj školi, dok njegov suparnik i kolega Herbert Marcuse čini to isto 1964. i 1968. godine.⁸⁴ Obojica su se već 1966. godine našla u Redakcijskom vijeću *Praxisa* i objavljivali su u časopisu. I Jürgen Habermas

---

⁷⁹ Razgovor Sutlić-Borovečki, 8. veljače 2012.

⁸⁰ Međusobna suradnja studenata i profesora može se najjednostavnije objasniti time da se s jedne strane nalaze filozofi i sociolozi Frankfurtske škole, a s druge strane profesori Filozofskog fakulteta okupljeni oko časopisa *Praxis* koji nesumnjivo utječu na stavove i djelovanje svojih studenata. Ono što im je nesumnjivo zajedničko i što komparaciji daje legitimitet jest činjenica da se i jedni i drugi teoretičari zalažu za praktično djelovanje prilikom traženja promjena, dok studenti njihovo učenje i teorije uzimaju kao agregat za akciju. Pritom je uistinu najinteresantniji transfer ideja kojima oba pokreta dolaze u kontakt, koji je najjasnije ostvarivan preko fenomena Korčulanske ljetne škole.

⁸¹ Predrag Matvejević, 27.2.2012. na predstavljanju knjige *Jugoslavija i svijet 1968*.

⁸² Radi se o tekstu *Die Frankfurter Schule und die Zagreber Philosophie der Praxis* objavljen u knjizi: Alex Honneth; Albrecht Wellmer (1984.). *Die Frankfurter Schule und die Folgen*. Berlin: De Gruyter., Nadalje: Petrović, 1984.

⁸³ Ibid, 62.

⁸⁴ Ibid, 63.

pohodio je Zagreb i Korčulu, Beograd i Dubrovnik i donosio svoje ideje u SR Hrvatsku. U svrhu šire i intenzivnije recepcije frankfurtskih teoretičara u Jugoslaviji, Praxisovci su poticali njihove prijevode i objavljivanje njihovih djela u Jugoslaviji. Do 1984. godine objavljeno je više od četrdeset knjiga frankfurtskih filozofa i sociologa kao i više od stotinu njihovih manjih radova, bilo u sklopu novina ili zbornika prevedenih na srpsko-hrvatski jezik.⁸⁵ Većina tih objavljenih radova nastala je upravo na poticaj Praxisovaca i njihovih učenika, odnosno suradnika, a kad je poticaj i dolazio iz drugih krugova imao je snažnu potporu *Praxisa*.⁸⁶ Prve dvije prevedene knjige bile su Frommova *Society*⁸⁷ i Horkheimerova *Eclipse of Reason*.⁸⁸ Prva Marcuseova knjiga objavljena je 1965, a Adornova 1968. No, Fromm je ipak imao svojevrsni monopol, prijevode njegovih knjiga čitali su svi. Eventualnu konkurenciju mogao je predstavljati tek Marcuse.⁸⁹

No, ta suradnja nije bila jednostrana, bila je uspješna i u percepciji *Praxisa* od Frankfurtske škole. Frankfurtska škola cijenila je djelovanje *Praxisa*, tako da su u SR Njemačkoj objavljivane brojne knjige i članci o *Praxisu*. Prva takva je knjiga Predraga Vranickog, *Povijest marksizma*.⁹⁰ Druga je takva knjiga *Filozofija i revolucija*⁹¹ Gaje Petrovića. U obje se knjige povlače paralele između Frankfurtske škole i *Praxisa*. Knjige su postale omiljeno štivo njemačke filozofske elite u prošleme stoljeću. Uz Vranickog i Petrovića treba spomenuti i recenziju knjige Alfreda Schmidta *Der Begriff der Natur in der Lehre von Marx*⁹² koju je sastavio Milan Kangrga.⁹³ U toj recenziji Kangrga dovodi u pitanje ne samo neke Schmidtove teze, već i neke opće teze Frankfurtske škole. Problematičnim su se

⁸⁵ Ibid, 65.

⁸⁶ Stefanov, Nenad. *Praxis-Philosophie und die undogmatische Linke in der Bundesrepublik. Wahrnehmungen, Projektionen und (Miß-)Verständnisse*. Izlaganje na skupu *Praxis – Kritik und humanistischer Sozialismus*. Dostupno na <http://korcula.rosalux.rs/wp-content/uploads/2011/08/Stefanov-Praxis-und-die-undogmatische-Linke2.pdf>., Nadalje: Stefanov, 2011.

⁸⁷ Erich Fromm (1955.). *The Sane Society*. New York: Reinhar&Co.; Erich Fromm (1963.). *Zdravo društvo*. Beograd: Rad, 1963.

⁸⁸ Max Horkheimer (1947.). *Eclipse of Reason*. Oxford: Oxford University Press.; Max Horkheimer (1963.). *Pomračenje uma*. Sarajevo: Veselin Maleša.

⁸⁹ No, prijevodi knjiga nisu bili jedino što su poticali Praxisovci. U to vrijeme nastaju i brojni doktorski i magistarski radovi na tu temu. Isto tako, potiče se i pisanje eseja, rasprava i uvoda, kao i diplomskih radova posvećenih kritičkoj teoriji. Neki od primjera su dva doktorata: Gvozden Flego. *Marcuseovo i Frommovo shvaćanje otuđenja* (Zagreb, 31. 5. 1983.) i Žarko Puhovski. *Filozofija politike Frankfurtske škole od 1932. – 1945.* (Zagreb, 13. 6. 1985.) te tri magisterija: Agim Hyseni. *Subjekt revolucije u djelu Herberta Marcusea* (Zagreb, 28. 12. 1983.); Nenad Smoković. *Habermasova rekonstrukcija historijskog materijalizma. Historijski materijalizam teorija socijalne revolucije* (Zagreb, 17. 9. 1986.) i Zdenko Zeman. *Kritika subjekta u djelu Maxa Horkheimera* (Zagreb, 1. 2. 1995.).

⁹⁰ Predrag Vranicki (1985.). *Geschichte des Marxismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

⁹¹ Gajo Petrović (1971.). *Philosophie und Revolution*. Hamburg. Rowohlt.

⁹² Alfred Schmidt (1971.). *Der Begriff der Natur in der Lehre von Marx*. Frankfurt am Main: Europäische Verlagsanstalt.

⁹³ Petrović, 1984., 72.

pokazale teze o ontologiji i teorijama spoznaje u Schmidtovoj knjizi, koju su Adorno i Habermas hvalili, a Kangrga ju je držao manjkavom.⁹⁴ S druge strane, Kangrga drži Habermasovu *Theorie und Praxis*⁹⁵ jednom od ponajboljih knjiga 20. stoljeća. Pozitivne stavove spram Frankfurtske škole iznosili su u više navrata i Branko Bošnjak i Danko Grlić.

Međutim, postavlja se pitanje u kolikoj su mjeri predstavnici Frankfurtske škole primili na znanje egzistenciju jugoslavenske, a samim time i zagrebačke filozofije *Praxisa* i kako su se odnosili naspram nje? Jesu li u njoj vidjeli povezani smjer mišljenja, koji se temelji na istim premisama poput njihove? Jesu li se ikad upustili u ozbiljniju diskusiju s filozofima oko *Praxisa*?

Na ova pitanja Gajo Petrović daje sljedeći odgovor: „S više naklonosti nego razumijevanja starija je sestra pratila pokušaje razmišljanja mlađe. S zabrinutošću punom ljubavi prepoznala je kod mlađe sestre ponavljanje vlastitih pogrešaka iz mladosti (a posebno tzv. zablude mladog Marcusea). Tako su i u Zagrebačkoj filozofiji *Praxis* vidjeli fenomenološku igru marksizma, katkad izhajdegeriziranu interpretaciju Marxa, a pokatkad i antropocentričnu filozofiju, pri kojoj su, pod izlikom destalinizacije, odbačene bitne pozicije marksizma.“⁹⁶ Ali niti to nije vrijedilo za sve, pogotovo ne za disidente Fromma i Marcusea, koji su *Praxis* iznimno cijenili i smatrali ga jednim od vrhunskih časopisa dok se Horkheimer i Adorno nikad nisu oglasili o *Praxisu*.

Kad uspoređujemo odnos frankfurtskih teoretičara (s iznimkom Fromma i Marcusea) prema Zagrebačkoj filozofiji *Praxisa*, uočavamo jasnu asimetriju. Zagrebački, ali i jugoslavenski Praxisovci uistinu su se trudili da bi uspostavili kontakte s Frankfurtom. Ako se nekad i nisu s nečime slagali, to su potvrđivali dobro utemeljenim argumentima. Frankfurtovci su neki puta kratkim usputnim primjedbama omalovažavali ono što se stvaralo u Zagrebu i Jugoslaviji, često puta označujući to kao neoriginalno i neaktualno.

Ništa manje nije zanimljiva niti diskrepancija u percepciji Zagrebačke filozofije *Praxisa* u Frankfurtskoj školi i njihovo doživljavanje suvremenog nedogmatskog marksizma. Tamo gdje su Frankfurtovci vidjeli ponovno oživljavanje prebrođenih starih zabluda, drugi su vidjeli originalno, samostalno mišljenje u duhu Karla Marxa.⁹⁷ Međutim, čak ni Frankfurt nije mogao poreći važnost *Praxisa* u svjetskim razmjerima, a poglavito ne Korčulansku ljetnu

---

⁹⁴ Ibid, 73.

⁹⁵ Jürgen Habermas (1971.). *Theorie und Praxis. Sozialphilosophische Studien*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

⁹⁶ Petrović, 1984, 75.

⁹⁷ Ibid, 79.

školu.⁹⁸ Tako na primjer Petrović vidi te razlike u tome što su zagrebački filozofi razvili svoju filozofiju kao filozofiju revolucije. Njihova je glavna želja bila razvoj drugačije ljudske biti, ne samo u novome društvu, već i u novom načinu života čovjeka. Svoje vlastito mišljenje vidjeli su kao preduvjet i moment revolucije, a revoluciju nisu smatrali nasilnim činom, već otvaranjem potpunog razvoja ljudskih mogućnosti, kao pravi i bogati oblik biti, pri čemu su kao poticaj uzimali karla Marxa.⁹⁹

U trenutku razvoja Zagrebačke filozofske škole, Frankfurtska je imala već tri desetljeća prakse iza sebe. U skladu s duljinom postojanja mijenjale su se i neke temeljne premise koje je škola zastupala, tako da je Marxova ideja neki puta za njih bila neprihvatljiva. Trebalo ju je koristiti u kombinacijama s drugim idejama i tako dovesti do savršenstva. S time u vezi, Petrović naglašava da je Frankfurtska škola više puta štetila Zagrebačkoj, ali to ne mijenja činjenicu da je izvršila uistinu veliki utjecaj na misao njezinih filozofa.¹⁰⁰

Upravo kroz učenja Zagrebačke filozofske škole, njezinih teoretskih predodžbi, studentska populacija Jugoslavije 1968. godine odlučila se dići na noge. Svemu tome su doprinijeli i prijevodi znanstvenika Frankfurtske škole, koji su u to doba bili omiljeno štivo kako zagrebačkih, tako i jugoslavenskih studenata. A upravo je tim putem jugoslavenska pobuna stupala u kontakt s onom svjetskom.

---

⁹⁸ Treba napomenuti da je Korčulanska škola bila puno popularnija u stranim publikacijama, nego u jugoslavenskima, koje ju gotovo i nisu percipirale. (Klasić, 2012., 70.).

⁹⁹ Petrović, 1984., 81.

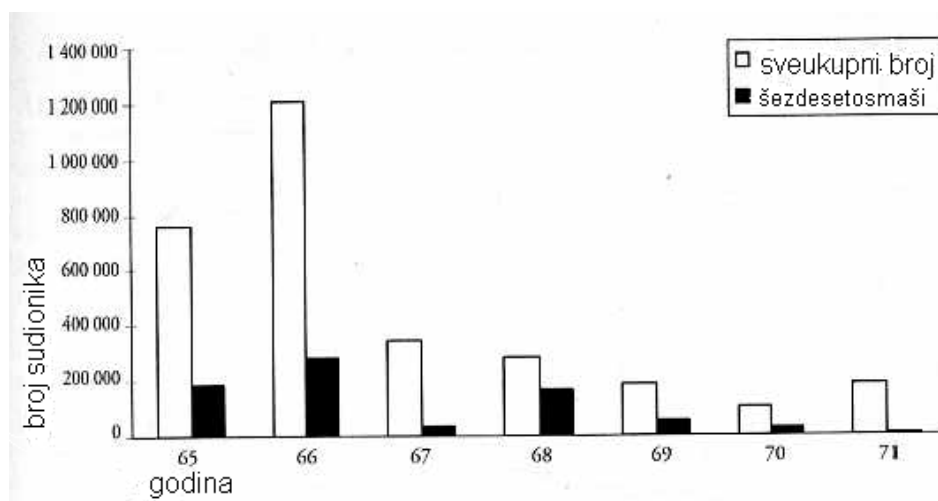
¹⁰⁰ Ibid, 81.

3. Godina 1968. u Saveznoj Republici Njemačkoj i Socijalističkoj Republici Hrvatskoj

Student je stoički rob: što ga više njegovi autoriteti vezuju lancima, to on sebe zamišlja slobodnijim. Kao i njegova nova porodica, univerzitet, student voli da na sebe gleda kao na "najnezavisnije" društveno biće iako je u stvarnosti *direktno potčinjen* najmoćnijim sistemima društvenog autoriteta: porodici i državi. Kao njihovo lepo vaspitano, zahvalno i *poslušno dete*, on deli i oličava sve vrednosti i mistifikacije sistema. Iluzije koje su nekada bile nametane kvalifikovanim radnicima sada se svesno projektuju u masu budućih nižih funkcionera.¹⁰¹
(Beda studentskog života, 1966.)

3.1. Fenomen 1968. godine

U cjelokupnoj povijesti nije bilo godine poput 1968. i uistinu teško da će se ona ponoviti. Za razliku od revolucionarne 1848. godine, ona nije bila ograničena samo na Europu. Štoviše, to je bila godina prve prave globalizacije – došlo je do razvoja pobunjeničkog duha u Poljskoj, Francuskoj, Sjedinjenim Američkim Državama, Meksiku, Čehoslovačkoj, iako se radilo o potpuno različitim svjetovima. No svi su ti svjetovi imali nešto zajedničko – želju za pobunom.¹⁰²

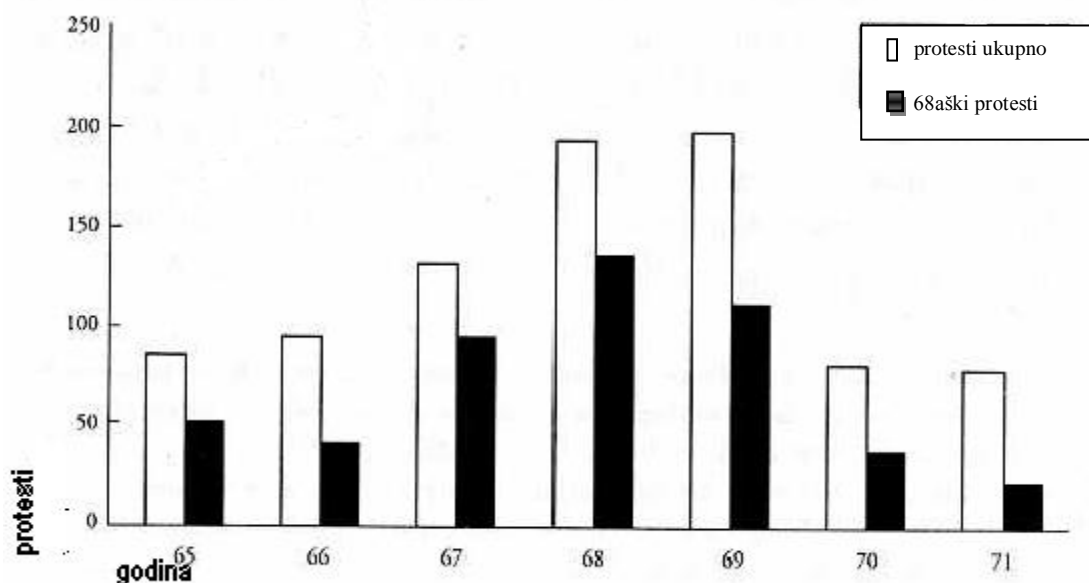
Grafikon 1. Broj sudionika prosvjeda diljem svijeta prije, uoči i nakon 1968. godine¹⁰³

¹⁰¹ „Beda studentskog života“ (1966.). U: *Porodična biblioteka br. 7*. Beograd, 2004.

¹⁰² Mark Kurlansky (2007.). *1968 - godina koja je uzdrmala svijet*. Zagreb: Naklada Ljevak, xiii. Nadalje: Kurlansky, 2007.

¹⁰³ Gilcher-Holtey, 2008., 167.

Godina 1968. je šifra. Ona samo stoji kao godina koja opisuje cijeli niz godina i događaja koji su se protezali od sredine šezdesetih do daleko u sedamdesete godine. A mit o šezdesetsoj jest da je ona bila drska, duhovita, domišljata, originalna, ali i ispolitizirana, iako joj to nije bila prvotna namjera. Stvaranju mita nisu odmgli niti likovi Rudija Dutschkea, Ulrike Meinhof, Dietera Kunzelmana ili Rainera Langhansa, koji predstavljaju cijeli spektar političkih stavova, kakav je danas teško zamisliv. Upravo ta polivalentnost događaja i osoba koji su ju obilježili, čine 1968. godinu uvijek iznova zanimljivim predmetom promišljanja i istraživanja. Pogled na 1968. godinu nikako ne može biti jednoznačan: „Šezdesetsoj se često nazivlje epohom politikanstva i teoretičarstva – ali to je ogroman nesporazum. Te su se godine tresle od osjećajnosti. Doduše bilo je i teoretičara i političkih asketa; najinteresantniji su ipak bili ljubavni pozdravi iz Amerike: 'Make love, not war'. Ono što je mlade tjeralo u *Außenparlamentarische Opposition* (u daljem tekstu APO)¹⁰⁴ bili su prije svega izgledi za konzumaciju slobodne ljubavi, Stonesa i Boba Dylana, hašiša kao i neprestane diskusije o orgazmu i svjetskoj revoluciji.¹⁰⁵

Grafikon 2. Razvitak šezdesetosmaških protesta¹⁰⁶

¹⁰⁴ Vanparlamentarna opozicija, objašnjenje pojma nalazi se u daljnjem tekstu.

¹⁰⁵ Barbara Sichtermann. *1968 und die Folge*. U: Edmund Jacoby; Georg M. Hafner (1993.). *1968 - Bilderbuch einer Revolte*. Frankfurt am Main: Suhrkamp; Büchergilde Gutenberg, 113.

¹⁰⁶ Gilcher-Holtey, 2008, 166.

Upravo pred pozadinom desnokonzervativne klime, neoliberalnog ukidanja normi, masovne nezaposlenosti, socijalnog poniženja, skrivenog i institucionaliziranog rasizma ne smiju se pod tepih pomesti niti novi njemački snovi o moći i ratnom djelovanju. Rudi Dutschke je tada rekao: „Ne postoji sigurnost u budućnosti koja bi nas spasila od neuspjeha. Ali ako je slobodno društvo uistinu neobično, ne treba velikih napora da bi se ostvarile povijesne mogućnosti bez sigurnosti u uspjeh. To ostvarenje ili neostvarenje ovisi o želji ljudi, možda izgubimo i neki povijesni period.“¹⁰⁷

3.2. Godina 1968. u Saveznoj Republici Njemačkoj

Godinu 1968. oblikovalo je stapanje četiriju povijesnih čimbenika: uzora pokreta za građanska prava, koji je u ono vrijeme bio sasvim nov i originalan, zatim naraštaja koji se osjećao toliko drugačije i toliko otuđeno da je odbacivao sve oblike autoriteta, rata, kojeg su svi širom svijeta toliko mrzili da je poslužio kao povod svim pobunjenicima za bunt, a sve se to odvijalo u doba kad je televizijski medij dozrijevaio, ali je bio još dovoljno nov da bude nadziran, da se ne razvodni i postane sterilno skladan kao danas.¹⁰⁸ Kad je Hannah Arendt u pismu Karlu Jaspersu, datiranom 26. lipnja 1968. napisala: „Čini mi se da će djeca u idućem stoljeću jednom učiti o 1968. onako kao što smo mi učili o 1848.“¹⁰⁹, nije puno pogriješila, barem ne kad se radi o studentskom pokretu u SR Njemačkoj. Arendt je pisala upravo ponukana iskustvima šezdesetih godina dvadesetog stoljeća. Upravo su te godine u Njemačkoj bile uistinu turbulentne, od gradnje Berlinskog zida 1961. godine, preko studentskih nemira 1968. godine, razdoblja 1967./1977., tj. oduzimanja državljanstva poznatom pjesniku Wolfu Biermannu pa do pada terorističke organizacije *Rote Armee Fraktion* (nadalje RAF).¹¹⁰

Korijeni 1968. godine u SR Njemačkoj nalaze se u posljednjoj trećini Adenauerove ere. Tada, krajem pedesetih godina, počinje izgradnja specifične generacijske konstelacije koja je do kraja trebala iznijeti sukob između APO-a i *establishmenta* desetljeće kasnije.

---

¹⁰⁷ Intervju Rudi Dutschke – Günter Gaus, 3.12.1967. Eine Welt gestalten, die es noch nicht gab. Radijska emisija snimljena i objavljena na dvama CD-ROMima. Audioakademie Geschichte. Wissen für Kopfhörer. Anselm Weidner. *Die 68er. Kurze Geschichte einer Kulturrevolution*. München: Südwestrundfunk, 2008.

¹⁰⁸ Kurlansky, 2007., xiv.

¹⁰⁹ Lotte Kohler; Hans Saner (1985.). *Arendt, Hannah/Jaspers, Karl. Briefwechsel 1926-1969*. München: Piper Verlag, 715.-716.

¹¹⁰ Frakcija crvene armije. Objašnjenje pojma nalazi se u daljnjem tekstu. Odnosi se na terorističku organizaciju koja je nastala kao slijednica šezdesetosmaškog pokreta u SR Njemačkoj

Kritika neprevladane prošlosti, političko-moralni skandali i kontinuitet nacionalsocijalističke elite¹¹¹ najvažniji su rezultati otuđenja među dvjema tadašnjim generacijama. Svemu tome pridonijela je i kriza legitimnosti političkog sustava i njegovih institucija.¹¹² Naime, radi se o tomu da su sami 68aši bili djeca rođena oko 1945. godine, a kraj Adenauerove ere dočekali su kao učenici zatrpani literaturom okomljenom na nacionalsocijalističke zločine, pratili su suđenje Adolfu Eichmannu, kao i procese u Auschwitzu. I sve je upućivalo na to da će se jednog dana „pokrenuti“, samo je bilo pitanje trenutka. Kad se „otpustila kočnica“ (ponajprije atentatom na studenta Bennu Ohnesorga), poticana teorijom Frankfurtske škole, bilo je gotovo sigurno da će se nešto promijeniti. Ono što se 1968. godine odvijalo u SR Njemačkoj najbolje opisuje Bahman Nirumand u sljedećem tekstu: „Ta zemlja si može priuštiti da se sve dovodi u pitanje: studenti kritiziraju svoje profesore, laici crkvu, radnici svoje nadređene, oni kojima se vlada one koji vladaju, opozicija je parlamentarno institucionalizirana, mediji su slobodni... Niti jedan dan bez demonstracija, letaka i javnih debata i rasprava o svim temama. Niti ne znaš što raditi od silne slobode!“¹¹³ Svemu ovome nije išla u prilog niti činjenica da su studenti uzrokom svih problema u državi smatrali ekonomsko-politički sustav liberalnog kapitalizma. Dok su njihovi roditelji držali da je „zlatno doba“¹¹⁴ izazvalo osjećaj blagostanja, mira i stabilnosti, mladi su se ljudi gnušali onoga što je to novo doba donijelo, te je tako s vremenom neslaganje s promjenama kod mladih evoluiralo u razne oblike otpora konzumerističkom i konformističkom društvu, tehnokratskim i autoritarnim strukturama, kao i svakoj vrsti eksploatacije i nasilja.

Nakon Drugog svjetskog rata postojale su četiri Njemačke, da bi na kraju ipak, svojstveno periodu Hladnog rata, američka i sovjetska politika krojile onu njemačku podijeljenu u dva dijela. U okviru navedenih tendencija provođena je denacifikacija, organizirana su suđenja za ratne zločine, u SR Njemačkoj zaživio je Marshallov plan kojim se trebalo obnoviti gospodarstvo, dok je u DR Njemačkoj bilo kakav razvoj kočila Staljinova čvrsta ruka. U skladu s navedenim događajima, dijelila su se i njemačka sveučilišta.¹¹⁵ Dok se

---

¹¹¹ Adenauerovi najvažniji ljudi redom su bili bivši podanici nacionalsocijalističkog režima: Heinrich Lübke (arhitekt koncentracijskih logora), Theodor Heuss, državni tajnik Globke, odvjetnik Wolfgang Fränkel, pa čak i sam Kurt Georg Kiesinger. Za vrijeme studentskih demonstracija Kiesinger je bio savezni kancelar, a Lübke predsjednik.

¹¹² Frei, 2008., 78.

¹¹³ Roman Luckscheiter (1998.). *Protest. Literatur um 1968*. Marbach: Deutsche Schillergesellschaft, 62.

¹¹⁴ „Zlatno doba“ kapitalističkog progresa autor prikazuje u raznim presjecima epohe, pri čemu ostaje dosljedan svojim kritičkim gledištima o buržoaskom poretku. Radi se o vremenu blagostanja koje je, bilo prividno, bilo realno, nastupilo po završetku Drugoga svjetskog rata. Eric J. Hobsbawm (2009.). *Doba ekstrema: kratko dvadeseto stoljeće 1914. – 1991*. Zagreb: Zagrebačka naklada.

¹¹⁵ Kurlansky, 2007., 169.

Humboldt-Universität držao direktnim slijednikom politike Staljina, odnosno *Sozialistische Einheitspartei Deutschland* (SED),¹¹⁶ režimske stranke Njemačke Demokratske Republike, u SR Njemačkoj, Sjedinjene Američke Države potpomažu osnivanje Freie Universität Berlina, na kojem se odvila većina događaja važnih za razumijevanje 1968. godine.

Teško je pronaći točan datum početka studentskog aktivizma u SR Njemačkoj, zato što je on postojao praktički oduvijek, ali mogli bismo ga promatrati kroz prizmu dva važna događaja. Jedan je osnivanje Freie Universität Berlina, a drugi osnivanje berlinskog *Sozialistischer Deutscher Studentenbunda* (SDS-a).

Berlinsko je sveučilište nakon Drugoga svjetskog rata iznova bilo obnovljeno 29. siječnja 1946. godine, a za to su bile zaslužne sovjetska vojna administracija i njemačka središnja uprava za narodno obrazovanje. Sveučilište je bilo obnovljeno u zgradama starog Sveučilišta Friedricha Wilhelma i nalazilo se u sovjetskom sektoru.¹¹⁷ Tri su zapadna saveznika za projekt obnove bila u potpunosti nezainteresirana. Studentska su tijela postojala već od 1945. godine, a 1946. godine izabrano je studentsko vijeće s odazivom od 95% studenata.¹¹⁸ Vezano uz Staljinovu politiku propagiranu u SSSR-u, išlo se za time da većina studenata ne bude iz građanskih obitelji, već većinom djeca radnika i seljaka, što je vidno smanjilo kvotu upisnih mjesta. Nadležništvo nad Sveučilištem preuzeo je SED, a već 1948. godine nastaju prvi protesti studenata. S tim u svezi odlučeno je 11. svibnja 1948. godine s 83% glasova za i 17% protiv (prije svega studenata i profesora), da će se u zapadnom dijelu Berlina izgraditi novo Sveučilište. Počeli su pregovori sa Zapadom. Amerika je dala zgradu bivšeg *Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft* u Dahlemu te financijsku potporu od 1,9 milijuna njemačkih maraka za izgradnju novog Sveučilišta. Već 19. lipnja izabrano je vijeće koje treba rješavati tekuće probleme u svezi s izgradnjom novog sveučilišta.¹¹⁹

FU Berlin osnovan je 4. studenog 1948. godine. Osnivači su bili studenti i znanstvenici uz potporu američkih saveznika i berlinskih političara. Već 15. studenog 1948. godine došlo je do prvih mogućnosti za natjecanje za mjesto na fakultetu, a 22. studenog upisani su i prvi studenti. Godine 1948. na Sveučilište je upisano 2140 studenata i ono je počelo s radom u snažnom antikomunističkom duhu. FU je predstavljao ostvarenje demokratskog sveučilišta u kojem studenti studiraju u slobodnoj znanstvenoj i političkoj

---

¹¹⁶ Jedinstvena socijalistička partija Njemačke.

¹¹⁷ Bergmann et al. (1968.). *Rebellion der Studenten oder die neue Opposition*. Berlin: Rowohlt, 7. Nadalje: Bergmann, 1968.

¹¹⁸ Ibid, 7.

¹¹⁹ Ibid, 9.

zajednici pod parolom „Zajednica onih koji uče i onih koji poučavaju.“¹²⁰ Početkom šezdesetih godina FU Berlin bio je, unatoč svojim posebnostima, čvrsti sastavni dio njemačkog visokoškolskog obrazovanja.¹²¹ U isto su vrijeme rektori uživali visok ugled unutar i izvan svojeg Sveučilišta, ali ta se slika ubrzo promijenila i to već sredinom šezdesetih godina. Ta je slika bila uvjetovana promjenom duha vremena, počevši od zahuktavanja Hladnog rata gradnjom Berlinskog zida pa do perioda detanta. Mlada inteligencija zamjerala je društvu nedostatak demokracije, pravednosti, nedovoljno bavljenje nacionalsocijalističkom prošlošću, kao i ograničavanje mogućnosti upisa na fakultete. Na Sveučilištu je najviše prašine diglo nedovoljno sudjelovanje studenata u odlučivanju (samo su profesori mogli izabrati rektora i obavljati tu dužnost), kao i nedovoljan politički mandat studentske organizacija *Allgemeiner Studierendenausschuss der Freien Universität Berlin* (AStA).¹²² Na prigovore studenata profesori su reagirali ignoriranjem, tako da su izražene razlike po prvi puta već 1964/65. dovele do snažnih reakcija vodstva visokog školstva otpuštanjem asistenta Krippendorffa, a prije njega i zabranom govora Ericha Kubyja u zgradi Sveučilišta. Tadašnji rektor Lüers zabranio je da Erich Kuby govori na diskusiji u povodu dvadesete godišnjice kapitulacije Trećeg Reicha na koju ga je pozvala AStA, jer se u nekom intervju iz 1957. godine izrazio prezirno o FU-u.¹²³ Ekkerhardt Krippendorf bio je asistent na Otto-Suhr institutu koji je javno kritizirao odluku rektora Lüersa o zabrani Kubyjeva nastupa na diskusiji, na što mu dekan više nije želio produljiti ugovor. Iako ovaj slučaj nije prošao neopažen, Krippendorfu nije produljen ugovor, ali je dobio stipendiju za studij i rad u inozemstvu.¹²⁴ Navedene su mjere pojačale odbojnost studenata prema vodstvu. Vrhunac je ipak bio 27. lipnja 1968. kad se Fritz Teufel, student poznat po osnivanju prve njemačke *Kommune 1*,¹²⁵ proglasio rektorom cijelog FU Berlina, negirajući ikakav autoritet vodstva. Poznato je zajedništvo između studenata i profesora time privedeno kraju, i sve do kraja osamdesetih godina nisu uspjeli pronaći zadovoljavajući zajednički jezik.¹²⁶

---

¹²⁰ Ibid, 10.

¹²¹ Historijat FU Berlina: <http://www.fu-berlin.de/universitaet/leitbegriffe/gruendungsgeschichte/index.html> (posljednji puta pogledano 16. veljače 2012.).

¹²² AStA – akronim za Allgemeiner Studierendenausschuss der Freien Universität Berlin. Vijeće studenata FU-a, zaduženo za rješavanje tekućih pitanja u školstvu.

¹²³ Rudi Dutschke (1980.). *Geschichte ist machbar. Texte über das herrschende Falsche und die Radikalität des Friedens*. Berlin: Wagenbach, 75. Nadalje: Dutschke, 1980.

¹²⁴ Dutschke, 1980., 75.

¹²⁵ *Kommune 1* bila je alternativna organizacija svakodnevnog života u doba studentskog pokreta u SR Njemačkoj. Daljnje objašnjenje nalazi se u poglavlju „Svakodnevnica, seksualna revolucija i pop-kultura“.

¹²⁶ Historijat FU Berlina: <http://www.fu-berlin.de/universitaet/leitbegriffe/gruendungsgeschichte/index.html> (posljednji puta pogledano 16. veljače 2012.).

Njemački je *Der Sozialistische Deutsche Studentenbund* (SDS) osnovan 3. rujna 1946. godine. SDS je osnovan u Hamburgu i bio je blizak *Sozialdemokratische Partei Deutschlands* (u daljnjem tekstu SPD).¹²⁷ U početku se radilo gotovo u potpunosti o maskulinom pokretu, tek je 15 članica bilo feminino. Razmišljanja osnivača bila su usko vezana uz Drugi svjetski rat. Iako se SDS držao sastavnim dijelom socijaldemokratskog miljea, postojale su i razne grupacije koje su odskakale od tog modela.¹²⁸ Organizacija se definirala kao ujedinjena grupa socijalističkih studenata na njemačkim visokim i strukovnim školama. Na osnivačkom kongresu Hans-Erich Schult pozvao je SDS da postane predvodnikom novog pokreta mladih, neovisnog od stranaka, po uzoru na predratne organizacije mladih. Temeljna je zadaća bila razraditi visokoškolski politički akcijski program, kao i donijeti nove mjere i odluke da bi taj program mogao zaživjeti.¹²⁹ U listopadu 1950. godine počeo se izdavati časopis *Unser Standpunkt* kao organ berlinskog SDS-a. Ergon Erwin Müller u uvodniku prvome izdanju definirao je naslov lista kao program: „Izabrali smo to ime, zato što smo htjeli zauzeti jasan stav prema svim problemima, koji ne dovodi do zabuna.“¹³⁰ Časopis *Unser Standpunkt* predstavljao je mjesto oko kojeg se radikalizirala studentska populacija. U njemu su objavljivani brojni programatski tekstovi koji su pozivali na revoluciju, pa tako i svi oni vezani uz 1967. i 1968. godinu. Već početkom šezdesetih godina SDS je postao poprište oštarih kritika, a najviše „ideološka boljševizacija“ SPD-a.¹³¹ Korijeni toga leže u siječnju 1959. kada je organiziran Kongres studenata na kojem je sudjelovalo 318 studentskih predstavnika iz dvadeset zapadnoberlinskih i zapadnonjemačkih studentskih radnih krugova, kao i dvjesto stranih i njemačkih gostiju. Sudionici kongresa napravili su pet radnih odbora: demokracija, ponovno ujedinjenje i atomsko naoružavanje, vanjska politika zapadnih sila, odgovornost znanstvenika, kršćanska odgovornost. Već i sami nazivi odbora upućuju na radikalizaciju studentskih stavova zbog nezadovoljstva politikom u SR Njemačkoj. Rezultat radikalizacije je i prekid svih veza s SPD-om, kao i njihovo konačno razilaženje 1961. godine. U šezdesetim godinama SDS-u pristupa i njegov najpoznatiji vođa Rudi Dutschke, osovina oko koje se vrtio kasniji cjelokupni studentski pokret 1968. godine.¹³²

Sama SDS činila je jednu od tri sastavnice APO-a odnosno *Außenparlamentarische Opposition*. U SR Njemačkoj se od sredine šezdesetih godina pojačala opozicijska aktivnost,

¹²⁷ Socijaldemokratska partija Njemačke.

¹²⁸ Lönnendonker, Fichter, 2011., 39.

¹²⁹ Archiv der FU Berlin, Akte SDS, DK 1954.

¹³⁰ *Unser Standpunkt*, 10.1953., br.1, 1.; časopis dostupan u APO-Archivu pod dijelom „Periodika“.

¹³¹ Lönnendonker, Fichter, 2011., 45.

¹³² Ibid, 113.

posebno intenzifikacijom studentskog pokreta koji se poistovjećuje s APO-om, dotad najvažnijom vanparlamentarnom opozicijom u Njemačkoj (sama je sebe kraticom nazivala APO). Njezine aktivnosti, koje su u najvećoj mjeri potekle od fakulteta, u godinama 1967. i 1968. dosegle su vrhunac. Studentski APO u najvećoj su mjeri iznijeli pripadnici SDS-a. APO se razvio iz opozicije protiv vladajuće velike koalicije SPD-a s *Christlich Demokratische Union* (CDU)¹³³ pod saveznim kancelarom Kurtom Georgom Kiesingerom. Ta je vlada planirala donošenje Zakona o izvanrednom stanju, koji su na kraju bili i usmjereni protiv studentskog pokreta. Budući da nisu mogli sudjelovati u radu parlamenta, opozicija tome je sve više jačala na sveučilišnom nivou.

APO je zahtijevala demokratizaciju sveučilišne politike s posebnim osvrtom na parolu „Unter den Talaren-Muff von 1000 Jahren“,¹³⁴ koja je predstavljala okršaj s ukorijenjenim strukturama u visokome školstvu. Uz borbu za poboljšanje stanja u školstvu i protiv donošenja Zakona o izvanrednome stanju, APO se priključila protestima protiv „zapadnog imperijalizma“, kao i borbi protiv rastuće opasnosti od atomskog rata kroz atomsko naoružanje industrijskih nacija, posebno Sjedinjenih Američkih Država. Također, protestirala je protiv Vijetnamskog rata, a stala na stranu Fidela Castra i Che Guevare te poticala Ho Chi Minha i Mao Ce Tunga. No, nije APO diskreditirala samo američki kapitalizam, borila se i protiv okorjelih staljinističkih struktura.

Potporu i teoretsku orijentaciju APO je djelomično pronašla u intelektualcima i filozofima poput Ernsta Blocha, Theodora W. Adorna, Herberta Marcusea i Jeana-Paula Sartrea. Sve u svemu, zapadnonjemački APO u svojoj biti ostao je ograničen na mlade ljude i studente, zašto što od radništva baš i nije mogla očekivati neku podršku.

Organizaciju APO-a činile su tri sastavnice koje su se od šezdesetih godina formirale u SR Njemačkoj. Paralelno s diskusijom o naoružanju njemačkih Oružanih snaga *Bundeswehra* atomskim oružjem razvio se, po uzoru na engleski pokret *Campaign for Nuclear Disarmament*, pokret *Die Ostermarschbewegung*.¹³⁵ Njegovi temelji proizašli su iz negativne kampanje *Kampf dem Atomtod*,¹³⁶ koju je podupro SPD i sindikati i koja propada nakon njihova povlačenja. Korijeni pokreta kao takvog su nastali već 1957. godine. Godina 1957. bila je godina dramatičnog političkog razvitka u SR Njemačkoj. Već 12. travnja potpisan je

---

¹³³ Demokršćanska unija.

¹³⁴ Ispod mantije, plijesan stara tisuću godina (prijevod Z. B.).

¹³⁵ Pokret protiv nuklearnog naoružanja (prijevod Z. B.).

¹³⁶ Borba protiv nuklearne smrti (prijevod Z. B.).

Göttinger Erklärung.¹³⁷ U njemu osamnaest¹³⁸ zapadnonjemačkih znanstvenika i nobelovaca protestira protiv atomskog naoružanja Oružanih snaga *Bundeswehra*. „Za malu zemlju poput SR Njemačke držimo da se danas još najbolje štiti i potiče svjetski mir, ako jasno i dobrovoljno zaboravi na posjedovanje atomskog oružja. Isto tako, niti jedan od potpisnika ne bi bio spreman aktivirati se na izradi, isprobavanju ili primjeni atomskog oružja na bilo koji način.“¹³⁹ Za Uskrs 1957. godine Albert Schweitzer pročitao je preko Radio Osla *Appell zur Einstellung der Kernwaffenversuche*.¹⁴⁰ Nakon toga uslijedilo je krajem svibnja 1958. godine okupljanje protiv atomskog naoružanja u jedanaest sveučilišnih gradova. Inicijator kampanja diljem svijeta je bio Hans-Konrad Tempel i iako je pokret na početku bio izrazito pacifistički s vremenom on postaje vrlo radikalan. *Ostermarsch* je bio pokret protiv militarizma, rata i naoružanja te za demokratizaciju društva u SR Njemačkoj.¹⁴¹ U formiranju APO-a pokret je imao dvije važne funkcije: otvorio je i strukturirao vanparlamentarni prostor djelovanja za nadolazeće pokrete i nudio je uvijek spremne resurse za aktiviste, podupiratelje u vidu financija, putova komunikacija, prostora te organizacijskih iskustava. Druga je grupacija bila *Opposition gegen die Notstandsgesetze*.¹⁴² Najprije je bila ograničena na intelektualnu kremu (odvjetnike, politologe, znanstvenike, pisce) i na sindikate (IG Metall i IG Chemie).¹⁴³ Kasnije se širi na cjelokupno stanovništvo, a i njeni članovi postaju sve radikalniji. Treći je dio pokreta bio SDS, ujedno najkompleksniji sudionik pokreta.

Katalizator pokreta APO bio je 2. lipanj 1967. godine, dan kada je ustrijeljen student germanistike Benno Ohnesorg i dan koji se smatra prvim pravim sukobom vlasti i studenata. Ovdje je naravno najveću ulogu ponovno odigrao SDS.¹⁴⁴ Interesantna je i potpora koju je

¹³⁷ Manifest iz Göttingena (prijevod Z. B.).

¹³⁸ Fritz Bopp, Max Born, Rudolf Fleischmann, Walther Gerlach, Otto Hahn, Otto Haxel, Werner Heisenberg, Hans Kopfermann, Max v. Laue, Heinz Maier-Leibnitz, Josef Mattauch, Friedrich-Adolf Paneth, Wolfgang Pauli, Wolfgang Riezler, Fritz Straßmann, Wilhelm Walcher, Carl Friedrich Frhr. v. Weizsäcker, Karl Wirtz

¹³⁹ Tekst preuzet s <http://www.armscontrol.de/dokumente/goettingen-dt.pdf> (posljednji puta pogledano 1. ožujka 2012.).

¹⁴⁰ Apel protiv atomskog naoružanja (prijevod Z. B.).

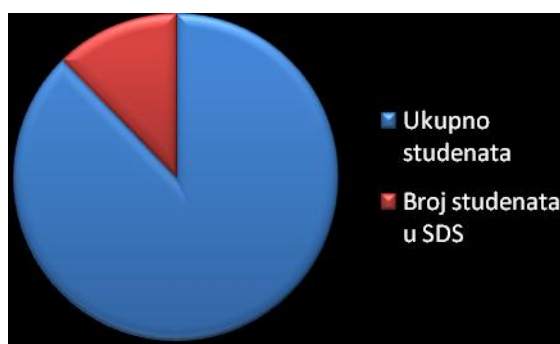
¹⁴¹ Gilcher-Holtey, 2008., 51.

¹⁴² Opozicija protiv Zakona o izvanrednom stanju (prijevod Z. B.).

¹⁴³ Gilcher-Holtey, 2008., 53.

¹⁴⁴ Klimke, Martin; Scharloth, Joachim (2008). *1968 in Europe. A History of Protest and Activism, 1956-1977*. New York: Palgrave Macmillan, 97. Nadalje: Klimke, Scharloth, 2008.; Formiranju i radikalizaciji APO-a zasigurno nije odmogla ni činjenica da se na vlasti od 1. prosinca 1966. godine nalazila velika koalicija CDU/CSU s SPD-om, što je za njemačku politiku ne samo uobičajeno, već i za aktere 1968. godine licemjerno. Od sredine šezdesetih godina SR Njemačku su obilježila dva presudna događaja: stvaranje kolacije CDU/CSU s SPD-om u prosincu 1966. godine i donošenje Zakona o izvanrednom stanju. A oboje je među studentima od samog početka nailazilo na protest. Lijevo orijentirani studenti u velikoj su koaliciji „plašljivih i moćnika“ (Jürgen Habermas) vidjeli indicije za gubitak funkcije građanskog parlamenta. To je vodilo procesu deziluzioniranja naspram parlamentarnog sustava. SPD je izgubio ulogu nositelja nade kao temeljna politička alternativa CDU/CSU. Velika se koalicija dovodila u vezu sa Zakonima o izvanrednom stanju koje je toliko

SDS dobio od studenata. Budući da su uz njega postojale brojne organizacije poput *Republikanischer Club*, *Sozialdemokratischer Hochschulbund*, *Falken*, *AStA der TU*, *AStA der FU*, *AStA der Kirchlichen Hochschule*,¹⁴⁵ sam je SDS na vrhuncu svojeg djelovanja 1968. godine imao svega 2500 studenata. Ako uzmemo u obzir činjenicu da se broj studenata od 1960. godine utrostručio u odnosu na prije, taj broj i nije bio previše značajan. Od svih studenata njih 14% držalo je SDS najvažnijom studentskom organizacijom, 47% studenata smatralo ga je najutjecajnijim, 48% kritiziralo je odnose u SR Njemačkoj, 38% studenata bilo je apolitično, dok je njih 60% držalo da treba provesti visokoškolsku reformu kao dio nužne društvene promjene.¹⁴⁶ Ako se tome pribroji rat Sjedinjenih Američkih Država u Vijetnamu, bilo je dovoljno da studentska pobuna eskalira.

Grafikon 2. Broj studenata u SDS-u

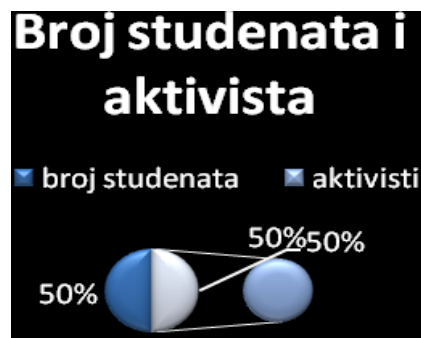
Godine 1968. na FU Berlin bilo je upisano točno 300 tisuća studenata, a demonstriralo je oko 150 000 ljudi. Budući da je svega 5% ljudi bilo iz neakademske krugova, možemo zaključiti da su upravo studenti bili ti koji su pokrenuli bunu u Zapadnoj Njemačkoj te tako i iznijeli do kraja cijeli njezin tijek.

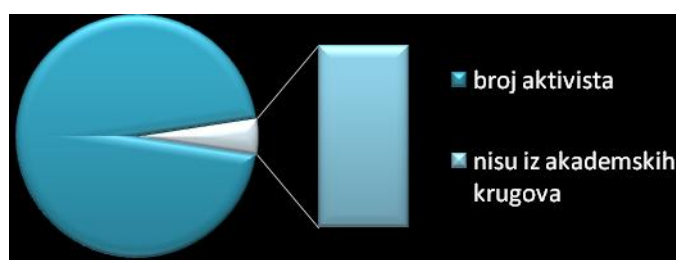
preferirao CDU/CSU, a koji su predstavljali konkretizaciju sveobuhvatnih autoritarnih društvenih reformacija: „Instrumentarij zakona bio je kao stvoren za definiranje izvanrednog stanja ustavnopravnim sredstvima, a i za isključivanje parlamenta. S obzirom na to da je takva namjera jednom mogla postati stvarnost, ponovno se probudila trauma. Zla se kob njemačkog parlamentarizma sastojala u tomu da su nacisti željeli ozakoniti svoje vodstvo bez formalnog kršenja ustava, kroz donošenje zakonskih ovlaštenja. Bitno je dramatiziran taj postupak okolnošću da se u Bundestagu nije formirala opozicija koja bi artikulirala protiv toga postupka.“ (Wolfgang Lefevre. *Referat zur Begründung des Antrags auf Ausschluß der Kommune I aus dem Berliner SDS*. U: Eberhard Windaus/Frank Wolff (1977.). *Studentenbewegung 1967-1969, Protokolle und Materialien*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 107.).

¹⁴⁵ Götz Aly (2008.). *Unser Kampf. 1968 – ein irritierter Blick zurück*. Frankfurt am Main: Fischer, 104. Nadalje: Aly, 2008.

¹⁴⁶ Ibid, 80.

Grafikon 3. Ukupan broj studenata i broj studenata aktivista¹⁴⁷

Grafikon 4. Broj studenata aktivista i aktivista iz neakademskih krugova¹⁴⁸

Počeci studentskog bunta postojali su i puno prije 1968. godine. Možda oni najintenzivniji počinju 18. prosinca 1964. kad je organiziran prosvjed protiv ubojstva Patricea Lumumbe (prema Dutschkeu, najvažnijeg afričkog revolucionara) prilikom posjeta Mosea Tshombea Berlinu.¹⁴⁹ Taj se datum ujedno i uzima kao početak kulturne revolucije u SR Njemačkoj.¹⁵⁰ Demonstracije, prilikom kojih je auto diktatora spontano bio gađan rajčicama, predstavljale su odlučujući povod za teoretsko razračunavanje sa situacijom u zemljama Trećeg svijeta. Rudi Dutschke četiri je godine kasnije komentirao: „Demonstracijama protiv Tshombea po prvi puta smo obuhvatili političku inicijativu u ovome gradu (zapadni Berlin, op. Z.B.). U postfestum promatranju ovaj bismo događaj mogli nazvati kulturnom revolucijom, u kojoj su sve dosadašnje tendencionalne vrijednosti i norme etabliranih postavljene u pitanje, prvi smo se puta u akcijama koncentrirali sami na sebe i akcijom

¹⁴⁷ Hans Ulrich Wehler(2008.). *Die 68er-Bewegung: Triumph oder Debakel?* München: Beck, 315.

¹⁴⁸ Ibid, 315.

¹⁴⁹ Frei, 2008., 102.

¹⁵⁰ Naziv je skovan tek kasnije, prema uzoru na Veliku proletersku kulturnu revoluciju u Kini.

nastavili samoprosvjeđivanje o smislu i cilju akcije.¹⁵¹ Već su se tada mogle vidjeti prve karakteristike budućih 68aša, od kojih je jedna od najvažnijih izraženi smisao za medije i izražena mogućnost samopredstavljanja u trenutku odvijanja nekog događaja.

Daljnji je okidač bila i zabrana govora na FU Berlin, kad je poznatom publicistu Erichu Kubyju oduzeta mogućnost diskusije na tribini o restauraciji, odnosno novome početku SR Njemačke, jer se u jednoj ranijoj diskusiji na navedenu temu usudio usporediti SR Njemačku s DR Njemačkom.¹⁵² Na tu odluku studenti su se odlučili usprotiviti. Svemu tome treba nadodati i događaje kojima su studenti bili svakodnevno izloženi: rat u Vijetnamu, struktura visokog školstva, reprezentativna demokracija, vlast i gospodarstvo s posljedicama na društvo, tehnokracija, uloga stručnjaka i autoriteta, zanemarivanje žena u društvu, utjecaj masovnih medija na društvo,¹⁵³ naoružanje u Hladnome ratu, konzumerizam i s njime povezano zagađenje okoliša te djelomično zastarjele konvencije, norme i vrijednosti koje su se odnosile na seksualnost. SDS je već od 24. svibnja 1967. godine protestirao s *Konföderation iranischer Studenten*¹⁵⁴ i grupom *Freunde der Publizistik*¹⁵⁵ protiv posjeta šaha Mohammada Reze Pahlavija te je pokušao upozoriti studente FU-a i građane Berlina o njegovoj diktatorskoj politici u Iranu. Dana 1. lipnja 1967. SDS je proglasio 2. lipnja danom demonstracija pred Schönebergškom vijećnicom i Njemačkom operom. Čak je i AStA pozvala na demonstracije.¹⁵⁶ Toga je dana Iranac u egzilu, Bahman Nirumand, u dupkom punom *Auditorium Maximumu* FU-a izvijestio i opisao nedemokratske uvjete u svojoj domovini. To je izlaganje slušao i Ohnesorg te je odlučio sudjelovati na protestima. Već je ranije njegove interese probudila Nirumandova knjiga *Persien. Modell eines Entwicklungslandes oder Die Diktatur der freien Welt*.¹⁵⁷

Navečer se okupilo i 150 pristaša šaha Pahlavija u pokrajnjim ulicama. Šah je 2. lipnja 1967. posjetio Zapadni Berlin. Prilikom posjeta demonstriralo je između 400 i 1000 protivnika uzvičući „Ubojice, ubojice“ te zahtijevalo amnestiju političkih zarobljenika u

---

¹⁵¹ Rudi Dutschke. *Vom Antisemitismus zum Antikommunismus*. U: Bergmann et al. (1968.). *Rebellion der Studenten oder Die neue Opposition*, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 63.

¹⁵² Frei, 2008., 104.

¹⁵³ Utjecaj medija posebno se odnosi na izdavačku kuću SpringerVerlag koja je monopolizirala gotovo sve medije SR Njemačke te kao takva imala iznimno veliki utjecaj na javno mnijenje. Poseban su problem u tome vidjeli studenti, jer je Springer-Verlag bila samo još jedna od karika režima protiv kojeg su studenti prosvjedovali.

¹⁵⁴ Konfederacija iranskih studenata (prijevod Z. B.).

¹⁵⁵ Prijatelji publicistike (prijevod Z. B.).

¹⁵⁶ <http://www.tagesspiegel.de/berlin/vom-studentenfuehrer-zum-professor-anmelder-der-demo-vom-2-juni-1967/1526126.html> u *Tagesspiegel*, 2.6.2009. (posljednji puta pogledano 22. veljače 2012.).

¹⁵⁷ Freundschaft unter Literaten. Na: <http://www.dradio.de/dkultur/sendungen/kulturinterview/631240/>, 1.6.2007. (posljednji puta pogledano 22. veljače 2012.).

Iranu. Policija je simpatizerima šaha dodijelila dio odijeljen pregradom između Vijećnice i demonstranata. Nakon što je šah ušao u Vijećnicu, simpatizeri šaha napali su demonstrante drvenim pločama, pendrecima i čeličnim cijevima pri čemu su ozlijedili mnoge, neke čak i teško. Policija je to pasivno promatrala bez ikakvih reakcija na napade, ali su ubrzo počeli uhićivati demonstrante. Tadašnjem gradonačelniku Heinrichu Albertzu policija je obećala da će demonstrante držati podalje od šahovih simpatizera. Pod tim simpatizerima možda su se nalazili pripadnici iranske tajne službe SAVAK, koji su bili zaduženi za stvaranje daljnjih nereda.¹⁵⁸ Ovaj je slučaj ponukao mnoge da se pridruže demonstracijama protiv šaha, a među njima i Christu i Benna Ohnesorga, koji su nosili natpis „Autonomie für die Teheraner Universität.“¹⁵⁹

Navečer je šah sa suprugom posjetio Njemačku operu na gala izvedbi „Čarobne frule“. Tom prilikom se okupilo oko 2000 demonstranata. Studenti i demonstranti su po dolasku šaha vikali „Šah, šah, šarlatan“, „Šah-SA-SS“ i „Mo, Mo, Mossadegh“. Neki su bacali vrećice s bojom, jaja i rajčice na šaha, ali niti jedan rekvizit ga nije dosegao. Kamenje, prema iskazu svjedoka, nije bacano. Nakon šahova ulaska u Operu demonstranti su se željeli povući, ali ih je policija zaustavila postrojivši se u tri dvoreda. Šahovi simpatizeri su počeli s novim napadima. Budući da nije postojala mogućnost bijega, izbila je panika. Policija se uključila ponovno na strani simpatizera. Policijskoj patroli pripadao je i Karl-Heinz Kurras, koji se probio do samih demonstranta. Ohnesorg je te večeri vidio kako policajci u civilu tuku nekog muškarca na ulasku u neko dvorište i da bi to promatrao krenuo je za njima. Odjednom se stvorilo i više studenata i više policajaca koji su ih tukli, no Ohnesorg je i dalje bio siguran, sve dok ga nisu primijetili i počeli tući. Oko 20:30 sati Kurras je bez razloga zapucao iz svog pištolja i pogodio Ohnesorga u potiljak. Prema izjavama svjedoka, neki su se čak i derali „Molim, molim, nemojte pucati.“¹⁶⁰ Medicinska sestra koja se tada našla na ulici čula je povike, a zatim i vidjela policajce koji su se derali na Kurrasa zašto puca. Ono što je ipak sigurno, jest činjenica da je Kurras pucao bez razloga. Postoje fotografije na kojima se jasno vidi da je stajao sam, i gledao dok su se studenti branili pod napadom policije. Kurrasa su kolege odveli na policiju.¹⁶¹ Za to vrijeme nitko ni nije primijetio da je Ohnesorg pogođen, tek

---

¹⁵⁸ Heinrich Albertz (1981.). *Blumen für Stukenbrock*. Stuttgart: Radius, 245.

¹⁵⁹ Autonomija Teheranskome sveučilištu (prijevod Z. B.). Uwe Soukup (2007). *Wie starb Benno Ohnesorg? Der 2. Juni 1967*. Berlin: Verlag 1900, 24.

¹⁶⁰ Klaus Rainer Röhl. „Kesselschlacht. Die Notstandsübung von Berlin“. U: *konkret*, Nr. 7, Juli 1967.

¹⁶¹ Gerd Koenen; Veiel, Andres Veiel (2008). *1968 . Bildspur eines Jahres*. Köln: Fackelträger Verlag, 15; Nadalje: Veiel, Koenen, 2008. Ubojstvo Benna Ohnesorga i atentat na Rudija Dutschkea predstavljaju dva najintranantnija događaja njemačke '68e. O njima se uvijek iznova piše i stalno se donose nove informacije.

kasnije kad su to vidjeli, pozvali su vozilo hitne pomoći, ali pomoći više nije bilo. Ohnesorg je preminuo na putu u bolnicu.

Poslije komemoracije 8. lipnja u Henry-Ford Bau na FU, preminuli Benno Ohnesorg prevezen je u Hamburg. Otprilike 15 000 ljudi okupilo se unatoč zabrani demonstriranja na graničnom prijelazu Dreilinden da bi se oprostilo od njega. Teolog Helmut Gollwitzer tom je prilikom održao govor Bennu u čast, ali i podsjetio na žrtve Vijetnamskog rata i sukoba na Bliskom istoku. Kazao je da je Benno Ohnesorg svojom smrću postao predstavnikom velikog, „...dalekosežnog pokreta, koji je danas obuhvatio ne samo studente u Berlinu, već i šire, a starijoj generaciji kao policijskoj i akademskoj službi postao neshvatljiv.“¹⁶² Uz činjenicu da je pogrebna povorka zadala veliki udarac vlasti, uskoro dolazi i do nekih promjena. Gradonačelnik Albertz, nakon početnih napada na studente i demonstrante, prisiljen je na odstupanje 26. rujna 1967. godine. Budući da nitko nije želio da Albertz ostane na svojoj poziciji, koju je očajnički branio, iza njega je ostalo puno izjava na račun studenata. Jedna od najpoznatijih je: „Mrtvi student je, nadam se, posljednja žrtva razvoja koju je izazvala ekstremistička manjina, koja zlorabi slobodu s ciljem uništenja demokratskog uređenja. Ovdje zaključujem s puno strasti: Tko miješa uzroke i posljedice, taj je i kriv.“¹⁶³

Springer-Verlag, režimska medijska kuća, optuživala je studente za njihove akcije, tako da je 3. lipnja u svim časopisima pisano o posjetu šaha i njegove supruge, ali student Benno Ohnesorg uopće se ne spominje.¹⁶⁴ I ne samo to, sve su novine, pogotovo *Bild*, *Berliner Zeitung* i *Berliner Morgenpost* bile izrazito negativno nastrojene prema studentskim kretanjima.¹⁶⁵ Ponukani ovim iskustvom, studenti su se odlučili još više buniti. Novine izdavača Axel Springer posjedovale su u šezdesetima 66.5% udjela na zapadnoberlinskom tržištu novina. Pozicionirali su se od samog početka izrazito negativno prema demonstrantima i studentima. Novine *Bild* 2. lipnja 1967. godine pozvale su građanstvo: “Pomozite policiji

---

Atentat na Ohnesorga uzima se kao početak eskalacije pokreta, dok atentat na Dutschkea čini vrhunac njemačke '68e.; Sam Karl-Heinz Kurras pred sudom nije mogao navesti niti jedan razuman razlog da bi se njegovo ponašanje moglo opravdati barem s policijskog gledišta. Rekao je: „Žao mi je što je student poginuo, ali toliko činjenica koje nisam mogao svladati je tomu pridonijelo.“ Čak postoji i fotografija koja je zabilježila čestitku njegova kolege ispred moabitskog zatvora kad su se obojica smijala nesposobnome sudu da ga zatvori radi ubojstva. (Aly, 2008., 27.).

¹⁶² Jürgen Busche (2003.). *Die 68er. Biographie einer Generation*. Berlin: Berlin Verlag, 16.

¹⁶³ Volkmar Deile; Reinhard Henkys (1985.). *Und niemandem untertan. Heinrich Albertz zum 70. Geburtstag*. Hamburg: Rowohlt, 22.

¹⁶⁴ *Welt am Sonntag*, 4. 6. 1967.

¹⁶⁵ Časopis *Bild* donio je naslov „Krvavo huliganstvo: 1 mrtvac“, uz naslov je stajala slika policajca koji je krvario, a ispod toga tiskano sitnim slovima „Jučer je u Berlinu preminuo mladić“ i apsolutno ništa više o Ohnesorgu. Nadalje je pisalo: „Ovdje prestaju opuštenost i kompromis i demokratska tolerancija. Imamo nešto protiv SA-metoda.“ *Bild*, 3.6.1967.

pronaći i isključiti izvore smetnji!”¹⁶⁶ Datuma 3. lipnja nisu izvijestile o napadu na ubijenog Benna Ohnesorga, iako je na mjestu zločina bilo prisutno šestero novinara. U dijelu naklade *Berliner Morgenpost* stajalo je da je oko ponoći u bolnici preminuo student od posljedica ozljeda glave. Reporter je kasnije rekao da na mjestu događaja uopće nije čuo za zločin.¹⁶⁷ Pod naslovom „Krvavi neredi: 1 mrtvac“ pisalo je: „Jučer su u Berlinu huligani, koji se drže demonstrantima, izazvali nered. Više im nije bila dovoljna buka i galama. Morali su vidjeti krv. Oni mašu crvenom zastavom i misle crvenom zastavom. Ovdje prestaju razbibriga i demokratska tolerancija. Imamo i mi nešto protiv SA-metoda... Tko kod nas želi demonstrirati, neka to čini mirno. A tko ne može mirno demonstrirati, toga treba strpati u zatvor.“¹⁶⁸ Tekstu je bila priložena slika policajca koji je krvario.

Članak iz *Berliner Zeitung* spomenuo je žrtvu, ali ne i uzrok smrti. Opisana je „ulična borba“: „Lijevoradikalni demonstranti napali su policiju suzavcima, kamenjem i jajima.“ Jedna slika pokazala je studenticu koja je pendrekom dobila po glavi, a ispod nje je stajao natpis: „Žena oblijena krvlju našla se na sigurnome.“ Komentator je napisao: „Berlinjani nemaju razumijevanja za to da njihov grad postane cirkuskom arenom nezrelih ignoranata, koji svoje protivnike gađaju vrećicama s bojom i jajima... Tko stvara teror, mora uzeti u obzir i otpor.“¹⁶⁹

Dana 4. lipnja *Berliner Morgenpost* komentirao je smrtni pucanj: „policija je nevina“, „radikalni huligani“ isprovocirali su posljedice. Benno Ohnesorg nije mučenik FU-Kineza, nego njihova žrtva...Neki su klipani zahtijevali odstupanje načelnika policije Duensinga... Ovo je prešlo svaku mjeru. Strpljenje berlinskog stanovništva je na rubu. Siti smo toga da nas poluodrasla manjina teorizira.“¹⁷⁰

Na FU i TU Berlin svakodnevno su organizirane razne debate, predavanja, razgovori i brojni kongresi, odnosno u skladu s američkim modelom – *go-ins*, *sit-ins*, *teach-ins*.¹⁷¹ No, prvo je organizirano tzv. Kritičko sveučilište, tj. *Kritische Universität*, po uzoru na kritičku teoriju Frankfurtske škole. Kritičko je sveučilište osnovano u studenome 1967. godine, a

---

¹⁶⁶ Prema: [60 Jahre Deutschland: Die erschossene Revolution](http://www.60-jahre-deutschland.de/index.php?idcatside=30&sid=6d1f43f2f4acdc988ce54bff752b78a1) (online-Projekt Universität Darmstadt). Dostupno na: <http://www.60-jahre-deutschland.de/index.php?idcatside=30&sid=6d1f43f2f4acdc988ce54bff752b78a1> (posljednji puta pogledano 23. veljače 2012.).

¹⁶⁷ Sven Felix Kellerhoff. „Berlin, 2. Juni 1967: Um 20:30 fällt der Schuss, der Deutschland veränderte. U: *Berliner Morgenpost*, 30. svibanj 2005.

¹⁶⁸ Soukup, 2007, 157.

¹⁶⁹ Ibid, 155.

¹⁷⁰ Ibid, 155.

¹⁷¹ Navedena tri oblika okupljanja i poučavanja studenata potekla su iz američkog modela studiranja. Radi se o aktivnom sudjelovanju studenata u nastavi, s posebnim naglaskom na rješavanje nekih problema vezanih uz svakodnevni život ili politiku.

osnivači su bili radne grupe SDS-a zajedno sa svim studentskim zastupstvima bilo kojeg berlinskog sveučilišta. „Kritičkom sveučilištu mora uspjeti teoretski artikulirati i praktički provoditi tek klijujući pokret među radničkim masama ovog grada“,¹⁷² time su inicijatori objasnili ulogu Kritičkog sveučilišta.¹⁷³ Iz ovoga se jasno vidi da su studenti bili svjesni da politički mogu preživjeti jedino ako nađu saveznika izvan Sveučilišta, a poglavito u radničkoj klasi. U Kritičkom sveučilištu studenti su razvili alternativnu nastavu. Zahtjev za jedinstvom teorije i prakse manifestirao se u nizu demonstracija i priredbi od kojih je najpoznatija kampanja protiv koncerna Springer-Verlag, kao i organizacija Kongresa s tematikom Vijetnama u veljači 1968. godine. Kritičko se sveučilište podijelilo u trideset i tri radna kruga, od kojih je svaki trebao ispunjavati neku funkciju koja bi omogućila funkcioniranje Sveučilišta. Rudi Dutschke definirao je „Kritičko sveučilište“ kao „ponovno osmišljenje prvobitnih sadržaja znanosti kao procesa samooslobođenja čovjeka prosvjećivanjem. Treba analizirati društvenu situaciju i njezine mogućnosti uvijek s aspekta promjenjivosti u smjeru očovječovanja društva. Taj prvobitni sadržaj znanosti identičan je s pojmom znanosti... Mi ne dajemo nikakve potvrde, ne dajemo nikakvu sigurnost, mi nismo potpuno izobražene snage.“¹⁷⁴ Ono što su studenti zamjerali FU bilo je to što je „...ono nestručna mašinerija za registriranje. Njeguje se hladan razum bez određenog cilja, smisla. Činjenice se registriraju već u kartoteci, možda već i u kompjutorskim sistemima, da bi se stavile na raspolaganje nekim snagama. Snagama koje vladaju.“¹⁷⁵ Iz ovih studentskih stavova, bilo je jasno da se Sveučilište i oni kreću u dva posve različita smjera.

Što se tiče studentske aktivacije oko Vijetnamskog rata, već su 1965/66. organizirane brojne manifestacije na FU s temom Vijetnama. Najpoznatija je ona od 17./18. veljače 1968. godine kad se u *Auditorium Maximumu* berlinskog TU okupilo oko 5000 sudionika, većinom studenata iz svih dijelova Europe. Cilj je bio angažiranje studenata u borbi protiv američke intervencije u Vijetnamu. SDS je držao da bi na Internacionalnom vijetnamskom kongresu trebalo uvjeriti mlade europske generacije da se okrenu protiv Amerike. I to sve pod zvučnim parolama poput „Poduprite rat za nezavisnost vijetnamskog naroda!“, „Borba američkom imperijalizmu!“ i „Solidarnost s američkim dezterima i onima koji izbjegavaju vojnu obvezu!“. Kongres je uz SDS organiziralo još deset drugih socijalističkih i trockističkih

---

¹⁷² Lönnendonker, Siegwad; Fichter, Tilman (1980.). Berlin: Hauptstadt der Revolte. Berlin: Archiv „APO und soziale Bewegungen“. Online-izdanje, dostupno na <http://web.fu-berlin.de/APO-archiv/Online/BlnHauptRev.htm> (posljednji puta pogledano 16. veljače 2012.). Nadalje: Lönnendonker, Fichter, 1980.

¹⁷³ Lönnendonker, Fichter, 1980.

¹⁷⁴ Rudi Dutschke (1980.). *Moj dugi marš*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 74. Nadalje: Dutschke, 1980a.

¹⁷⁵ Ibid, 74.

organizacija, a na njemu su sudjelovali: Bertrand Russell, Jean-Paul Sartre, Ernst Bloch, Helmut Gollwitzer, Herbert Marcuse, Eric J. Hobsbawm, Luchino Visconti, Michelangelo Antonioni, Pier Paolo Pasolini, Hans Werner Henze, Luigi Nono, Alberto Moravia, Lelio Basso, Peter Weiss.¹⁷⁶ Grad je oblijepljen plakatima Ho Chi Minha, Che Guevare, Lava Trockog i Rose Luxemburg, a na to nitko nije reagirao. Barem ne u početku, ali kasnije su se ljudi negativno postavili prema cijelome Kongresu i sudionici su bili u opasnosti kad su izašli na ulice. Došlo je i do formiranja onih koji nisu bili za ideje promicane na Kongresu i ta je rulja demonstirana krenula prema središtu SDS-a na Kurfürstendammu u čemu ih policija nije pokušala niti spriječiti. No studenti u SDS-u su ih ubrzo uvukli u diskusiju i uspjeli poraziti verbalnim argumentima.¹⁷⁷ Kao najgorljiviji govornik na Vijetnamskom kongresu pokazao se ponovno Herbert Marcuse, koji je rekao: „U Vijetnamu se radi o odlučnoj borbi protiv svih oblika nacionalnog oslobođenja u svim dijelovima svijeta... Ako je u tome smislu Vijetnam povezan s biti sustava, možda je to prekretnica u razvoju sustava, čak i početak kraja. Jer ono što se ovdje pokazalo - činjenica da ljudska želja da mizernim oružjem u šaci drži najjači sustav uništenja – jest svjetskopovijesni novitet.“¹⁷⁸

Poslije Vijetnamskog kongresa cijeli je studentski pokret polako počeo doživljavati svoju eskalaciju da bi 11. travnja 1968. godine njegov vođa, Rudi Dutschke, pretrpio atentat, zbog kojeg će nakon jedanaest godina preminuti. U podne 11. travnja 1968. Rudija Dutschkea je trima pucnjima ustrijelio pomoćni radnik Josef Bachmann.¹⁷⁹ SDS je odmah reagirao i negativno ocijenio cijeli atentat. Već nekoliko sati kasnije oko 2000 studenata okupilo se u *Auditoriumu Maximumu* TU u znak protesta. Nakon nekoliko gorljivih govora Dutschkeu u čast, od kojih je najupečatljiviji bio onaj njegovog kolege Hansa Jürgena Krahla, nastala je spontana demonstrativna povorka prema neboderu Springer-Verlaga. Iznenadena policija nije mogla spriječiti marš demonstirana do same zgrade, kao ni razbijanje prozora i tuču s radnicima. No, sve u svemu, cjelokupna je situacija prolazila relativno mirno, sve dok agent provokator berlinskog pokrajinskog ureda, Peter Urbach, nije nabavio tucet Molotovljevih koktela i nagovorio studente da ih razbacuju po parkiralištu zapalivši tako i pola izdavačke kuće. Ali niti tu nije stalo. Samo na Uskrsni ponedjeljak preko 45 000 demonstirana uništavalo je izdavačku kuću Springer diljem cijele SR Njemačke u dvadeset gradova. Uz to

---

¹⁷⁶ Klimke, Scharloth, 2008., 106.

¹⁷⁷ Lönnendonker, Fichter, 1980.

¹⁷⁸ Veiel, Koenen, 2008., 62.

¹⁷⁹ Gretchen Dutschke Klotz (1996.). *Rudi Dutschke. Wir hatten ein barbarisches, schönes Leben.* Köln: Kiepenheuer & Witsch, 197.-210. Nadalje: Dutschke Klotz, 1996.

su prakticirali i sjedeće štrajkove da bi spriječili isporuku novina, prije svega *BILD*-a. Iako im je to u početku i uspjelo, sve je ubrzo propalo, a studenti su zbog neuspjeha bili prisiljeni povući se.¹⁸⁰

Bitka na Tegeler Wegu¹⁸¹ predstavlja zadnju točku sukoba između policije i demonstranata za vrijeme šezdesetosmaških kretanja u SR Njemačkoj. Među demonstrantima koji su se suprotstavljali policiji stajali su i radnici. Ta ulična borba predstavlja ujedno i najvažniju prekretnicu u povijesti APO-a i šezdesetosme i ostala je zapamćena u povijesti ljevice u Njemačkoj. U toj je borbi ozlijeđen 131 policajac i 21 demonstrant.¹⁸² Sama je bitka izbila zbog tužbe odvjetniku Horstu Mahleru, inače poborniku APO-a i aktivistu SDS-a. Naime, Mahlera su optužili da je kriv za huliganstvo berlinskih studenata što se odigralo nakon atentata na Rudija Dutschkea. Trebao je platiti 506.696,70 njemačkih maraka kazne za djela koja nije počinio. Uz novčanu kaznu mu je oduzeta i titula odvjetnika. Prilikom saslušanja, na kojem se odlučivalo hoće li Mahleru biti oduzeta titula odvjetnika na Tegeler Wegu se okupilo oko 1000 demonstranata da bi mu pružilo podršku. Demonstranti su kamenjem napali policiju koja je odgovorila suzavcem i vodenim topovima.¹⁸³ Bitka na Tegeler Wegu bila je gotovo u potpunosti neočekivana. Nakon početnih demonstracija, koje su uslijedile poslije atentata na Rudija Dutschkea, dogovoreno je da se više neće organizirati demonstracije. No, ova na Tegeler Wegu bila je spontana te je tim više predstavljala pobjedu za pokret.¹⁸⁴ Bitka na Tegeler Wegu uzima se za kraj mirnog APO pokreta i za početak nasilnog razračunavanja ekstremne političke ljevice nakon 1968. godine, kao i početak djelovanje RAF-a. Isto tako, ova je bitka doprinijela raspadu SDS-a.¹⁸⁵ Neki su išli toliko daleko da su ovu bitku proglasili klasnom borbom. Čak i veliki podupiratelj pokreta, prof. Helmut Gollwitzer, ustao je protiv ovog čina studenata, jer je smatrao da će daljnje razračunavanje s policijom samo dovesti do raspada studentske aktivnosti, što se i na kraju dogodilo.

---

¹⁸⁰ Rudi Dutschke preminuo je 24. prosinca 1979. godine od posljedica atentata, a njegova supruga Gretchen Dutschke-Klotz praktički je istjerana s troje djece iz SR Njemačke.

¹⁸¹ Ulica u Berlinu.

¹⁸² Veiel, Koenen, 2008., 28.

¹⁸³ *Der Tag, an dem die Bewegung siegte*. Na: <http://www.tagesspiegel.de/kultur/4-november-1968-der-tag-an-dem-die-bewegung-siegte/1362640.html>, *Tagesspiegel*, 4.11.2008. (posljednji puta pogledano 22. veljače 2012.)

¹⁸⁴ Michael Ludwig Müller (2008.). *Berlin 1968: Die andere Perspektive*. Berlin: Berliner Story Verlag, 287.

¹⁸⁵ Claer, Thomas. „Vor 40 Jahren tobte die Schlacht am Tegeler Weg“. U: *Justament*, 2008, 27. Na: <http://www.justament.de/pdf/Justament-04-2008.pdf><http://www.justament.de/pdf/Justament-04-2008.pdf>. (posljednji puta pogledano 22. veljače 2012.).

Zapravo se o propasti njemačkog studentskog pokreta može govoriti već od 30. svibnja 1968. kad su doneseni i sprovedeni *Notstandsgesetze* i kad je studentski pokret izgubio potporu u narodu koji se više ni za što nije imao niti htio boriti.¹⁸⁶

3.3. Godina 1968. u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj

Jugoslavija je po završetku Drugoga svjetskog rata preuzela socijalističko društveno uređenje, svrstavajući se Staljinovom lageru. Ta je situacija trajala do 1948. godine i poznatog okršaja koji je kulminirao Rezolucijom Informbiroa, a koja je za posljedicu imala sve veće udaljšavanje Jugoslavije od krutog staljinističkog sistema vlasti. Od svih novoformiranih socijalističkih zemalja, Jugoslavija je bila daleko najnaprednija, prvenstveno zbog svoje politike *socijalizma s ljudskim likom* koja je ipak dopuštala veći stupanj slobode nego što je to bilo uobičajeno za zemlje Istočnog bloka. Već sredinom pedesetih godina dolazi do razvoja potrošačkog društva kao i brojnih tendencija ka liberalizaciji, koje kulminiraju u šezdesetim godina, a pogotovu 1966. godine smjenjivanjem Aleksandra Rankovića s mjesta šefa Službe državne sigurnosti.¹⁸⁷ Nakon poraza centralističkog bloka, počelo je i razdoblje ubrzanih reformi.¹⁸⁸ Godine 1965. uvedena je privredna reforma, koja je izazvala brojne reakcije kako u zemlji, tako i u inozemstvu. Ekonomisti sa Zapada pozdravili su napuštanje planske privrede, jačanje tržišnih mehanizama i otvaranje jugoslavenske privrede prema svjetskom tržištu, a posebno mogućnost ulaska stranog kapitala u Jugoslaviju.¹⁸⁹ Iako je svima bilo i više nego jasno da unatoč reformama socijalističko uređenje u zemlji nije dovedeno u pitanje, mnogi su smatrali da je upravo privredna reforma put okretanja Jugoslavije prema kapitalizmu.¹⁹⁰ No, ipak se radilo o stavu u inozemstvu. U Jugoslaviji je ipak svima bilo jasno da unatoč ovim reformama i padu Rankovića neće nestati centralistički elementi. Oni su, unatoč porazu, bili i nadalje sveprisutni. Umjesto jednog centralizma postojali su republički, a u takvoj situaciji je došlo do brojnih nesporazuma, kako na ekonomskoj, tako i na nacionalnoj i socijalnoj razini. A do njih nije nužno moralo doći. Problem je bio u lošem zajedničkom

---

¹⁸⁶ Više o zakonima na: <http://www.documentarchiv.de/brd/1968/grundgesetz-notstandsgesetze.html>. (posljednji puta pogledano 22. veljače 2012.).

¹⁸⁷ Ranković je smijenjen nakon Četvrtog plenuma CK SKJ 1. srpnja 1966.

¹⁸⁸ Katarina Spehnik; Tihomir Cipek. „Disidenti, opozicija i otpor – Hrvatska i Jugoslavija 1945.-1990.“ U: *Časopis za suvremenu povijest*. Zagreb, 39(2), 2007., 260.

¹⁸⁹ Klasić, 2012., 25.; više informacije potražiti u: Stefan R. Sachs. „Changes in Industrial Structure in Yugoslavia, 1959-1968.“ U: *Journal of political economy*. Sv.80, br.3, svibanj-lipanj 1972., 561-674.

¹⁹⁰ Lino Veljak. „Studentski pokret između mistifikacije i nesporazuma“. U: *Naše teme*. Zagreb: Vjesnik (10), 1984., 1866.

funkcioniranju šest jugoslavenskih republika.¹⁹¹ Složeni i intenzitetom događanja iznimno dinamični politički i društveni procesi koji su se zbivali poslije 1967. godine i kulminirali 1971. bez sumnje su predstavljali jednu od najznačajnijih etapa suvremene jugoslavenske, a u okviru nje i hrvatske povijesti.¹⁹²

U svjetlu ovih promjena bilo je jasno da će se početi „gibati“ i stanovništvo. Građani su postojali sve nezadovoljniji, što je potvrđivao i porast broja radničkih štrajkova kojih je od početka privredne reforme 1965. do 1968. u Jugoslaviji zabilježeno 631. Štrajkovi radnika bili su samo okidač za ono što će 1968. godine „buknuti“ u Jugoslaviji, a to su bili studentski prosvjedi. Ono što je studentima u Jugoslaviji možda išlo u korist jest činjenica da je upravo Jugoslavija bila zemlja u kojoj se s komunizmom najviše eksperimentiralo. Od jedne zaostale pretežito agrarne zemlje, nakon dvadeset godina postojanja, Jugoslavija je postala zemlja s jednom od najviših stopa industrijskog rasta. U okviru Jugoslavije i Hrvatska je imala svoje mjesto, a to mjesto 1968. godine bilo je dovedeno u pitanje, jer se Hrvatsku, zajedno sa Slovenijom počinje optuživati za nacionalizam. Već 3. siječnja 1968. Savka Dabčević-Kučar, predsjednica Izvršnog vijeća Sabora, u intervjuu za *Vjesnik* kritizira odnose unutar jugoslavenske federacije. Dabčević-Kučar najprije naglašava da međurepublički politički dogovor o pitanju delimitiranja stopa nije postojao. Hrvatska je imala jasne stavove koji nisu bili ispoštovani, a što je opet vodilo tomu da bi Hrvatska doživjela velike deficite te bi deficit od 150 milijuna dinara narastao za još 200 milijuna. Kučar se slaže da privredu treba rasteretiti i to kroz zateznu kamatu ili kamatu na poslovni fond. Osim toga postavila je i pitanje nečistih računa.¹⁹³ Vrhunac kritike iznesen je na Svibanjskom savjetovanju 1968. godine kad je hrvatsko rukovodstvo, znajući da se ne može tražiti podršku za svoja reformna nastojanja u saveznom centru, odlučilo pozvati građane SR Hrvatske na mobilizaciju.¹⁹⁴ Upravo bismo taj događaj mogli nazvati svojevrsnim početkom 1968. godine, odnosno protesta koji su zahvatili SR Hrvatsku.

Eskalacija nezadovoljstva koja je tijekom 1968. godine zahvatila Jugoslaviju imala je više uzroka. To su bili brojni problemi koji su nastali u prošlosti, a nisu rješavani, posljedice

---

¹⁹¹ Klasić, 2012., 29.

¹⁹² Ivica Šute. „1971. kao uvod u 1991.“ U: Ljubomir Antić (2006.). *Hrvatska politika u XX. stoljeću*. Zagreb: Matica hrvatska.

¹⁹³ *Vjesnik*, 3.1.1968.

¹⁹⁴ U ekonomskim je pitanjima Hrvatska uvijek bila u manjini, često je odnos na njenu štetu bio 5:1. Na svibanjskom savjetovanju Tripalo postavlja pitanje daljnjeg razvoja samoupravljanja, naročito njegove materijalne osnove, upozorava na antisamoupravne tendencije u bankama i neeksplozivnim organizacijama, traži promjene u karakteru federacije i prenošenje kompetencija na radne organizacije, općine i republike. (Miko Tripalo (1990.). *Hrvatsko proljeće*. Zagreb: Globus., Nadalje: Tripalo, 1990.).

privredne reforme kao i utjecaj globalne ekonomske krize. Ti problemi nisu bili jedini, ali su bili daleko najizraženiji.¹⁹⁵ Nezadovoljstvo je zahvatilo sve slojeve društva. Studente i mlade mučila je besperspektivnost, filozofi su ukazivali na iznevjerene ideale, gospodarstvenici su na dnevnoj razini postizali katastrofalne rezultate.¹⁹⁶ I svima je bilo jasno da će izbiti pobuna. Pobuna se odvijala na četiri razine. Na prvome mjestu bile su birokratske-etatističke snage poražene na Brijunskome plenumu 1966.,¹⁹⁷ a koji se sve češće ujedinjuju s drugom grupacijom, nacionalistima. Treću su grupaciju činili zagovaratelji višepartijskog sustava, dok se na zadnjem mjestu i daleko najopasnijem nalazila inteligencija, koja je u velikoj mjeri iznijela 1968. godinu kako u Jugoslaviji, tako i u Hrvatskoj.

Središte okupljanja inteligencije jest Sveučilište, koje je u Zagrebu imalo dugu tradiciju koja počinje 1669. godine, da bi oblik u kojem se danas nalazi približno zadobilo 1874. godine za reforme bana Ivana Mažuranića. Po završetku Drugoga svjetskog rata cjelokupno školstvo u SFR Jugoslaviji preuređivalo se prema sovjetskom modelu.¹⁹⁸ Budući da se znanost trebala razvijati u državnim i akademijinim institutima, sveučilišta su bila degradirana na visoke škole za izobrazbu stručnjaka, ali vječno nadgledane od strane vlasti. Partija je uspostavljala ideološki monopol, njezini pitomci redom su zauzimali katedre ili zavode filozofije, ekonomije, politologije, dok se autonomija Sveučilišta više očitovala na području prirodnih znanosti.¹⁹⁹ Znanstvena su istraživanja pretežno vodili sveučilišni profesori, ali i pripadnici akademije, pa je odvajanje znanosti od Sveučilišta imalo brojne posljedice. Najprije akademije znanosti s ostarjelim²⁰⁰ i uglednim stručnjacima nisu uspijevale razviti moderna istraživanja, a to nisu mogla niti slabo financirana sveučilišta. Cijelo bi Sveučilište vjerojatno doživjelo krah da 1948. nije došlo do rascjepa sa Staljinom pa tako i do revizije njegovih premisa i temeljnih uvjerenja. Tek šezdesetih godina dolazi do razvoja društvenih znanosti, obilježenih uvođenjem politologije, sociologije, psihologije, dok

---

¹⁹⁵ Klasić, 2012., 53.

¹⁹⁶ Razgovor Sutlić-Borovečki, 8. veljače 2012.

¹⁹⁷ Brijunski plenum od 1. srpnja 1966. za cilj je imao rješenje problema koji je nastao optužbom Aleksandra Rankovića za njegovo djelovanje na mjestu šefa Jugoslavenske obavještajne službe. Ranković je na ovome plenumu izbačen iz Partije i smijenjen s mjesta potpredsjednika države. Time je počela svojevrsna liberalizacija Jugoslavije.

¹⁹⁸ Ivan Supek, „Hrvatsko sveučilište 1968.-1972.“ U: *Hrvatska revija*. Zagreb: Matica hrvatska, 1998. (3), 522. Nadalje, Supek, 1998.

¹⁹⁹ Supek, 1998., 522.

²⁰⁰ Dag Strpić, student Fakulteta političkih nauka, 1968. godine rekao je: „Inertna sveučilišna hijerarhijska struktura brižno čuva etatizam u društvu kao i na sveučilištu, samo što u okviru tog etatizma i od tog etatizma traži za sebe komadić etatističke autonomije koja joj čuva privilegirani radni status na sveučilištu i mandarinski ugled u društvu.“ (Ema Derossi – Bjelajac et al. (1970.). *Sveučilište i revolucija*. Zagreb: Sveučilišni komitet SKH, 173.).

istodobno brojni društveno-humanistički znanstvenici nakon studijskih boravaka na Zapadu unose na domaća sveučilišta znanstveni aparat Zapada.²⁰¹ Veliki utjecaj na promjene na sveučilištima, posebno onome Zagrebačkom, odigrala je grupa Praxis, koja prema knjizi Ernsta Blocha *Princip nada* potiče revolucionarno utopističko mišljenje, čemu su kumovali Marx i Engels, a to se očitovalo u sve dubljem odvajanju od znanosti i padanju u antiscijentizam.²⁰² Oslobođajuće je djelovalo to što su se razvile različite varijante marksizma (neke i vrlo bliske liberalizmu), pa je i nastava društvenih znanosti bivala sve otvorenijom prema idejnim strujanjima sa Zapada.

Na Zagrebačko je sveučilište djelovala znanstvena revolucija, koja je počela najprije promjenom svjetonazora da bi poprimila širi društveni značaj. Novi pravci znanstvenog djelovanja i istraživanja izazvali su brojne polemike, ali i sa sobom donijeli neke promjene. Budući da je školstvo patilo od prevelike prenatrpanosti gradiva i forsiranja verbalne nastave, kod učenika se nije razvijalo razmišljanje ili kreativnost. Ali godina 1968. zapravo je promijenila neke stvari, a sve je krenulo sa Sveučilišta i to od grupe Praxis koja traži kritičko promišljanje svega. Revolucionarni komitet sveučilišta kojeg su sačinjavali Gajo Petrović, Milan Kangrga i neki drugi, a s njima i njihovi studenti pokrenuli su bunt koji nije bio uspješan, ali je uspio barem na trenutak „prodrmati“ krute strukture SKH.²⁰³

Ono što je nužno odigralo ulogu jest činjenica da je jugoslavenska javnost preko svih medija mogla pratiti ono što se tada događalo u inozemstvu. S posebnom pažnjom u medijima su bili popraćeni studentski pokreti u Sjedinjenim Američkim Državama i Zapadnoj Europi.²⁰⁴ Zagrebački studenti razvili su pozitivan stav naspram tih pokreta jer su njihovi kolege kritizirali nehumanost i nepravdu kapitalističkog sustava, a u skladu s tim izrazito naglašavali naklonost ljevičarskim idejama. Smatrali su da u svojim stremljenjima moraju slijediti njihov put, tako da postanu dio globalne mlade generacije revolucionara u traženju slobode i pravde.²⁰⁵ S druge strane, mediji su kritizirali pokrete na Istoku, ali unatoč tome postojala je studentska solidarnost i sa studentima na Istoku Europe. Iz priloženog, mediji su igrali veliku ulogu u politiziranju mladih. Uz pomoć njih mladu su mogli pratiti ono što se događa u svijetu pa su tako saznali i za gibanja svojih kolega, ali i za Hipi pokret, novu ljevicu te sve strahote koje je sa sobom donio Vijetnamski rat.

---

²⁰¹ Spehnjak, Cipek, 2007., 260.

²⁰² Supek, 1998., 523.

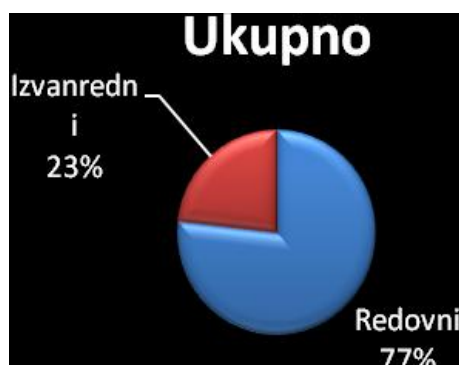
²⁰³ Ibid, 528.

²⁰⁴ Razgovor Sutlić-Borovečki, 8. veljače 2012.

²⁰⁵ Boris Kanzleiter. *Yugoslavia*. U: Klimke, Scharloth, 2008, 219.

U skladu s ovim događajima, kao i s činjenicom da je nezadovoljstvo bilo sveprisutno, moglo se pretpostaviti da će se nešto pokrenuti. Državne su vlasti bile nezadovoljne ulogom profesora koji su sve više postajali nositelji antireformskih stavova u društvu, kao i činjenicom da su studenti studirali sve dulje. U akademskoj godini 1967./1968. manje je od polovine studenata upisalo drugu godinu studija, a broj onih koji su završili studij bio je mizeran, tek 14.2 %.²⁰⁶

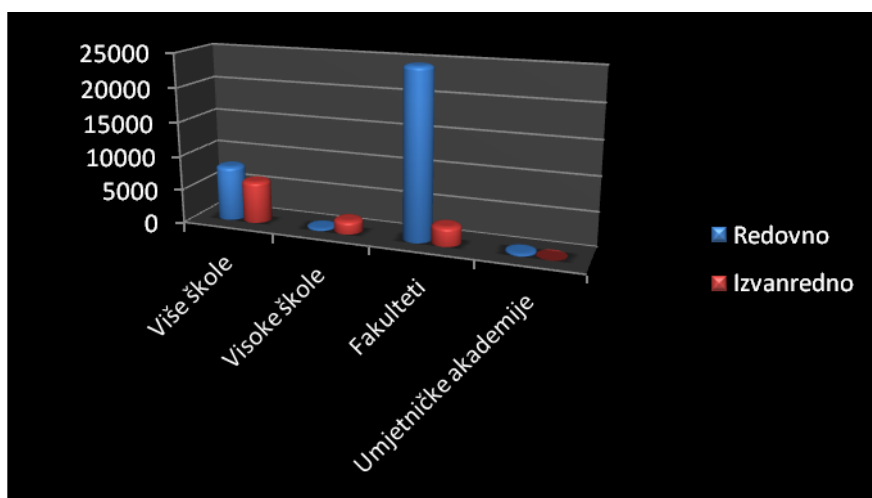
Grafikon 5. Sveukupni broj redovnih i izvanrednih studenata upisanih na više i visoke škole, fakultete i umjetničke akademije 1967.²⁰⁷

²⁰⁶ Klasić, 2012., 89. U daljnjem tekstu prikazana su tri grafikona koja prikazuju broj upisanih i završenih studenata u akademskoj godini 1967. Iz kojih se jasno vidi zbog čega je izbilo nezadovoljstvo vlasti studentima. Puno je veći broj studenata upisan, no što je diplomirao. Studentima nije bilo u interesu uopće završiti studij, jer nakon njega nije bilo posla u struci i nije postojala apsolutno nikakva životna perspektiva za mlade obrazovane ljude.

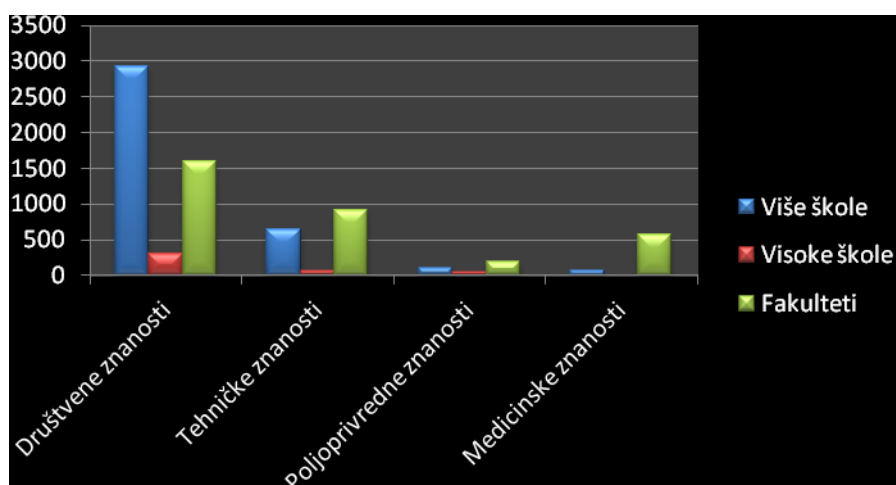
²⁰⁷ Polet, studeni 1968., br. 23.; U školskoj godini 1966/67 na sve visokoškolske ustanove u SR Hrvatskoj upisalo se ukupno 43.269 studenata. Od toga je redovnih 33.168, a izvanrednih 9.651.

Školska godina	Ukupno upisanih studenata	Redovnih	Izvanrednih
1962/63	36 959	27 669	9 290
1964/64	36 614	27 081	8 533
1964/65	37 897	27 468	10 429
1965/66	41 527	30 383	11 138
1966/67	43 269	33 618	9 651

Broj studenata u posljednjih pet godina porastao je za 6310, odnosno za 17.1% (Hrvatski državni arhiv – nadalje HDA, 1081, F-1707, „Informacija o kretanju studenata i mreži visokoškolskih ustanova u SRH“, str. 4.).

Grafikon 6. Broj studenata upisan na pojedina studijska usmjerenja 1967. godine²⁰⁸

Grafikon 7. Broj diplomiranih 1967. godine²⁰⁹

Ali nije samo vlast bila nezadovoljna, već i nastavnici i studenti. Posebno nezadovoljni bili su asistenti, koji radi zadržalih odnosa nisu imali mogućnost napredovanja u nastavnim zvanjima, no ipak, najviše su nezadovoljstva pokazivali studenti, što zbog nepovoljnih

²⁰⁸ Polet, studeni 1968., br. 23.

²⁰⁹ Polet, studeni 1968., br. 23., Broj diplomiranih se iz godine u godinu povećava. Prema ukupno diplomiranim u 1962. godini, 1963. godine diplomiralo je za 11% više, 1964. za 29% više, 1965. za 35% više i 1966. za 48% više. Na fakultetima i visokim školama broj diplomiranih od 1963. godine uglavnom stagnira. Posebno je interesantno da je u opadanju dio studenata koji diplomiraju u redovnom roku. Bez obzira na propisano trajanje studija na pojedinim visokoškolskim ustanovama od ukupnog broja redovnih studenata koji su diplomirali 1962. godine 24.03% diplomirali su u redovnom roku, dok kod izvanrednih studenata taj postotak iznosi 30.8%. U 1966. godini u redovnom roku diplomiralo je 18.0% redovitih studenata od ukupnog broja redovitih studenata koji su te godine diplomirali, a u grupi izvanrednih 13.3%. (HDA, 1081, F-1707, „Informacija o kretanju studenata i mreži visokoškolskih ustanova u SRH“, str. 8.-10.).

materijalnih uvjeta studiranja, što zbog prava i dužnosti u sklopu samoupravnih odnosa na Sveučilištu. Naime, nikako nije moglo biti odlučeno, jesu li studenti objekt ili subjekt nastavne prakse. I treća razina nezadovoljstva bilo je pitanje, što nakon studija, zato što je 1968. godine broj nezaposlenih premašio tristo tisuća.²¹⁰

Studenti Zagrebačkog sveučilišta imali su svoju „buntovničku povijest“ koju možemo pojačano pratiti od 1960ih nadalje. Dok je 20. prosinca 1966. diljem Jugoslavije, u povodu šeste obljetnice osnivanja Fronte nacionalnog oslobođenja Južnog Vijetnama, organizirano darivanje krvi i prikupljanje novčanih priloga, u Zagrebu se dogodio ozbiljan incident. Profesor Filozofskog fakulteta Jure Kaštelan, a zatim i student iz Čilea Mauricije Tronkoso, održali su pred 10 000 ljudi gorljiv govor te se stvorila povorka koja je krenula prema zgradi Generalnog konzulata SADa kako bi se uručilo protestno pismo američkoj vladi.²¹¹ Pritom se masi prosvjednika pridruživalo sve više ljudi i broj se popeo na 20 000 prosvjednika. Pred zgradom Konzulata demonstracije su postale nasilne, tražilo se skidanje i paljenje američke zastave, da bi na kraju demonstranti kamenjem počeli razbijati prozore i izloge. U zgradu se nije uspjelo ući zbog policijske intervencije, a tom su prilikom upotrijebljene policijske palice, vatrogasni šmrkovi i suzavac. Demonstracije su trajale od 11 do 21 sat.²¹² Spomena je vrijedan i protest Vesne Gudelj-Velage koja je htjela mijenjati sustav „iznutra“ te je u prosincu 1967. organizirala potpisivanje studentske peticije protiv povećanja cijena prehrane i noćenja u studentskim domovima u Zagrebu. Taj je pokušaj neuspješno završio, a Vesna Gudelj-Velaga izbačena je iz SKH.²¹³

I na kraju dolazi 1968. i pobuna na Zagrebačkom sveučilištu, koju nikako ne možemo nazvati spektakularnom. Barem ne u onoj mjeri kao što je ona bila u Beogradu. Tomu je bilo više razloga, možda jedan od najbitnijih je bio taj što su postojale tri grupacije koje su željele povesti pobunu: jedna okupljena oko Šime Vranića s Fakulteta političkih nauka, druga oko studenata Filozofskog fakulteta te treća grupacija okupljena oko Vesne Gudelj-Velage.²¹⁴ Svaka od tih triju grupacija je imala svoju ideju provođenja prosvjeda, koji na kraju nikad nisu niti sprovedeni u mjeri u kojoj bi se to očekivalo, s obzirom da je ipak u Zagrebu bio epicentar predšezdesetosmaških gibanja.

---

²¹⁰ Klasić, 2012., 95.

²¹¹ *Dokumenti Jun-lipanj 1968.* Zagreb, 1971., 10. Nadalje: Dokumenti.

²¹² Klasić, 2012., 103.

²¹³ Ibid, 107.

²¹⁴ Razgovor Sutlić- Borovečki, 8. veljače 2012.

Već 3. lipnja počinju u Zagrebu studentska gibanja direktno potaknuta onima iz Beograda.²¹⁵ Najviše su se aktivirali studenti Fakulteta političkih nauka, Filozofskog i Pravnog fakulteta te Prirodoslovno-matematičkog fakulteta, koji su poduprli zahtjeve svojih kolega donesene dan prije u Beogradu.²¹⁶ U studentskim se domovima organiziraju spontana okupljanja, ali istodobno se sa studentima okuplja i političko rukovodstvo Zagreba i Zagrebačkog sveučilišta, zato što je situaciju pod svaku ruku trebalo zadržati pod kontrolom. U utorak 4. lipnja po studentskim se domovima također organiziraju zborovi u svrhu boljeg informiranja studenata na koje dolaze i predstavnici Sveučilišnog komiteta, Gradskog komiteta, Izvršnog komiteta CK SKH i Sabora SRH,²¹⁷ a sve to uz podršku radnika. Unatoč studentskim okupljanjima i njihovu bojkotu nastave, ipak je bilo odlučeno da će se ispiti na fakultetima održavati prema otprije utvrđenom planu bez obzira na „izvanredno stanje“. Na zboru u domu „Nina Maraković“ na kojem je sudjelovalo 700 studenata stvoren je „Akcioni komitet“, a isti takvi stvoreni su u studentskom domu „Moša Pijade“ te „Sava“. U srijedu 5. lipnja održan je veliki miting u dvorištu Sveučilišnog Centra na kojem su govorili uz studente

---

²¹⁵ Berislav Jandrić. „Studentske demonstracije od 3. do 11. lipnja 1968. i stavovi članova Saveza komunista Hrvatske Filozofskog fakulteta u Zagrebu o tome“. U: *Dijalog povjesničara – istoričara* 5. Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, 2002., 394. Nadalje: Jandrić, 2002. Studentske demonstracije u Beogradu bile su direktna refleksija studentskih gibanja u Francuskoj. Demonstracije su u Beogradu izbile u noći između 2. i 3. lipnja 1968. godine. Datuma 2. lipnja se na otvorenome trebala odigrati kulturno umjetnička priredba Karavan prijateljstva, a koja je bila namijenjena brigadistima radničke akcije. Ulaz na priredbu bio je slobodan i za građane i za studente. Budući da je bila najavljena kiša, priredba se seli u salu Radničkog univerziteta, koji je imao ograničen broj mjesta (studentima je zato ulaz bio zabranjen). Neposredno prije početka studenti pokušavaju ući u salu i izbija tučnjava. Studente su palicama rastjerali redari, dok su studenti na njih bacali kamenje, pri čemu su razbijeni prozori sale. Došlo je do intervencije policije, koja palicama i šmrkovima rastjeruje studente. Studenti nisu odustajali i došlo je do direktnog sukoba s policijom, i sve više studenata se uključuje u sukob. Policija ograničava studente na prostor Studentskog grada, no netko je proširio netočnu vijest da je neki student poginuo te studenti svladavaju policiju i zauzimlju jedna vatrogasna kola. Ovakva situacija se manje-više ponavljala svakog dana tijekom „vrućeg lipnja“, sve dok studentske demonstracije jednostavno nisu bile ugašene.

²¹⁶ Jandrić, 2002, 394.

²¹⁷ Berislav Jandrić. „Prilog proučavanju studentskih demonstracija na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1968.“ U: *Časopis za suvremenu povijest*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2002., 20.; Tada je naravno iznesena kritika zbivanja, ali po završetku studentskih gibanja, SK preuzima dio krivice za studentske pokrete na sebe: „Svi univerzitetski komiteti SK ocjenjuju da je u dosadašnjoj aktivnosti Saveza komunista malo mesta dato razmatranju idejnih problema i idejnoj izgradnji studenata/pre svega članova Saveza komunista/. Takav odnos prema ovom, za delovanje Saveza komunista suštinskome pitanju, imao je za posledicu opadanje ideološko-političke inicijative i neblagovremeno angažovanje članova Saveza komunista u rešavanju krupnih pitanja iz života univerziteta i studenata, i društva u celini. Odsustvo idejne borbe i rada na idejnoj izgradnji komunista pogodovalo je određenim snagama na univerzitetu da u ovaj „nepokriveni prostor“ nastupaju sa svojim idejnim i političkim konceptima, da unose idejnu i političku konfuziju i da se, čak, politički organizuju na pozicijama koje su suprotne idejnim i političkim pozicijama Saveza komunista. Umesto da bude vodeći idejni i politički faktor najprogresivnijih stremljenja i idejnih i političkih akcija, Savez komunista na univerzitetu se vrlo često nalazi u položaju da paralizira određene inicijative u razvoju samoupravljanja i Saveza studenata. Naime, umesto da svojom aktivnošću osvetljava put akcije svih progresivnih snaga na univerzitetu Savez komunista je čekao da nešto počne da se događa na univerzitetu pa da onda raspravlja, smiruje i donosi političke osude o onome što ne valja. (HDA, 1220, D-2919, „Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije (10.10.1968.). Bilten, broj 5, izdaje Odeljenje CSKJ za informacije“).

i profesori Slavko Macarol, Šime Đodan, Marko Veselica, Vanja Sutlić, Gajo Petrović, Bogdan Ćosić, Milan Kangrga, Mladen Čaldarović.²¹⁸ Govornici nisu imali jedinstvene koncepcije pa ih je masa često prekidala, ali se iskristalizirala želja da se formira zajednička komisija koja će na papir staviti zahtjeve koji su na mitingu bili izneseni. Donesen je „Proglas revolucionarnih studenata Socijalističkog sveučilišta 'Sedam sekretara SKOJ-a'“ koji se nije puno razlikovao od onog beogradskog. U njemu se odlučuje da se stvara Akcioni odbor koji čine nastavnici i studenti, podupire se društvena i ekonomska reforma, traži se oslobađanje radničke klase i osuđuje „...demagoško istupanje onih političara koji prave umjetni jaz između studenata i radničke klase...“, traži se smjenjivanje sekretara unutrašnjih poslova Federacija te da Sabor SRH primi delegaciju studenata i nastavnika s njihovim zahtjevima. Tražilo se i ukidanje svih oblika privilegija osobnog bogaćenja i ideološkog monopolizma, sloboda tiska i informiranja, deboklada Crvenog univerziteta 'Karl Marx' u Beogradu, preimenovanje zagrebačkog sveučilišta u Socijalističko sveučilište 'Sedam sekretara SKOJ-a' te se odlučuje da će se ovaj proglas dati medijima na objavljivanje.²¹⁹ Upravo je srijeda 5. lipnja 1968. bila vrhunac zagrebačkog pokreta. Na mitingu u srijedu Milan Kangrga rekao je: „Mi sami ovdje ne predstavljamo Sveučilište. Zagrebačko sveučilište ima 20 000 studenata. Treba ih sve okupiti... Molim vas da budemo na nivou. Ako mi kao socijalistička elita ne budemo na nivou, s pravom će nas zvati ruljom!“²²⁰ I upravo je u toj rečenici koju je izrekao Kangrga ležao problem. Zagrebačko je sveučilište imalo 20 000 studenata koje je trebalo okupiti, ali je većina njih ostala rezignirana. Postavlja se pitanje, što je tomu bilo uzrok i zašto su bili toliko anemični kad su se njihovi kolege pokušali izboriti za svoja i njihova prava. U četvrtak 6. lipnja vlast daje odgovor studentima u „Proglasu Saveza komunista Zagrebačkog sveučilišta“, poglavito zato jer je bila nezadovoljna položajem SKH u „Proglasu 5. lipnja.“²²¹ Kada uspoređujemo zahtjeve oba proglaša, jasno nam je da se oni ne razlikuju suštinski, već je jedino što se „Proglasom Saveza Komunista“ želi postići jest avangardna pozicija partije u društvu. Najveća je razlika zapravo odnos prema beogradskim događanjima. Dok studenti traže smjenu sekretara unutarnjih poslova Beograda, Srbije i Jugoslavije, to SK ne traži. I tu je nastao problem. Napisana su dva proglaša i studenti su bili primorani odlučiti se za jednog. Iako studentima nije bilo previše jasno o čemu se zapravo radilo i nekad se bilo uistinu teško

---

²¹⁸ Dokumenti, 1971., 186.

²¹⁹ Ibid, 188-189.

²²⁰ *Vjesnik u srijedu*, 12. 6. 1968.

²²¹ HDA, 1220, D-2639, „Beleška o studentskim akcijama/Telefonski razgovor s drugom Mikom Tripalom, 6.6.1968. u 9,15 časova“.

odlučiti, svakoj je grupaciji bilo bitno da se odluči za njihov Proglas.²²² A upravo u tom trenutku pokazala se dobra organiziranost republičkih, gradskih i sveučilišnih foruma SK. Organizirani su bili partijski sastanci da bi se stvorila kritična masa koja bi prihvatila Proglas SK i time dokrajčila studentska gibanja. I taj je plan uspio na cijelome Sveučilištu, osim na Fakultetu političkih nauka i na Filozofskom fakultetu. Partija je poslala svoja dva najangažiranija čovjeka, Marka Veselicu i Šimu Đodana, da dovedu u red i studente tih dvaju fakulteta, ali to je bilo bezuspješno. Dapače, studenti su bili još više isprovocirani. Interesantna je bila pritom reakcija Šime Đodana koji je glasno uzviknuo: „A što je u Srbiji sa Šiptarima, a što je u Srbiji s Mađarima, a što je u Srbiji s Hrvatima?“, na što su ga studenti pozvali da se objasni, a njegov odgovor bio je da su Hrvati uvijek srljali kao guske u maglu i da su ih tijekom povijesti uvijek svi iskorištavali.²²³ Na Đodanovu izjavu studenti su spontano reagirali povicima „bratstvo-jedinstvo“. Posljednji miting koji je trebao nešto promijeniti bio je onaj 6. lipnja, ali prije toga su Gajo Petrović, Milan Kangrga, Vanja Sutlić i Mladen Čaldarović bili pozvani u Gradski komitet SK Zagreba na razgovor sa sekretarom Perom Pirkerom koji ih je zatražio da spriječe održavanje mitinga i da smire situaciju kako studenti ne bi krenuli na ulicu.²²⁴ Da se i sami zalažu za smirivanje situacije, profesori su i dan ranije dokazali govorima na mitingu, ali nisu htjeli poduprijeti sprječavanje održavanja mitinga, jer su smatrali da se revolucionarni duh kod studenata mora podržavati. Miting 6. lipnja ispao je drugačije od očekivanog, pogotovo nakon što su Vanja Sutlić stariji i Gajo Petrović pokušali umiriti studente, što se od njih nije očekivalo, te je to izazvalo veliko negodovanje studenata. Nakon brojnih diskusija, studenti odlučuju otići kućama i od toga trenutka SK preuzima kontrolu. Već 7. lipnja na fakultetima se organiziraju redari koji su sprječavali potencijalne oblike mitinga, da bi već 8. lipnja studentski prosvjed u potpunosti bio utišan, a rektor Zagrebačkog sveučilišta, Jakov Sirotković, objavljuje da se rad na fakultetima odvija nadalje prema rasporedu.²²⁵

---

²²² U izjavi za *Vjesnik u srijedu*, Ljubo Boban, Sekretar Fakultetske organizacije SK Filozofskog fakulteta napisao je: „Simptomatično je da su učesnici zbora aplaudirali nakon pročitane svake tačke jednog i drugog proglaša, koji su zapravo trebali da jedna drugog isključuju. To je mislim, jasan indikator o konfuziji koja je vladala... *Vjesnik u srijedu*, 26.6.1968.

²²³ HR-DAZG-685, Sveučilišni komitet SKH Zagreb, kut. br. 273., „Zapisnik s II. redovne Konferencije Saveza komunista u Zagrebu“, 9.6.1968.

²²⁴ Klasić, 2012., 199.

²²⁵ Dokumenti 1971., 188.; U uvjetima završetka studentskog pokreta, kako u SR Hrvatskoj, tako i u cijeloj Jugoslaviji, održan je sastanak Predsjedništva i Izvršnog komiteta CK SKJ, 9. lipnja 1968. godine. Tito je za vrijeme tog sastanka dio izjavu za medije, koja je smirila studente i nakon koje su obustavljene sve akcije. Upravo na tome sastanku iznesene su brojne kritike na mišljenja koja su dolazila iz Hrvatske. Optužen je Tripalo da je u emisiji *Dijalozi* pozvao studente na štrajk, što naravno nije bilo tako. (Tripalo, 1990., 88.).

Za razliku od njemačkog studentskog pokreta, zagrebački nije imao neki posebni događaj koji bi ga obilježio, ali svejedno obiluje zanimljivim anegdotama. Jedna od njih zasigurno se dogodila već 3. lipnja 1968. godine. Te je večeri održan sastanak Sveučilišnog odbora Saveza studenata i Sveučilišnog komiteta Saveza komunista s ciljem da se studenti pacificiraju. Šime Vranić, jedan od gorljivijih pobornika studentskih gibanja te vođa studentske populacije s Fakulteta političkih nauka, već je ranije dogovorio s Vanjom Sutlićem mlađim da će otići u Beograd pogledati što se tamo događa, pa ga je Sutlić izvukao sa sjednice oko 22 sata uvečer. Odlučili su krenuti automobilom Slobodana Šnajdera NSU Prinzom, koji dan danas predstavlja svojevrsnu legendu zagrebačke šezdesetosme, zato što je za većinu sudionika svojevrsno mjesto sjećanja na lipanjska gibanja.²²⁶ Početnu su posadu činili Šime Vranić, Vanja Sutlić mlađi, Slobodan Šnajder, a putem je trebalo pokupiti još jednog studenta, predstavnika nove ljevice, te se stvorila žestoka diskusija hoće li to biti Goran Babić ili Zlatko Markus. Na kraju je ipak odlučeno da će kao četvrti putnik putovati Goran Babić. No, došlo je do razilaženja u mišljenjima među njima, pa je Babić morao šutjeti do Beograda, dok se za prijevoz nazad u Zagreb morao sam pobrinuti i snaći, zato što je počeo „...ići na živce i Šnajderu, te je ovaj odlučio ne voziti ga natrag u Zagreb.“²²⁷ U drugom su automobilu, često neopravdano zaboravljenom, Renaultu 4, iz Zagreba put Beograda krenuli Inoslav Bešker, Ognjen Čaldarović, Nenad Prelog te vozač Mladen Martić. Studenti su bili oduševljeni onime što su vidjeli u Beogradu. Šime Vranić održao je ujutro govor, ali ga se jedva moglo i čuti od skandiranja, a poslije podne govorio je Inoslav Bešker. Nakon toga studenti se vraćaju u Zagreb i na mjesto Babića u automobilu na put s njima kreće jedan student iz Beograda da bi prenio dio atmosfere u Zagreb.²²⁸

3.4. Komparacija 1968. godine u SR Njemačkoj i SR Hrvatskoj

Postavlja se pitanje koje su to sličnosti i razlike bile između studentskog pokreta u SR Hrvatskoj i SR Njemačkoj. Da bismo odgovorili na ovo pitanje, treba reći nešto i o vezama Jugoslavije sa SR Njemačkom. Prema napisu nekoliko djelatnika američkih obavještajnih djelatnika iz travnja 1967. godine: „Ukratko, Titovi su glavni vanjskopolitički ciljevi bili održati jugoslavensku neovisnost pod svaku cijenu, služiti kao uzor nesvrstnog socijalističkog

---

²²⁶ Ognjen Čaldarović, predstavljanje knjige *Jugoslavija i svijet*, 27.2.2012.

²²⁷ *Gordogan* #2-3, zima-proljeće 2004., 36.

²²⁸ *Gordogan* #2-3, zima-proljeće 2004., 36.

društva u očima svijeta te ostvariti pristup gospodarskim prilikama na Istoku i Zapadu.“²²⁹ U skladu s time, Jugoslavija se otvarala zemljama i Istoku i Zapadu, stvarajući svojevrsnu ravnotežu između dvaju blokova. Jedina zemlja s kojom Jugoslavija nije imala apsolutno nikakvih formalnih odnosa, barem ne do 1968. godine, bila je SR Njemačka. Ali i to se promijenilo u siječnju 1968. godine. Nakon uspješnih pregovora u Parizu, 31. siječnja 1968. godine donesena je odluka o obnovi diplomatskih odnosa dviju zemalja. Tomu je svakako pridonijela i nova njemačka politika – *Ostpolitik*²³⁰ – koja je podrazumijevala obnovu odnosa i pristupa sa socijalističkim zemljama. U skladu s time obnovljeni su trgovački ugovori, a i na vidjelo izbijaju problemi o kojima se prestalo raspravljati nakon uvođenja tzv. Hallsteinove doktrine.²³¹ To se odnosilo najprije na obeštećenje žrtava nacističkog terora u Jugoslaviji i na reguliranje statusa jugoslavenskih radnika u SR Njemačkoj. Kruna obnove prijateljstva između Jugoslavije i SR Njemačke bio je posjet kancelara Willyja Brandta Jugoslaviji od 12. – 15. lipnja 1968.²³²

Naravno, teško je uopće uspoređivati oba studentska pokreta, zato što se radi prvenstveno o pokretu nastalom na Zapadu i pokretu na Istoku. O pokretu u zemlji potpuno okrenutoj kapitalizmu i o pokretu u zemlji socijalističkog društvenog uređenja. Unatoč tome, jasno se mogu uočiti broje sličnosti, što zbog prisutnosti i utjecaja medija, što zbog sveprisutnosti njemačke filozofske teorije koja je i bila glavna poveznica između hrvatskih i njemačkih studenata. I dok s jedne strane studenti u SR Njemačkoj upravo inzistiraju na rušenju tog trulog kapitalističkog režima, oni u SR Hrvatskoj rade suprotno, oni žele održati socijalističko državno uređenje, ali žele neke bitne promjene. Studentski pokret u SR Njemačkoj bio je daleko bolje organiziran, studenti su bili složni u zahtjevima te su zajedno i djelovali, pa su i posljedice bile dalekosežnije. Sam se pokret uvukao u sve pore društva, počevši od politike, ekonomije, preko privatne sfere života. S druge strane u SR Hrvatskoj pokret je imao interesantniji uvod nego što je to bilo na njegovoj kulminaciji u lipnju 1968. godine. I jedan i drugi pokret bunili su se poradi zakržljalih društvenih struktura personificiranim u nositeljima vlasti koji nisu dali studentima da dišu. Traži se uključivanje studenata u nastavni proces, a što je studentima bilo bitno zbog njihov stava da se od mladih

---

²²⁹ Klasić, 2012., 349.

²³⁰ Pojam *Ostpolitik* odnosi se na politiku Willyja Brandta, njemačkog kancelara, kojom pokušava uspostaviti prijateljske odnose sa socijalističkim zemljama.

²³¹ Hallsteinova doktrina odnosi se na politiku SR Njemačke prema kojoj ona prekida diplomatske odnose sa svim državama koje priznaju postojanje DR Njemačke. Hallsteinova doktrina na snagu stupa 1957. godine kad je Jugoslavija priznala DR Njemačku. (Ulf Dirlmeier et. al. (1999.). *Povijest Njemačke*. Zagreb: Barbat, 241.-273.)

²³² Klasić, 2012, 402.

ljudi ne trebaju stvarati intelektualci s faktografskim znanjem, već ljudi sa sposobnošću kritičkog promišljanja. Tomu je doprinijelo čitanje teorije Frankfurtske škole, ali i teoretskih tekstova filozofa okupljenih oko časopisa *Praxis*. I dok postoji generalno uvjerenje da su svi pokreti u Jugoslaviji bili pod utjecajem studentskog pokreta u Francuskoj, to ne bismo mogli uzeti za točnu informaciju kada je riječ o studentskom pokretu u Zagrebu. To je razvidno iz brojnih parola poput „Dolje Springeri!“, ali i zbog činjenice da su studenti u puno većoj mjeri pratili zbivanja u SR Njemačkoj nego u Francuskoj.²³³ S tim u svezi bunt na Zagrebačkom sveučilištu počinje prvenstveno vezano uz proteste protiv rata u Vijetnamu i to već 1966. godine, kao i u Berlinu. Isto tako, u obje je zemlje postojalo nezadovoljstvo oko materijalnog i nematerijalnog položaja studenata. Broj studenata bio je sve veći, a uvjeti studiranja sve gori, a i mogućnost pronalaženja posla po završetku fakulteta bila je prava avantura. Politika je igrala sve veću ulogu na sveučilištima, tako da je u SR Njemačkoj stvoreno *Kritische Universität*, dok je u Zagrebačko sveučilište postalo *Revolucionarno socijalističko sveučilište Sedam sekretara SKOJ-a*. Upravo se iz naziva oba sveučilišta može iščitati i program studenata. Dok su berlinski studenti kritički raspoloženi spram onoga materijala kojeg dobijaju plasiranog na fakultetima i protiv vlasti, oni u Zagrebu ne protestiraju protiv vlasti, već žele provesti neke bitne promjene koje bi im poboljšale standard. Studenti u SR Njemačkoj od početka su bili puno bolje organizirani, a i djelovali su u suradnji s radništvom i borcima protiv atomskog naoružanja, dok su u SR Hrvatskoj studenti bili izloženi sami sebi, često bez ičije potpore. I dok su njemački studenti organizirali pune dvije godine brojne sit-ins, teach-ins i go-ins, u Zagrebu se navedeno događalo svega četiri dana, a i tada nije bilo previše uvjerljivo niti uzbudljivo. Profesori Zagrebačkog sveučilišta, za razliku od berlinskih, nisu imali previše sluha za studente pa da bi ih dodatno poticali u tome da se izbore za svoja prava. I na kraju treba spomenuti onu najveću razliku, koja daje veliku važnost njemačkome studentskom pokretu, a na zagrebački baca sjenu. Dok su berlinski studenti hrabro krenuli u prosvjede protiv medija, vlasti ili samog rektora, zagrebački studenti nikako nisu mogli napraviti taj posljednji korak, koji bi vjerojatno pridonio tomu da vlast započne ozbiljnije doživljavati studente.²³⁴ A imali su itekako dobru podlogu, koju je samo trebalo sprovesti u djelo. Od prethodnih vijetnamskih protesta, preko dobre teoretske podloge sveprisutnih

---

²³³ Razgovor Sutlić-Borovečki, 8. veljače 2012.

²³⁴ Vlasti u SR Njemačkoj itekako su reagirale na ono što se događa sa studentima, manipulirale su medijima da se okrenu protiv studenata u svrhu suzbijanja njihove djelatnosti. S druge strane, hrvatska se vlast ogлуšila na svoje studente, jedini zainteresirani ispao je Miko Tripalo kad je primio studentsko predstavništvo da bi čuo što ono traži.

Praxisovaca, kako u pisanom, tako i u fizičkom obliku. I kad god se govori o 1968. godini u Jugoslaviji navodi se uglavnom Beograd kao središte pokreta upravo radi tromosti mladih i nemogućnosti da izađu na ulice ostvariti ono što su u Proglasu i tražili.

4. Posljedice studentskih pokreta, studentski časopisi i pitanje karizmatiskih vođa kod studenata

„O demonstracijama studenata želim da kažem svoje mišljenje. Ja sam došao do uvjerenja da je revolt koji je postojao kod mladih ljudi, kod studenata, došao spontano. Ali da je postepeno došlo do infiltriranja raznih nama tuđih elemenata koji ne stoje na socijalističkim pozicijama Osmog kongresa Saveza komunista Jugoslavije, koji nisu za sprovođenje reforme, koji su htjeli da ovu situaciju iskoriste za svoje ciljeve. Ja sam došao do uvjerenja da je ogroman dio, mogu da kažem, 90% studenata, poštena omladina, o kojoj mi nismo vodili dovoljno računa, u kojoj smo vidjeli samo učenike u školama, a za koje još nije vrijeme da se uključe u društveni život naše socijalističke zajednice.“²³⁵

(Josip Broz Tito o studentskim revoltima)

Već 7. lipnja 1968. godine CK SKH šalje u Beograd ocjenu političkog stanja u kojoj stoji: „Reakcije na zagrebačkim fakultetima poprimile su veće dimenzije, ne toliko po masovnosti, koliko po upornosti i bučnosti.“²³⁶ A bilo je više razloga tomu zašto zagrebački studenti nisu demonstrirali u većoj mjeri. Prvi su razlog bile kadrovske promjene u rukovodstvu Saveza studenata zagrebačkog sveučilišta. U siječnju 1968. godine iz SK, a potom i s mjesta predsjednice SS SZ-a smijenjena je Vesna Gudelj-Velaga. Time što je izabrala novo rukovodstvo, Partija je povratila stari utjecaj nad studentskom organizacijom.²³⁷ Ovim činom KPH je ponovno odigrala svoju satelitsku ulogu prema beogradskoj centrali.²³⁸ U trenutku izbijanja demonstracija to je odigralo bitnu ulogu, a k tome treba pribrojiti i činjenicu da je Vesna Gudelj-Velaga imala „karizmu lidera“ i njezin ostanak na čelu SS SZ možda bi za posljedicu imao i drugačiji završetak studentskih demonstracija.²³⁹ No, svakako si moramo postaviti pitanje, je li uistinu njezin odlazak toliko utjecao na anemičnost cjelokupnog pokreta? Jer uz Vesnu Gudelj-Velagu postojali su i neki drugi studenti koji su se posebno aktivirali oko studentskog pokreta, poput Šime Vranića s Fakulteta političkih nauka,

²³⁵ *Studentski list*, 10. 6. 1968.

²³⁶ HDA, 1220, D-2639, „Ocjena CK SKH o političkom stanju u Hrvatskoj“, 7. 6. 1968.

²³⁷ Klasić, 2012., 201.

²³⁸ Jure Petričević u osvrtu „Značenje studentskih nemira u Beogradu i Zagrebu“ napisanom u *Hrvatskoj reviji* piše sljedeće: „Zagrebačko je sveučilište ovom prilikom nastupilo kao satelit i rob totalitarne politike Saveza komunista. Mika Tripalo se je u razgovoru s predstavnicima akcionog odbora studenata Zagrebačkog sveučilišta posebno trudio, da studente pridobije za pokornost i službenu liniju. Partija i Udba su na Zagrebačkom sveučilištu već u početku preuzeli vođenje manifestacija u svoje ruke i podredili ih, što u Beogradu nije uspjelo. Tako su zagrebačke manifestacije ostale jalove i sterilne. Partija je skršila pokušaje studenata da provode „revoluciju“ izvan Saveza komunista.“ (Jure Petričević. „Značenje studentskih nemira u Beogradu i Zagrebu“. U: *Hrvatska revija*. Zagreb: 1968. (3), 373.).

²³⁹ Klasić, 2012., 201.

a bilo je i profesora koji su se aktivirali na strani studenata (poput ranije spomenutih praksisovaca Gaje Petrovića ili Milana Kangrge).

Postavlja se pitanje koji je bio daljnji razlog studentske inertnosti. Političko je vodstvo taj razlog objašnjavalo time što se materijalni uvjeti studiranja poboljšavaju u odnosu na ranija razdoblja. Kao primjer se navodi brojka od 9300 dodijeljenih studentskih kredita te 1000 novih ležajeva u studentskim domovima. Pritom nije spominjano da je broj stipendista smanjen s 19 879 na 13 222.²⁴⁰ Ove brojke doduše upućuju na pozitivne trendove, ali studenti su unatoč tome i dalje bili nezadovoljni. Međutim, ako pogledamo broj studenata koji su bili spremni revolucionirati, razlozi očigledno nisu bili dovoljno stimulativni. Neki čak i drže da je tomu razlog i socijalna struktura studenata.²⁴¹ Tek 17% studenata Zagrebačkog sveučilišta bilo je iz seljačkih i radničkih obitelji, dok je većina dolazila iz obitelji sa znatno povoljnijim materijalnim statusom. Upravo radi te heterogenosti studenti su bili inertni tijekom demonstracija u Zagrebu. Jer s jedne strane egzistencijalni problemi bili bi uzrokom bunta, dok se kod zagrebačkih studenata vjerojatno samo radilo o pomodarstvu. Ili riječima samih aktera, bunili su se jer su se bunili svi drugi, iako su bili svjesni toga da neće ništa postići.²⁴²

Treći uzrok je bilo pravodobno reagiranje Saveza komunista Hrvatske i ostalih društveno-političkih organizacija s jasnom strategijom obuzdavanja razvoja pokreta i stavljanja pod svoju kontrolu. U Zagrebu je za vrijeme studentskih demonstracija istodobno djelovalo čak sedam operativnih štabova za suzbijanje nereda – tri operativna štaba u Sekretarijatu javne sigurnosti, operativni štab RSUP-a²⁴³ te operativni štabovi u Gradskome komitetu SK Zagreba.²⁴⁴ Ono što su svakako htjeli izbjeći bio je izlazak studenata na ulicu, što je na kraju i uspjelo se sprovesti u djelo. A da bi se to izbjeglo pribjegavalo bi se raznim mjerama, pa i uhićenjima i fizičkim obračunima. Miko Tripalo nakon sastanka sa studentima izvještava: „Mi smo se ovdje danas odlučili na upotrebu svih mjera. Danas idemo na fakultete i ako izgubimo mi ćemo hapsiti i tući. I to organizatore, bez milosti. Izvršit ćemo tu diferencijaciju u SK, pa neka nas ostane hiljadu na Zagrebačkom sveučilištu, ostat će hiljadu.“²⁴⁵ S time u svezi bilo je i mnogo posljedica za one koji su sudjelovali u buntu, pogotovo za njegove vođe. Na proširenoj sjednici Sveučilišnog komiteta SK Zagreba

---

²⁴⁰ Klasić, 2012., 202.

²⁴¹ više o tome u Bogdan Denitch: „Elite interviewing and social structure: an example from Yugoslavia.“ U: *The Public Opinion Quarterly*, 1972. Sv. 36 (2), 143.-158.

²⁴² Razgovor Sutlić-Borovečki, 8. veljače 2012.

²⁴³ Republički sekretarijat unutrašnjih poslova.

²⁴⁴ Klasić, 2012., 204.

²⁴⁵ HDA, 1220, „Stenografski zapisnik sa sastanka jednog dijela Predsjedništva i Izvršnog komiteta CK SK Hrvatske“, 6. 6. 1968.

isključeni su iz SKH Gajo Petrović, Mladen Čaldarović i Šime Vranić. Za navedenu odluku izjasnilo se jednoglasno svih petnaestero članova Sveučilišnog komiteta. U obrazloženju Sveučilišnog komiteta SK istaknuto je da „...su oni istupali veoma oštro i krajnje ekstremno s demagoških anarholiberalističkih pozicija. Time su pokušali razbijati Savez komunista, a zatim i ostale naše samoupravne institucije. Na taj su način spremali udarac Savezu komunista, samoupravljanju i demokratizaciji, boreći se za tzv. demokratizaciju društva tipičnim nasilničkim i nedemokratskim metodama, čija je okosnica negiranje svih oblika samoupravnih i institucionalnih formi i metoda rada.“²⁴⁶ Uz trojicu izbačenih optuženi su bili i Inoslav Bešker, Ante Rumora, Milan Kangrga i Ivo Sršen, no oni su kažnjeni novčanim kaznama, a ne izbacivanjem iz SKH.

Drugih ozbiljnijih posljedica za hrvatski pokret uopće nije bilo.²⁴⁷ Dapače, studenti su se vratili normalnim tokovima studiranja, kao da se pokret zapravo nikad ni nije odvijao. „Ocjena CK SKH o političkom stanju u Hrvatskoj“ nije se osvrnula na jednu važnu činjenicu koja je bitno utjecala na neuspjeh pokreta u Hrvatskoj. Naime, studente nisu uopće podržali njihovi profesori, praksisovci, kako se očekivalo, barem radi ravnjanja prema njihovom pisanju. I dok su beogradski profesori uvelike podupirali svoje studente, zagrebački na to nisu bili spremni. Od praksisovaca potporu su pružili samo Gajo Petrović, Milan Kangrga i Mladen Čaldarović, s time da su Petrović i Kangrga u jednom trenutku, prema nalogu SKH, ustuknuli pred tom potporom. Samo je Mladen Čaldarović u punoj mjeri pružio potporu studentima. Ali ni njegov angažman nije bio dovoljan. Petrović i Kangrga, unatoč činjenici da su okupljanja studenata počela u ponedjeljak, tek u srijedu drže prve govore pred studentima.²⁴⁸ Oni na miting u Studentski centar dolaze tek na nagovor studenata, a počinju govoriti nakon što ih je sin prof. Vanje Sutlića, Vanja Sutlić mlađi, optužio za nezainteresirano ponašanje, a upravo je njihov profesorski i filozofski rad utjecao na studentske zahtjeve.²⁴⁹

U skladu sa završetkom studentskog pokreta u Jugoslaviji, pa tako i u SR Hrvatskoj, zanimljiv je stav Josipa Broza Tita prema studentima. Tito je uvijek znao čekati savršen trenutak u kojem će reagirati na neku situaciju ili događaj koji potresa njegovu zemlju i

---

²⁴⁶ Dokumenti 1971., 213.

²⁴⁷ Studenti su se rezignirali, ali par revolucionarnih predvođenih Šimom Vranićem otišli su na Korčulansku ljetnu školu gdje su po kućama ispisivali političke parole. Ovaj je događaj trajno narušio odnos između studenata i organizatora koji su procijenili da svaki sličan incident ugrožava ne samo ugled, nego i opstanak Škole. (Klasić, 2012., 211.).

²⁴⁸ *Gordogan* # 2/3, zima-proljeće, 2004., 48.

²⁴⁹ Razgovor Sutlić-Borovečki, 8. veljače 2012.; Klasić, 2012., 209.

njegov položaj potencijalno dovodi u pitanje. Na sastancima 8. i 9. lipnja djelovao je zabrinuto, zbog zabrinutosti prouzrokovane kako uzrocima tako i posljedicama studentskih gibanja. Istaknuo je da su studentski nemiri kulminacija atmosfere nezadovoljstva, a za nju je velikim dijelom bio odgovoran i politički vrh: „...taj revolt velikim je delom posledica našeg oklevanja, našeg kolebanje, naše slabosti, posledica nejedinstvenosti, neizvršavanja odluka Osmog kongresa SKJ u kojima smo jasno ukazali na potrebe koje moramo da rešavamo, i u pogledu studentske omladine, i u pogledu omladine uopšte, kao naprimer u pitanju zapošljavanja i čitavom nizu drugih stvari... Mi smo se međutim međusobno natezali, nismo se slagali... Dozvolite mi da kažem da sam ja sve više i više dolazio do uverenja da sa takvim skupom kakvi smo, mi te probleme nećemo rešiti. Mi smo nesposobni da ih rešimo. I to su ljudi znali.“²⁵⁰ Njega su više zabrinjavali potencijalni izlazi radnika na ulice. Tito je većinu studentskih zahtjeva prihvatio kao opravdan. Ali postoji jasna razlika između onoga što je rekao javno i onoga što je rekao partijskim funkcionerima. Pred funkcionerima postavlja jasnu distinkciju između studentskih zahtjeva i studentskog pokreta u cjelini. Tito je različitim ocjenama studentskog pokreta, ovisno o tome kojoj se publici obraćao, pokazao koliko dobro može manipulirati događajima i ljudima. Jugoslavenskoj javnosti obratio se očinskim, smirujućim tonom, a poslije toga svojim je ljudima pristupio mnogo agresivniji, pri čemu im je zamjerao kolebljivost i popuštanje, a studente okarakterizirao brojnim ostrim i grubim riječima. Njegov govor jugoslavenskoj javnosti zasigurno nije bio jedini, ali je bio odlučujući korak u prestanku studentskih pokreta. Studentima je već bilo dosta konstantnog polemiziranja, a njihovi su ciljevi polako gubili jasnoću i smisao. Sam pokret je gubio na svojoj homogenosti, a i sudionici su sve više odustajali, tako da je logično rješenje bilo učiniti ono što je naložio Tito: „Vrijeme je da se prihvatite učenja, sada je vrijeme polaganja ispita, i u tome vam želim mnogo uspjeha. Jer, bilo bi zaista šteta da izgubite još više vremena.“²⁵¹

S druge strane, njemački je studentski pokret imao puno ozbiljnije posljedice od hrvatskog. Tamo nitko nije isključen iz nikakve stranke, jer su studenti već davno prije raskrstili s bilo kakvom političkom opredijeljenošću, više se radilo o sistemske kritici, ali je bilo umorstava, uhićenja, a na kraju dolazi i do pojave terorizma. Najveće su žrtve dakako ubijeni Benno Ohnesorg, fotograf Klaus Frings kao i student Rüdiger Schreck. I dok je Ohnesorga ubila vlast, Fringsa i Schrecka ubili su sami studenti koji su mahnito bacali kamenje u rulji koja se stvorila na prosvjedu 15. travnja 1968. po atentatu na Rudija

---

²⁵⁰ Klasić, 2012., 177.

²⁵¹ *Borba*, 10. 6. 1968.

Dutschkea 11. travnja. Još jedna od žrtava pokreta jest i sam njegov najvažniji član, Rudi Dutschke, koji je umro jedanaest godina kasnije, od posljedica atentata. A uz sve to treba dodati i činjenicu da su i Ohnesorg i Dutschke bili oženjeni u to vrijeme i imali svoju djecu koja su ostala bez roditelja prilikom studentskih nemira.

Protesti protiv medijskog magnata Axela Springera također su doživjeli zanimljiv epilog. Kad su studenti počeli skandirati „Enteignet Springer!“ odnosno „Razvlastiti Springer!“ i kad su počeli sustavni studentski napadi na ekspoziture dnevnih i tjednih listova u njegovom vlasništvu, Springer bježi u inozemstvo zbog straha za vlastitim životom. To je potencirano atentatom na Rudija Dutschkea. U više od dvadeset gradova u SR Njemačkoj nakon atentata dolazi do protestnih akcija protiv koncerna Springer i njegovih novina *Bild*. „Atentat na Rudija Dutschkea je isto toliko malo djelo pojedinca kao i ubojstvo Benne Ohnesorga. Obojica su žrtve sustavne huškačke kampanje koncerna Springer u suradnji s državnom vlasti.“²⁵², ustvrdio je čelnik SDS-a i pozvao na kampanju za razvlašćivanje Springera. U nekim gradovima pokušali su onemogućiti isporuku novina *Bild*, ali to je uspjelo samo u Essenu i Kölnu i to samo na jedno prijepodne. Springer oko Uskrsa nestaje u Švicarskoj, a njegov voditelj ureda tvrdi da on ne zna gdje se Springer nalazi. Tek pet tjedana kasnije Springer odgovara u časopisu *Welt* svojim kritičarima otvorenim pismom. Tekst ima crte prkosnog priopćenja i sadrži osnovno objašnjenje: „Izdavačka kuća Axel Springer vidi razlog za klevetanjem publicističkih performansi svojih novina u činjenici da ona u svojim listovima zastupa konsekventno jedno mišljenje i jedan stav, koji je ekstremnoj ljevici dijametralno suprotan. Taj stav naše izdavačke kuće dolazi do izražaja u četiri crte vodilje, prema kojima se vodi redakcijski posao kuće: 1. zastupanje ponovnog uspostavljanja njemačkog jedinstva, 2. pomirenje Nijemaca i Židova, 3. odbijanje bilo kakve vrste političkog totalitarizma, 4. podupiranje socijalnog tržišnog gospodarstva.“²⁵³ Prošli nemiri, kako nadalje tvrdi Springer, „...neće izazvati bitne promjene izdavačkog i redakcijskog posla novina kuće Springer.“²⁵⁴ Unatoč poprilično drskome stavu, Springer je morao reagirati, zato što je novinska komisija savezne vlade 22. svibnja predložila da se ograniči koncentracija medijske moći u rukama Axela Springera na 30% u cijeloj SR Njemačkoj te na 70% u samome Berlinu. Time je barem na kratko vrijeme Springer bio onemogućen u pisanju na strani režima, ali novi vjetar u leđa doživio je već 1969. godine.

---

²⁵² Veiel, Koenen, 2008, 126.

²⁵³ Ibid, 126.

²⁵⁴ Ibid, 126.

Posljednja, a vjerojatno i najgora posljedica bila je pojava terorizma u SR Njemačkoj. Dok se većina studenata jednostavno pacificirala, šačica nezadovoljnika otišla je u smjeru terorizma i stvorila organizaciju RAF, odnosno *Rote Armee Fraktion*. Frakcija crvene armije nastala je kao direktni odgovor nekolicine mladih na nezadovoljstvo ishodom studentskog pokreta u SR Njemačkoj, kao i dio njihovog bunta spram vlasti. RAF je bila lijevoekstremistička teroristička organizacija u SR Njemačkoj, odgovorna za smrt 34 osobe, nekoliko otmica te brojne pljačke i atentate. Godine 1970. osnovali su ju Andreas Baader, Gudrun Ensslin, Horst Mahler te Ulrike Meinhof. Između 1970. i 1990. godine RAF je brojala između 60 i 80 članova. Čak 27 članova umrlo je samoubojstvom, ubojstvom, izgladnjivanjem, bolešću. Vrhunac njihova terora bila je godina 1977, kad su se u takozvanoj „Njemačkoj jeseni“ uspjeli oduprijeti represijama vlasti. Druga i treća generacija RAF-a gotovo iz temelja mijenja početni angažman koji je korijen vukao iz 1968. godine.²⁵⁵

Studenti berlinskih i zagrebačkih fakulteta informacije o tome što se događa najviše su crpili iz novina koje su pisali njihove kolege. U SR Njemačkoj to su bili prije svega *Unser Standpunkt* i *neue kritik*. U listopadu 1950. godine počeo se izdavati časopis *Unser Standpunkt* kao organ berlinskog SDS-a. Ergon Erwin Müller u uvodniku prvome izdanju definirao je naslov lista kao program: „Izabrali smo to ime, zato što smo htjeli zauzeti jasan stav prema svim problemima, koji ne dovodi do zabuna.“²⁵⁶ Časopis *Unser Standpunkt* predstavljao je mjesto oko kojeg se radikalizirala studentska populacija. U njemu su objavljivani brojni programatski tekstovi koji su pozivali na revoluciju, pa tako i svi oni vezani uz 1967. i 1968. godinu. Časopis *neue kritik* bio je teoretski časopis SDS-a, a izlazio je od 1960. godine do 1970. godine prosječno svaka dva mjeseca. Prije svega se bavio socijalističkom teorijom. Članci u časopisu oslikavali su različite frakcije i strujanja unutar studentskog saveza. Od izdavanja časopisa za njega su bili nadležni Jürgen Seifert i Michael Vester, a sam se časopis razvio do središnjeg medija nove ljevice u Njemačkoj 1960ih godina. Godine 1968. postojalo je više suradnika, a većinom se radilo o istaknutim pripadnicima pokreta 1968. To su bili Wolfgang Abendroth, Hans-Jürgen Krahel, Herbert Lederer, Klaus Meschkat, Oskar Negt, Bernd Rabehl, Helmut Schauer, Klaus Vack, Frank Wolff, Karl Dietrich Wolff. Časopis je izlazio kod izdavača Neue Kritik koji se specijalizirao za izdanja studentskog pokreta.

---

²⁵⁵ Prema: Michael Baumann (Bommi)(1994). *Wie alles anfang*. Berlin: Rotbuch-Verlag. Daljnje informacije potražiti u: Aust, Stefan (1997.). *Der Baader-Meinhof-Komplex*. Hamburg: Hoffmann und Campe.

²⁵⁶ *Unser Standpunkt*, 10.1953., br.1, 1.; časopis dostupan u APO-Archivu pod dijelom „Periodika“.

No, studenti u Berlinu manje su se bavili teorijom, više praksom. U Zagrebu je situacija bila drugačija. Izlazila su tri studentska lista koja su bila središte studentskog svijeta, jer su preko njih studenti mogli dobiti najrealnije podatke o tome što se događa u svijetu politike, filma, glazbe, te toga što rade njihovi kolege. Bili su to *Omladinski list*, *Studentski list* i *Polet*. Iako se *Studentski list* iznimno angažirao oko studentskog pokreta u Zagrebu, ne smije se smetnuti s uma da je ono što je bilo izdavano u *Poletu* zapravo bilo najiscrpnije. Iako je *Polet* bio službeno glasilo Saveza socijalističke omladine Hrvatske, autori koji u njemu stvaraju posjeduju određeni bunt spram režima, i pod krinkom pisanja u korist politike zapravo promiču svoje ideje. *Polet* je imao dugu tradiciju koja je počela šezdesetih godina prošlog stoljeća, da bi bio ugašen, a svoju obnovu doživio godine 1977. On je bio „...priča o djeci koja su se protiv duhovne kreposti kasnog socijalizma bunila pjesmom, o ljudima koji su htjeli Zapad sad i odmah“.²⁵⁷ U *Poletu* 1968. godine pisalo se o tome postoji li hrvatska nova ljevica,²⁵⁸ o glazbenoj sceni, o seksualnoj revoluciji, o problemima školstva, a ono što je najzanimljivije, pisalo se o studentskim pobunama diljem svijeta. Tako postoje izvještaji o Boliviji, Španjolskoj, Meksiku, Kini, Velikoj Britaniji, Francuskoj, Etiopiji, Švedskoj, a najintenzivniji su bili izvještaji o SR Njemačkoj, a to je upravo jedan od razloga zašto akteri drže da je studentski pokret u SR Hrvatskoj bio pod najvećim utjecajem njemačkog, za razliku od beogradskog koji je bio direktna slijednica francuskog svibnja. Već u veljači 1968. godine u *Poletu* se nalazi izvještaj o seksualnoj revoluciji u SR Njemačkoj i o tome koliko su djevojke na zapadu progresivnije od djevojaka Istoka, te se šalje apel za aktivacijom djevojaka u Hrvatskoj. U ožujku 1968. godine Deša Mlikotin piše o revoltima njemačkih studenata, počevši od napada na izdavačku kuću Axel Springer, preko uputa za izradu Molotovljevih koktela, izrade Zakona o izvanrednom stanju, okupljanjima na fakultetima. Posebna se pažnja posvećuje Rudiju Dutschkeu kao vođi studentskog pokreta, koji će postati i nit vodilja zagrebačkog pokreta.²⁵⁹ Već je u travnju bio donesen kraći izvještaj o atentatu na Dutschkea, da bi u svibnju bili prevedeni gotovo svi telegrami žalosti zbog atentata. Zanimljivo je promatrati odnos pozitivnih i negativnih telegrama koji su odabrani. Naravno, više je onih pozitivnih, ali kad se navode negativni, radi se o daleko najprovokativnijima poput: „Dutschke, ti crvena partizanska svinjo, nadajmo se da ćeš uskoro iščeznuti u pravcu Istoka.“, „Dutschke, ti komunistička svinjo, doći ću u Berlin i sasvim te DOKUSURITI. Mi

²⁵⁷ Igor Mirković (2004.). *Sretno dijete*. Zaprešić: Fraktura, 12.

²⁵⁸ Zlatko Markus. „Postoji li naša nova ljevica?“ *Polet*, siječanj 1968.; Branko Caratan. „Konformizam jednog avangardizma ili o našoj „novoj ljevici“ koja nije nova, a nije baš ni lijeva“ *Polet*, veljača 1968.

²⁵⁹ Šimu Vranića zvat će „hrvatski Dučke“.

volimo Hitlera...“, „Dajemo Ti dobar savjet. Ne igray se više heroja; to je opasno. Budi miran i umjeren u svojoj maloj kućici, igray se sa svojim djetetom i uči matematiku koja je egzaktna nauka.“²⁶⁰

Važnosti studentskih časopisa prilikom prenošenja ideja sa stranih sveučilišta bila je itekako svjesna i hrvatska vlast. Najočitiiji primjer utjecaja njemačkog studentskog pokreta na hrvatski jest zapis Informativne službe Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske od 12. lipnja 1968. godine u kojem se donosi napis iz *Studentskog lista* o sličnostima između njemačkog i hrvatskog pokreta. Iz samog izbora članka vidljivo je da se CK SKH i više nego svjestan njemačkog utjecaja na hrvatski studentski pokret i upravo radi toga traži hitno djelovanje, da i zagrebačka zbivanja ne krenu u smjeru berlinskih. Na samome se početku donosi globalnokomparativna slika svih studentskih pokreta i njihovih poveznica: „Vijetnamski rat bio je i ostao povod i prilika za, u mnogočemu slične, proteste i demonstracije sjevernoameričkih, talijanskih, engleskih, holandskih i zapadnonjemačkih studenata. Rat u drugoj polovici 20. stoljeća po život je opasan i neljudski biznis, u kojem profitiraju samo producenti municije, aviona i raketa. U stvari pozadina ovih nemira nije isključivo antiratno raspoloženje, već i sva ona zbivanja koja dovode do bezizlaznih situacija. Zajednički revolti odnose se na diskrepanciju između realnosti i društvenih potreba, što zahtijeva beskompromisnu borbu, protiv etabliranih društvenih uređenja, autoritativnog i institucionalnog političkog angažmana političara, liberalizma, policije, potentata, anonimne birokratske mašinerije, konformizma, gradjanskog samozadovoljstva, protiv stanja u kojima se gubi vlastita sloboda i mogućnost djelovanja.“²⁶¹ Poslije toga skreće se na utjecaj njemačkog pokreta i na razvitak njemačkog pokreta, pri čemu se i posebna pažnja prilaže potencijalnim utjecajima ideja njemačkih studenata na one hrvatske: „Njemački studenti žele ubrzanje demokracije i općeg društvenog razvitka, a kao najvažnije reformu visokih škola smatraju nužnom, jer ona stoji u neposrednoj vezi s demokratizacijom samog društva. Odgovornost toga zadatka leži na intelektualnoj eliti koja svojom političkom aktivnošću mora zainteresirati javnost za tekuće socijalne probleme koji se tiču svakoga posebice. Stoga je potrebno učiti na primjerima posebno povijesnim, te na taj način izbjegavati pogreške učinjene u prošlosti. Uvjereni su da žive u vremenu kad je moguće saznati i analizirati zašto je neka stvar ovako, a druga onako učinjena. Plediraju za promjenu čovjekove nepotpunosti i u

---

²⁶⁰ *Polet*, svibanj 1968.

²⁶¹ HDA, 1220, D-2639, Informativna služba Centralnog komiteta SKH, „Neka zapažanja o najnovijim studentskih i radničkim pokretima u zapadnim zemljama; Zagreb, 12. VI. 1968.“, str. 38.

uspjeh su potpuno uvjereni. Prema njihovom tumačenju društvo u svom napretku mora dinamično mijenjati odnose, prema tome ne smije politički i duhovno ograničavati svoje članove. Svaki član mora imati mogućnost slobodnog djelovanja i razvoja, a povrh svega dužnost da ne zapada u plašt samozadovoljstva i navike.²⁶² Iz navedenog dokumenta može se zaključiti da je CK bio i više no svjestan opasnosti utjecaja njemačkih studentskih ideja na hrvatske, pogotovo preko časopisa. Stoga je bilo nužno djelovati u skladu sa problematičnom situacijom.

Za razliku od studenata u SR Hrvatskoj, oni u SR Njemačkoj nisu pisali o pokretu u Zagrebu, ali su itekako znali što se događa u Jugoslaviji i trudili su se pratiti i te trendove.²⁶³ Iako nisu bili u direktnoj interakciji, poznavali su se barem preko profesora i filozofa koji bi bili česti gosti u obje zemlje. Tako se pronosila i vijest o Rudiju Dutschkeu, osobi koja je u najvećoj mjeri obilježila 1968. godinu u SR Njemačkoj. No, neke su novine ipak pisale o tome što se događa u Jugoslaviji. Tako je časopis *Der Spiegel* u broju 24. iz 1968. pisao o buntu studenata u Jugoslaviji, no najveći naglasak stavlja na pokret u Beogradu. Listovi *Die Arbeiter Zeitung*, *Frankfurter Rundschau* i *Die Welt* iscrpno pišu o zahtjevima studenata u Jugoslaviji. Navodi se da traže ukidanje korupcije, nepravdi i privilegija, kao i nezaposlenosti te više sloboda i demokratizaciju političkih organizacija, ponajprije SKJ.²⁶⁴

4.1. Karizma ili tek popularni nastup?

Rudi Dutschke rođen je 1940. kod Lückenwalda, a već u pedesetima emigrira u SR Njemačku. Godine 1956. postaje članom *Freie Deutsche Jugend* (FDJ),²⁶⁵ a 1965. izabran je u čelništvo SDS-a. Svoj studij povezivao je s angažmanom, pa je tako postao urednik časopisa *Anschlag*, u kojem je pisao o problemima kapitalizma i Trećeg svijeta. U svezi s njegovom aktivacijom po pitanju Trećeg svijeta nastala je i poznata izjava: „...kada bih bio u Latinskoj Americi, borio bih se s oružjem u ruci. Ali ja nisam u Latinskoj Americi, nego u Saveznoj

---

²⁶² HDA, 1220, D-2639, Informativna služba Centralnog komiteta SKH, „Neka zapažanja o najnovijim studentskih i radničkim pokretima u zapadnim zemljama; Zagreb, 12. VI. 1968.“, str. 39; Uz navedeni Studentski list, citirani su i članci Ljubinke Milovanović iz *Mladosti*.

²⁶³ Razgovor Rabehl-Borovečki, 30. kolovoz 2011.

²⁶⁴ Detaljnije informacije o stranim tiskovinama koje su izvještavale o jugoslavenskom studentskom pokretu dostupne u: Berislav Jandrić. „Izbor iz inozemnog tiska o studentskim demonstracijama u Jugoslaviji 1968.“ U: *Dijalog povjesničara-istoričara* 6. Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, 2002.

²⁶⁵ Slobodna njemačka mladež.

Republici. Mi se borimo za to da se nikada ne bude moralo uzeti u ruke oružje.“²⁶⁶ Njegova prva prava aktivacija počela je u proljeće 1964. godine u suradnji s kolegom Berndom Rabehlom, a prvi nastup bio je iznimno nezgrapan, ali s obzirom na činjenicu da ga je držao Rudi Dutschke u sali je zavladao mir i oduševljenje: „Drugarice! Drugovi! Naš je cilj organizacija suprotnog sveučilišta kao temelja politizacije visokog školstva!“²⁶⁷ Svoje djelovanje Rudi Dutschke bazirao je u najvećoj mjeri na učenju svojih uzora, a ti su bili Isus Krist, Rosa Luxemburg, Herbert Marcuse i Georg (György) Lukács.²⁶⁸ Bio je aktivan na raznim poljima, od aktivacije na borbi protiv rata u Vijetnamu: „Recite Amerikancima da će svanuti dan i kucnuti čas kada ćemo vas otjerati, ako sami ne odbacite imperijalizam.“²⁶⁹ preko borbe protiv režima i okorjelih struktura u DR Njemačkoj: „Dutschke je u biti pojedinac koji stalno producira nove ideje i skuplja nove pristaše... Dutschke je zakleti protivnik DDR-a. Dutschkeu se treba pripisati i zaslugu za to što je na demonstracijama za Vijetnam²⁷⁰ gotovo zapaljena slika Waltera Ulbrichta. K tomu Dutschke govori i o posranome socijalizmu u DDR-u.“²⁷¹ Njegova je teorija revolucije bila radikalna, upravo pod utjecajem njegova uzora, Herberta Marcusea. Rekao je: „Revolucija se ne može praviti! Ona izrasta iz niza različitih pojava oblika, strana, svojstava, osobitosti i posljedica imperijalističkog rata.“²⁷² Držao je da je zadaća svakog revolucionara revolucioniranje revolucionara da bi se stvorila odlučujuća pretpostavka za revolucioniranje masa.²⁷³ Dutschke je bio iznimno angažiran i u brojnim diskusijama s profesorima svojeg Sveučilišta. Jedan od rezultata diskusija bila je i cijela knjiga pod nazivom *Studentenrevolte und was danach?*²⁷⁴ Poslije vjenčanja s Gretchen Klotz²⁷⁵ i rođenja prvog sina, Dutschke nastavlja s revolucioniranjem, koje će ga na kraju stajati i života. Atentat na njega izveo je Josef Bachmann, pomoći radnik i marioneta režima koja je ispunjavala narudžbu vlasti. Dutschke je preživio tri pucnja. Prvi

---

²⁶⁶ Dutschke, 1980a, 62.

²⁶⁷ Frei, 2008., 98.

²⁶⁸ Dana Horáková (2007.). *Vorbilder. Berühmte Deutsche erzählen, wer ihnen wichtig ist*. Wiesbaden: Marix Verlag GmbH, 126. Nadalje: Horáková, 2007.

²⁶⁹ Kurlansky, 2007., 180.

²⁷⁰ Dutschke je često govorio o problemu Vijetnama. Jedan od najvažnijih govora bio je: „Drugovi! Više nemamo dovoljno vremena. U Vijetnamu se i nas svakodnevno ubija... U prvom redu o našoj volji ovisi kako će završiti taj period povijesti! Revolucioniranje revolucionara je odlučujući uvjet za revolucioniranje masa. Neka živi svjetska revolucija i iz nje proizašlo slobodno društvo satkano od slobodnih individua.“ Veiel, Koenen, 2008, 80.

²⁷¹ Lönnendonker, Fichter, 2011., 23.

²⁷² Dutschke, 1980a, 163.

²⁷³ Lönnendonker, Fichter, 2011., 217.

²⁷⁴ *Argument. Studienhefte*, 30. Berlin: Freie Universität, 1968.

²⁷⁵ Gretchen Dutschke-Klotz autorica je najsveobuhvatnije biografije Rudija Dutschkea pod naslovom *Rudi Dutschke. Wir hatten barabrisches, schönes Leben*.

pucanj otišao je u desni obraz. Dutschke je potom pao s bicikla, pola na pločnik, pola na cestu, skinuo sa sebe ručni sat i nastavio ležati. Bachmann je zapucao još dva puta – jedan metak u glavu, jedan u rame. Unatoč tome, Dutschke se digao, otišao u smjeru SDS centra, ali nakon par metara se slomio i pao.²⁷⁶ Iako nije poginuo na licu mjesta, ostale su posljedice od kojih je preminuo 24. prosinca 1979. godine. O atentatu je sam Dutschke napisao: „Nisam ni naslućivao što će se dogoditi, ali vidio sam kako mi se približava. Odjednom je stajao predomnom, udaljen otprilike šest ili sedam centimetara, na sredini ulice. Što se u njemu odvijalo, nemam pojma, ali nisam osjećao ugroženost. Direktno mi se obratio i pitao s razmakom od dva metra: 'Jeste li Vi Rudi Dutschke?' Ja nisam oklijevao i rekao sam: 'Da!' U jednoj milisekundi izvadio je pištolj iz jakne i zapucao.“²⁷⁷ I u tom trenutku zapravo počeo se osipati studentski pokret jer više nije bilo toliko jake ličnosti, kao što je bio Dutschke koja bi pokret držala na okupu. Njegovi su kolege, kao posljednju organiziranu radnju izdali letak: „Prijatelji i drugovi, danas popodne druga Rudija Dutschkea nabrijani mladić doveo je s tri hica u životnu opasnost. Pogodio ga je u mozak, prsa i vrat. Nevezano uz pitanje je li Rudi žrtva političke zavjere, može se reći da je taj pokušaj samo posljedica sistematskog nadraživanja koje Springerove novine i senat u sve većoj mjeri odašilju protiv demonstiranata.“²⁷⁸ Pokret se počeo rasipati, a zajedno s osipanjem pokreta i sve ono što su studenti zahtijevali. Nakon što je preživio atentat, Dutschke je doktorirao sociologiju na Freie Universität i nastavio pisati za novine, međutim uz brojne poteškoće izazvane atentatom. Ova tvrdnja ide u prilog da je preraširena predrasuda koja poznaje Rudija Dutschkea kao agitatora i aktivista, jer je on prije svega bio intelektualac širokog spektra znanja.²⁷⁹

Poznati televizijski voditelj Günter Gaus nazvao je Dutschkea glasnogovornikom onih radikalnih studenata koji ne žele samo reformirati zapadnonjemačka sveučilišta, već žele preobraziti cijeli društveni poredak. Pritom glavni uzor ima u Pariškoj komuni jer zahtijeva „...vlast proizvođača nad proizvodima. Bez manipulacije, uz stalne izbore i opozive.“²⁸⁰ Dutschke je bio neuobičajena i nereprezentativna figura: izopćenik iz DR Njemačke, protestantski disident, koji je u jednakoj mjeri proučavao i Marxa i Isusa Krista.²⁸¹ Prije bi ga se moglo prozvati puritancem no hedonistom, a što bi bilo realnije. No, Dutschke je u mnogočemu odskakao od svoje generacije, jedna od izraženijih razlika bila je i ta što se u

---

²⁷⁶ Ulrich Chaussy (1993.). *Die drei Leben des Rudi Dutschke: eine Biographie*. Berlin: Ch. Links Verlag, 11.

²⁷⁷ Horáková, 2007., 123.

²⁷⁸ *Der Spiegel*, 18/1968., 32.

²⁷⁹ Dutschke, 1980., uvod.

²⁸⁰ Dutschke, 1980a, 53.

²⁸¹ Viel, Koenen, 2008., 14.

potpunosti opirao bilo kakvom utjecaju rock-glazbe. U časopisu *Die Zeit*, Dutschke je pred smrt dao izjavu o tome što je bila 1968. godina. Kazao je: „Svaki pokušaj da se to vrijeme idealizira je isto toliko reakcionaran kao i pokušaj da ga se negira. Nasljedstvo se sastoji prije svega u svijesti da pojedinac nije objekt partijskih funkcionera u razvoju do samostalnosti u želji za demokratizacijom. Pojam socijalizma mora biti proširen, mora se usvojiti iznova. Prije no što se postavi pitanje socijalizma, najprije se treba ozbiljno shvatiti demokratska tradicija građanstva.“²⁸²

No, Dutschke nikako nije bio jedini koji je bio karizmatička ličnost pokreta 1968. godine. On je bio zapravo najeksponiraniji. Bili su tu i Hans-Jürgen Krahle, Bernd Rabehl, Dieter Kunzelmann, Fritz Teufel, ljudi koji su svaki činili važan dio '68e, ali nikad nisu isplivali na površinu, upravo radi Dutschkeove karizme i popularnosti. Još i danas, barem oni koji su živi, svjesni su toga da je upravo Dutschke bio osoba broj jedan u 1968. godini i u cjelokupnom šezdesetosmaškom pokretu.

S druge strane, hrvatski pokret nije imao jednog snažnog pojedinca koji bi se profilirao kao vođa. Vjerojatno zato što i pokret nije zaživio u pravoj mjeri, a vrlo vjerojatno i zato što nije bilo nikoga tko bi podmetnuo leđa za svoje kolege. No, svakako postoje ljudi koji su se u pokretu istakli. To su bili redom Vesna Gudelj-Velaga, Šime Vranić, Ante Rumora, Inoslav Bešker, Vanja Sutlić mlađi, Vladimir Roksandić. No, njihova eksponiranost nikad nije bila niti približno jednaka Dutschkeovoj. O njima se danas gotovo ništa ne zna i slabo se piše, tek se ponekad na okruglu obljetnicu obilježavanja '68e godine napiše pokoji redak.

Vesna Gudelj-Velaga ustrajala je na avangardnoj ulozi studenata kao jedine revolucionarne snage u jugoslavenskom društvu. S tim u svezi, Vesna Gudelj-Velaga zalagala se za što širi stupanj emancipacije SSJ od SKJ. Načinom na koji je vodila studentsku organizaciju, a koji je bio atipičan za mlade jugoslavenske aktiviste, zadobila je veliko povjerenje svojih kolega, a isto tako postala trn u oku vlasti, sve dok konačno nije izbačena iz SKH.²⁸³

Najeksponiraniji član hrvatske '68 bio je Šime Vranić, koji još i danas zagovara stavove iz 1968. godine. Časopis *Gordogan #2-3 zima-proljeće* iz 2004. godine objavio je intervju s njim u kojem su pokušali dobiti odgovore na neka pitanja koja je 1968. godina ostavila otvorenima. Šime Vranić bio je član Sveučilišnog odbora Saveza studenata i jedan od najaktivnijih hrvatskih šezdesetosmaša. U jesen 1967. godine izabran je u sekretarijat

---

²⁸² *Die Zeit*, 10. 6. 1977.

²⁸³ Klasić, 2012., 106.

organizacije Saveza komunista Fakulteta političkih nauka. Vranić je tu titulu „zaslužio“ zato što je sredinom 1967. godine govorio u prilog Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika („preciznije: u prilog uzdržanijeg ponašanja oko iskazivanja od nas tražene podrške hajci koju je protiv Deklaracije tada pokrenuo Izvršni komitet SK na čelu s Mikom Tripalom, a zdušno provodio Miloš Žanko, čije sam ponašanje ja tom prigodom, na skupu cijelog Fakulteta, nazvao političkim analfabetizmom“).²⁸⁴ Izbor Šime Vranića na čelo studenata nije prošao bez protivljenja, ali je on na kraju izabran velikom većinom. Nakon što je došao na svoju poziciju organizirao je tribinu za otvorene javne rasprave, koja se trebala proširiti i na druge fakultete, ali nikad nije zaživjela. Njegovu veliku angažiranost pokazuje činjenica da je uvečer 3. lipnja zajedno sa Slobodanom Šnajderom i Vanjom Sutlićem mlađim te Goranom Babićem sjeo u auto te su krenuli put Beograda da bi vidjeli kako se razvijaju događaji na Beogradskom univerzitetu, jer nisu vjerovali napisima u novinama.²⁸⁵ Tamo su prisustvovali recitaciji Steve Žigona i njegovom Robespierreu, nešto slično Šovagovićevoj recitaciji Krležinog *Svanut će krvavo jutro*.²⁸⁶ Šime Vranić prozvan je „hrvatskim Dučkeom“ radi svoje velike aktivacije u pokretu, ali on uvijek iznova spominje i svoje kolege koji su pridonijeli širenju buntovničke atmosfere na Sveučilištu: Darka Kolibaša, Iliju Tomičića, Stellu Sprung, Luciana Lukšića, Ljubicu Uvodić, Vanju Montija, Igora Graovca, Antu Graovca, Anku Balarin i Marina Ferića, koji su prema njemu činili revolucionarnu jezgru Zagrebačkog sveučilišta.²⁸⁷ No, ipak, najzaslužnije za pokret drži Vanju Sutlića starijeg, Slobodana Šnajdera, Vladimira Roksandića i Antu Rumoru. Većina studenata koji su sudjelovali u zagrebačkom pokretu dolazila je iz gradskog miljea, uglavnom iz obitelji inteligencije koja se profilirala nakon 1945. godine, kao i iz onih koji su pripadali komunističkoj eliti, a sve su ih morili isti problemi, koji su bili uzrokom pokreta – pacifizam, razoružanje, borba protiv potrošačkog društva, demokratizacija političkih i društvenih institucija, a osobito svaučilišta.²⁸⁸

Časopis *Razlog*, književna revija za suvremene probleme, izlazila je od svibnja 1961. do lipnja 1968. godine, a izdavao ga je Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu. Godine 1968. uredništvo je htjelo objaviti broj u kojem bi se skupilo odgovore svih većih aktera 1968.

---

²⁸⁴ *Gordogan* #2/3, zima-proljeće, 2004., 38.

²⁸⁵ *Ibid*, 38.

²⁸⁶ Razgovor Sutlić-Borovečki, 8. veljače 2012.

²⁸⁷ *Gordogan*, 2/3, zima-proljeće, 2004., 38.

²⁸⁸ Spehnjak, Čipek, 2007., 278.

godine u Hrvatskoj o tome što se točno dogodilo. Međutim, časopis je ukinut, tako da je tek časopis *Gordogan* 2004. godine objavio neke od pristiglih odgovora.²⁸⁹

Unatoč svemu navedenome, ostaju otvorena neka pitanja vezana uz 1968. godinu. Berislav Jandrić u svojim člancima ostavlja otvorenima neke teme vezane za 1968. godinu u SR Hrvatskoj i njezine posljedice:

1. Zašto je studentska mini-revolucija, odnosno zašto su demonstracije imale svoj početak u Srbiji, gdje su i najviše eskalirale?
2. Zašto su beogradski studenti nakon žestokih sukoba, a i zagrebački studenti, nakon nikakvih sukoba s milicijom olako odustali od svojih zahtjeva?
3. Zašto je došlo do podjele među zagrebačkim studentima?
4. Zašto u zagrebačkim studentskim demonstracijama ne sudjeluju svi ili većina studenata, odnosno zašto ih ne podržava?
5. Zašto su osim studenata Filozofskog fakulteta i Fakulteta političkih nauka u Zagrebu ostali studenti anemični?
6. Zašto vodeći zagrebački političari ne drže važnim razgovarati sa svojim studentima?
7. Je li unaprijed bio poznat završetak studentskih demonstracija u Zagrebu?
8. Zašto su uglavnom profesori rješavali pitanje demonstracija na fakultetima u Zagrebu?
9. Zašto su „račun“ demonstracija u Zagrebu platili isključivo dvojica profesora i jedan student?²⁹⁰

Na neka od ovih pitanja moguće je dati odgovor i ona ne ostaju otvorenima, ali neka traže ipak daljnje istraživanje temom 1968. godine. Mogući odgovori mogu se naći kod samih sudionika pokreta '68. godine. Vanja Sutlić mlađi drži da su studenti unaprijed znali da će njihov pokret propasti, zato što su bili svjesni da će njihova energija prije ili kasnije splasnuti i da će se morati vratiti u fakultetske klupe svojoj dnevnoj rutini. Povratkom u fakultetske

---

²⁸⁹ Tako da su se o pitanju 1968. godine trebali izjasniti Mihajlo Arsovski, Ante Babaja, Ivan Babić, Stjepan Bahert, Boris Bakrač, Božo Bek, Inoslav Bešker, Rudolf Bičanić, Dušan Bilandžić, Božidar Boban, Ivan Bojanić, Branko Bošnjak, Drago Božić, Mirko Božić, Branka Brujić, Milo Cipra, Mladen Čaldarović, Dušan Čalić, Arsen Dedić, Điro Despot, Pero Djetelić, Fred Došek, Dane Dragojević, Tomislav Đurbešić, Šime Đodan, Ante Flamengo, Ivo Frangeš, Vlado Gotovac, Danko Grlić, Damir Grubiša, Krsto Hegedušić, Vera Horvat-Pintarić, Jure Juras, Milan Kangrga, Jure Kaštelan, Miroslav Krleža, Ivan Kuvačić, Zvonko Letica, Srećko Lipovčan, Slavko Macarol, Zlatko Markus, Predrag Matvejević, Milan Mirić, Edo Murtić, Danilo Pejović, Gajo Petrović, Pero Pirker, Frano Plančić, Čedo Prica, Vladimir Roksandić, Ante Rumora, Jakov Sirotković, Ante Stamać, Ivan Supek, Rudi Supek, Vanja Sutlić, Vanja Sutlić ml., Tomislav Šagi-Bunić, Petar Šegedin, Ivan Šibl, Slobodan Šnajder, Antun Šoljan, Fabijan Šovagović, Šime Vranić, Predrag Vranicki, Dušan Vukotić, Antun Žvan te još mnogi drugi koji su na bilo koji način obilježili 1968. godinu. Odgovori nisu stigli od svih upitanih, ali odgovor je poslalo dovoljno sudionika da se dobije jasna slika o događajima.

²⁹⁰ Berislav Jandrić. „Prilog proučavanju studentskih demonstracija na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1968.“ U: *Časopis za suvremenu povijest*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2002.

klupe, entuzijizam studenata je prestao, a intelektualni bunt prema svijetu koji tek nastaje i kojeg je razumjela tek nekolicina filozofa, utopio se u fakultetskoj svakodnevicu. Upravo kao i na svim ostalim sveučilištima diljem svijeta.²⁹¹ Isto tako, studenti nisu išli protiv tadašnjeg rukovodstva, koje je očigledno bilo nezainteresirano za bilo kakvu komunikaciju s njima, dapače, oni podržavaju Titovu politiku, kao i politiku Savke Dabčević-Kučar i Mika Tripala, samo što traže manje izmjene u svrhu poboljšanja studentskog položaja.

Za razliku od hrvatskog studentskog pokreta, njemački pokret ne ostavlja otvorenim neka posebna pitanja. Sami akteri, a u posljednje vrijeme sve više i historičari dali su odgovore na pitanja o tomu što je pokret značio u njemačkom, europskom i svjetskom kontekstu. No pitanje pokreta izaziva uvijek iznova nove kontroverze, zbog kojih su nova istraživanja na tome polju i više nego potrebna i poželjna.

---

²⁹¹ Razgovor Sutlić-Borovečki, 8. veljače 2012.

5. Svakodnevnica, seksualna revolucija i pop-kultura – dodirne točke svih šezdesetosmaških pokreta

„Kao što je proletarijat koji je radio na kolektivni način oduvijek bio pristupačniji prihvatanju seksualnosti, tako je i u malograđanštini monopoliziranjem kapitala počeo proces raspadanja morala.

Onaj tko uspoređuje današnju malograđansku omladinu (godina je 1933. op. Z.B.) s onom iz 1910. bez daljnega će utvrditi da je danas jaz između realnoga seksualnog života i još uvijek vladajuće društvene ideologije postao širok i nepremostiv.

Ideal djevičanske djevojke postao je sramotom, a posve sigurno ideal djevičanskog muškarca. Već su se i u malograđanštini počeli širiti otvoreniji stavovi o bračnoj vjernosti. Produkcijски je način krupne industrije omogućio proturječjima građanske seksualne ekonomije da izađe na površinu. Nema više govora o povratku starom suzvučju realnog života i ideologije koja je krajem stoljeća pretežno prevladavala u malograđanštini.²⁹²
(Wilhelm Reich, *Masovna psihologija fašizma*)

Šezdesete i sedamdesete godine dvadesetog stoljeća donijele su sa sobom brojne promjene na polju svakodnevice mladih, pogotovo na polju seksualnosti, ali isto tako i glazbe. Bio je to period seksualne revolucije, zatim Woodstocka, pojave punka, novog vala, raznih subkultura i alternativnih životnih zajednica, Coca Cole i Marxa, mini suknji, modela Twiggy, globalizacije i droga. A prije svega, radilo se upravo o buntovničkom izričaju mladih ljudi, koji su kroz svoje stvaralaštvo željeli poslati jasnu poruku nezadovoljstva.

Jedan od načina izričaja karakterističnih za '68u godinu u SR Njemačkoj jesu parole i uzrečice kojima studenti kreću u borbu protiv vlasti. Bilo je tu kreativnih dosjetki, ovisno o situaciji i o tome, kome je pojedina parola namjenjena. Prva skupina parola odnosi se na Vijetnamski rat koji je bio jedan od okidača studentskog pokreta. Parole su bile: „Amis raus aus Vietnam!“, „USA-SA-SS!“, „Amis go home!“ i „Killer go home!“. Prva parola označava težnju mladih da američka vojska napusti Vijetnam i da dopusti samostalan razvoj događaja na tlu oba Vijetnama. Druga parola povezivala je američke zločine sa zločinima Jurišnih i Zaštitnih odreda Hitlerove vojske. Treća i četvrta parola također imaju za cilj slanje poruke da se američka vojska treba povući iz Vijetnama. Tima treba pridodati i omiljenu parolu: „LBJ, how many kids did you kill today?“ Drugi se sklop parola odnosi na monopol izdavačkog koncerna Axela Springera. Uz najpoznatiju parolu: „Enteignet Springer!“ odnosno „Razvlastiti Springer!“, Axel Springer prozivan je nacistom i ubojicom – „Springer-Nazi!“ i

---

²⁹² Wilhelm Reich (1999.). *Masovna psihologija fašizma. Uz seksualnu ekonomiju političke reakcije i proletersku seksualnu politiku*. Zagreb: Jesenski i Turk, 160.

„Springer-Mörder!“ Treća se skupina parola odnosila na vladajući režim, koji je izdao studente: „Faschisten!“, „Nazisten!“ i „Wer hat uns verraten? Sozialdemokraten!“. Uz optužbe da su na vlasti fašisti i nacisti, koristila se i poznata parola o tomu da su studente izdali upravo socijaldemokrati,²⁹³ koja će i kasnije biti aktualna parola svaki puta kad bi socijaldemokrati na vlasti učinili potez koji nije bio po volji naroda. U tu skupinu može se ubrojiti i parola „Deutsche Polizisten schützen Faschichten!“, odnosno „Njemački policajci štite fašiste“, kao i „Nazi! Mörder! Weichmann-SS!“ te na kraju „Phrasen dreschen, Knüppel ins Genick, das ist Berliner Schützenpolitik!“ („Govoriti besmislice, pendrekom u zatiljak, to je berlinska politika zaštite!“). I konačno posljednja skupina parola odnosila se na probleme Trećeg svijeta, za koje su studenti bili uistinu zainteresirani. „Sie sind alt, wir sind jung, Mao Tse-tung!“ („Vi ste stari, a mi mladi – Mao Tse-tung!“), „Von China lernen, heißt siegen lernen!“ („Učiti o Kini, znači učiti pobjeđivati!“), „Ho-Ho-Ho-Chi-Minh!“, „Schach-Schach-Schaschlik“ („Šah, šah, ražnjić“) i „Schach-Schach-Scharlathan“ („Šah, šah, šarlatan“).

Za razliku od berlinskih studenata, dosjetke onih u Zagrebu nisu bile u tolikoj mjeri originalne. Puno više se radilo o kopiji tuđih parola, poput „Dolje Springeri!“ kojom se pokušalo upozoriti medije da prestanu biti marionetama Partije. A ostale se parole uglavnom odnose na potporu kolegama ili na poziv na suradnju s ostalim društvenim slojevima.

Bitan element 1968. godine bila je i seksualna revolucija. O njenoj važnosti u SR Njemačkoj govori činjenica da je časopis *Der Spiegel* u svakome broju 1968. godine piše o njoj, da bi broj 16/1968. bio u potpunosti posvećen svemu onome što se uz nju veže.²⁹⁴ Usponom moderne popularne kulture pri prijelazu devetnaestog u dvadeseto stoljeće otvoreno se počela prezentirati golotinja i erotika. Upravo u Njemačkom Carstvu eksplodirao je medijski razvoj, a zahvaljujući novim reproduksijskim tehnikama porasla je ponuda časopisa s raskalašenim slikama, poštanskih karti s nagim modelima, šaljivih časopisa u kojima je frivolnost uzimala maha.²⁹⁵ No, zajedno s eksplozijom erotskih sadržaja rastao je i otpor protiv njih: građanski krugovi čije se razumijevanje kulture orijentiralo na njemačku klasiku držali su takve publikacije „otrovom za civilizaciju“ i napadom na kulturno

---

²⁹³ Radi se o paroli-odvjetku iz 1930. godine. Puni naziv glasi: „Wer hat uns verraten? Die Sozialdemokraten! Wer macht uns frei? Die Kommunistische Partei!“ „Tod den Faschisten! Wählt Kommunisten, Liste 4!“

²⁹⁴ Seksualna revolucija je izraz kojim se opisuju promjene društvenih pogleda i morala u odnosu na seksualnost, karakterističnih za Zapad tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća. U to su doba brojni dotada ignorirani, prešućivani ili odbacivani oblici seksualnosti postali prihvaćeni u društvu kao "normalni". To se prvenstveno odnosi na alternative dotadašnjem heteroseksualnom monogamnom braku, odnosno legalizaciju homoseksualnosti, abortusa, kontracepcije, javne golotinje i pornografije.

²⁹⁵ Sybille Steinbacher (2011.). *Wie der Sex nach Deutschland kam? Der Kampf um Sittlichkeit und Anstand in der frühen Bundesrepublik*. München: Siedler, 21. Nadalje: Steinbacher, 2011.

samorazumijevanje.²⁹⁶ Takva vrsta „licemjerja“ njemačkog naroda trajala je sve do šezdesetih godina dvadesetog stoljeća. A tada se sve promijenilo. Seksualna revolucija koja se odvijala oko 1968. godine kasnije je bila ili uveličavana ili sotonizirana. A u stvarnosti nisu bili potrebni posebni naponi da se odbace stari običaji i pojam „pravoga spola“. Zajedno s antibaby pilulom iz 1961. godine nastala je mogućnost razdvajanja seksualnosti od razmnožavanja.²⁹⁷ To je išlo ruku pod ruku s napretkom obilježenim rastućom mobilnošću, povećanom zaposlenošću žena kao i povećanjem udjela žena unutar obrazovnog sustava. Navedeni razlozi doveli su do rapidnog raspadanja tradicionalnih životnih i obiteljskih odnosa. K tomu treba pridodati i rastuću društvenu težinu mladih u okviru tzv. „Babybooma“ u poratnom razdoblju, koja je vrhunac doživjela u šezdesetomj godini i s njome se jednostavno rasplinula.²⁹⁸ „Papa seksa“ tih šezdesetih godina bio je novinar *Quicka* Oswalt Kolle sa svojom kolumnom „Alle Liebe dieser Welt“²⁹⁹ u kojoj je popularizirao spoznaje seksualnih istraživanja. Pet milijuna Nijemaca sjatilo se 1968. godine pogledati njegov film „Das Wunder der Liebe“³⁰⁰ u kojem zaljubljeni par kopulira prema školskome primjeru. A ne radi se u tome filmu o šezdesetimašima. Upravo zahvaljujući toj činjenici Kolle je ispao prosvjetitelj, a 2007. godine rado se prisjetio: „U filmu su se seksali parovi, i konačno su žene mogle... i unatoč pritisku... reći muškarcima: 'Osjećam se jednako kao i žena na platnu!... Prebrz si, pregrub...‘“³⁰¹

Sam Oswalt Kolle dio je svojih ideja crpi od „gurua“ seksualnog odgoja mladih 1968. godine, Wilhelma Reicha. Reich u svojoj knjizi *Die sexuelle Revolution* nezgrapnog prijevoda na hrvatski jezik *Spolna revolucija*, a koja je dala i ime jednoj cijeloj epohi u razvoju slobodarske seksualne misli povezuje učenje Siegmunda Freuda o psihoanalizi s marksizmom i dopunjuje ga tjelesnim liječenjem.³⁰² Reich u psihoanalizu uvodi masažu i druge tjelesne tretmane. U predgovoru svoje knjige navodi:

„Kada sam godine 1928. u Beču osnovao 'Socijalističko društvo za spolno savjetovanje i spolno istraživanje', genitalna su prava djece i mladeži bila pod prijetnjom kazne zabranjena. Nije se dalo zamisliti da bi roditelji trpjeli dječje genitalne igre, a kamoli smatrali očitovanjem naravna, zdrava razvoja. Bila je strašna i sama pomisao da mladež svoju ljubavnu potrebu

---

²⁹⁶ Steinbacher, 2011, 21.

²⁹⁷ Veiel, Koenen, 2008, 70.

²⁹⁸ Ibid, 70.

²⁹⁹ Sva ljubav ovoga svijeta (prijevod Z. B.).

³⁰⁰ Čudo ljubavi (prijevod Z. B.).

³⁰¹ Ibid, 70.

³⁰² Erwin J. Haeberle (2008.). *Atlas seksualnosti*. Zagreb: Golden marketing-tehnička knjiga, 132. Nadalje: Haeberle, 2008.

zadovoljuje u naravnu zagrljaju. Zao glas snašao bi onoga tko bi ta prava i spomenuo. U borbi protiv prvih koraka prema osiguranju dječjega i mladenačkog društvenog života ujedinile su se ljudske skupine koju su se inače međusobno ozlojađeno napadale: članovi crkava svih vjeroispovijesti, socijalisti, komunisti, psiholozi, liječnici psihoanalitičari itd. U mojim seksualnohigijenskim savjetovalištima i na mentalnohigijenskim sastancima, kojih se gdje koji Austrijanac po svoj prilici još sjeća, nastupali su etičari i sofisti koji su na osnovi nemorala proricali propast čovječanstva; političari, koji su masama neodgovorno obećavali raj na zemlji, gonili su nas iz svojih organizacija, jer smo branili prava djece i mladeži na njihovu naravnu ljubav. To čisto liječničko zastupanje bioloških prava povlačilo je naravno odmah za sobom teške konzekvencije za cjelokupnu društvenu i privrednu strukturu društva: stanovi za mladež; osigurana egzistencija za roditelje, odgojitelje i mladež; kritika svih političkih pravaca koji su svoju djelatnost i egzistenciju izgrađivali na karakternoj slabosti ljudi; karakterna, unutarnja samostalnost ljudi i s time ljudskih masa; samouprava u odgoju djece i na taj način postupno osamostaljivanje odraslih; bili su to prvi počeci velika prevrata u biološkoj konstituciji ljudi.³⁰³

Reich je držao da se seksualna reforma sa stajališta interesa svodi na bračni prisilni moral. Iza nje se nalazi institucija braka, a ona je čvrsto usidrena u ekonomskim interesima. Bračni je moral najideološkiji eksponent tih ekonomskih interesa u ideološkoj nadgradnji društva i zbog toga nameće mišljenje i djelovanje seksologa i seksualnih reformatora s jedne strane, a s druge strane onemogućava seksualnu reformu.³⁰⁴ Sputavanje seksualnosti je problem tadašnjeg društva, a problem se otkriva već kod djevojčica. U primitivnim društvima djevojke su mogle voditi slobodan seksualni život do ulaska u brak, kada bi postale ćudoredne. Pri prijelazu 19. u 20. stoljeće od djevojaka se zahtijeva da u brak ulaze nevine. Budući da se djevojkama zapovijeda da budu moralne, oduzima im se objekt ljubavi.³⁰⁵ To nužno dovodi i do problema u braku, jer ćudoredne djevojke muškarci rado mijenjaju raskalašenim prostitutkama, što nužno dovodi do raskida braka. Pritom se može govoriti i o lažnome moralu prisutnome u tadašnjem društvu. Muškarci imaju pravu biti nemoralni, dok je ženama to nedopušteno. Reich je tvrdio da je potreba za seksom prirodni nagon pojedinca i da ga kao takvog institucija braka ne može sprječavati.

Studenti u SR Njemačkoj „gutali“ su Reichovo štivo i iz njega crpili ono što im je išlo u korist. Američka povjesničarka Dagmar Herzog, koja je uz Sybille Steinbacher najveći

³⁰³ Wilhelm Reich (1985.). *Spolna revolucija. Prilog karakternoj samoupravi čovjeka*. Zagreb: Naprijed, 9-10.

³⁰⁴ Wilhelm Reich. *Die Institution der Zwangsehe als Grundlage von Widersprüchen des Sexuallebens*. U: Sievers, 2008., 357.

³⁰⁵ Ibid, 357.

ekspert na polju veza između njemačkog studentskog pokreta i seksualne revolucije, drži da su studenti u SR Njemačkoj imali potpuno pogrešnu interpretaciju seksualnog morala. Oni se odriču svega onoga što predstavlja Treći Reich i nacizam, ali svejedno ih privlači seksualna sloboda koja je u nacističkom sustavu bila i više nego poželjna.³⁰⁶

Čak je i Rudi Dutschke komentirao seksualnu revoluciju. U intervjuu za *Der Spiegel* napisao je: „Što se događa pred televizijskim ekranom, u kinu, u baru ili mini-baru? Muškarac je sasvim nadražen. I tako se događa upravo ono što obilježava represivnu seksualnost. Sve se smije vidjeti, ali u onome što se događa čovjek se više ne prepoznaje; s tim se ne može surađivati. Tako se samo kaže: Oh, kako je moja žena nezanimljiva! Kada muškarac to kaže, postavlja se problem potiskivanja. Kada bi muškarac htio to sublimirati, tada bi razmišljao: Što znači zajednički život s mojom ženom? U kojim uvjetima sam to započeo? Čemu sam se nadao? Kakve sam nade imao u pogledu seksa? Kakve su bile moje intelektualne nade? Međutim, ne postavlja ovakva pitanja: Kakav bi trebao biti moj razvoj, kako želimo zajednički živjeti, kako se želimo razviti, zajednički razviti? Takvog problema on nema. On vidi samo prividno bolju seks-bombu.“³⁰⁷

Mladež koja je protestirala zahtijevala je, pozivajući se na seksualnu revoluciju, oslobođenje od naslijeđenih moralnih predodžbi, kao uostalom i oslobođenje od autoriteta. Slobodna ljubav i negrađanski odnos spolova pripadao je njihovom snu o socijalizmu. Pod uvjetima kapitalizma, slobodna, nerepresivna seksualnost im se činila nemogućom: mala obitelj činila se leglom prisilnog morala. Reichovo učenje bilo je na glasu opozicijske znanosti, a i još i više: ideologije oslobođenja.³⁰⁸ Imperativ je glasio: reci sve o seksu. Promjena se sastojala u tomu, da se ukorijenjena ideja bezvremenske čestitosti prilagodi vremenu. Otvoreno, odnosno društvo u otvaranju ne treba represivni seksualni moral, tim je riječima protestni pokret formulirao pod utjecajem pisanja Herberta Marcusea politički, a ne konzumistički poticaj. Čudoredan, poslušan spram vlasti, neprijateljski raspoložen prema seksu – ta trijada tvorila je s njihovog gledišta cjelinu, „autoritaran karakter“, suprotnost slobodnome i autonomnome čovjeku. Oslobođenje od seksualne represije brinulo je za odvratanje od fiksiranosti na autoritet, jer je od manipulacije oslobođena seksualnost oslobađala revolucionarnu energiju.³⁰⁹ Stoga su spolne uloge problematizirane kao odnos moći. Hijerarhija spolova ostala je netaknuta i na kraju se konsolidirala. Provokacijski

---

³⁰⁶ Steinbacher, 2011., 15.

³⁰⁷ *Der Spiegel*, 11. 12. 1967.

³⁰⁸ Steinbacher, 2011., 301.

³⁰⁹ Ibid, 301.

potencijal studentskog zova za oslobođenom seksualnošću ležala je u marksističkom kroju i decidiranoj, prema konzumerizmu kritički nastrojenoj teoriji: potiskivanje poriva vrijedilo je kao produkt kapitalističkog gospodarskog i društvenog reda i k tomu kao uzrok za uspon nacionalsocijalizma. Prema tome tumačenju je seksualno potiskivanje bilo odgovorno za Treći Reich.

Veliku ulogu odigrao je i Herbert Marcuse koji je odbio Freudovu tezu o nepomirljivom Erosu i Thanatosu. Za njega je Eros posjedovao snagu koja oslobađa društvo, a on ju je upakirao u sintagmu „nerepresivna desublimacija seksualnosti“.³¹⁰ Adorno i Horkheimer temi seksualnosti nisu poklonili previše pažnje, pogotovo ne kad se radilo o temi nacionalsocijalizma. Čudorednost u učenju Frankfurtske škole nije igrala apsolutno nikakvu ulogu.

Studenti FU Berlina imali su mogućnost na Fakultetu slušati izborne predmete vezane za sociologiju, filozofiju i psihologiju seksualnosti – „Seksualna socijalizacija“, „Seksualnost i agresija“, „Pornografija“, „Neuobičajeni seksualni oblici“ i upravo su ti kolegiji bili najposjećeniji.³¹¹ To je upravo bilo vrijeme u kojem su studenti od profesora učili u jednakoj mjeri kao i profesori od studenata. Studentima je bilo bitno da se primijeti da od izbijanja studentskog pokreta diskrepancija između službenog morala s jedne i seksualne realnosti i morala mladih ljudi prerastu u grotesku i više se ne da izdržati, a samim time, trebalo je promijeniti nešto i u shvaćanjima starijih. Pod tim je prvo trebalo mijenjati profesore, koji nisu bili spremni diskutirati sa studentima o tim problemima. Neki su dekani čak i zabranjivali provođenje anketa sa seksualnom tematikom na fakultetima na kojima su bili na čelu. Jedno takvo istraživanje provedeno je u Hamburgu.

	Studija 1 1966	Studija 2 1981	Studija 3 1996
Sudjeluje sveučilišta	12	12	15
Broj ispitanika	3666	1922	3053
Godina rođenja	1941-1946	1956-1961	1971-1976
Adolescenti	rane šezdesete	kasne sedamdesete	rane devedesete
Generacija	„predliberalna generacija“	„generacija seksualne revolucije“	„generacija spolne jednakosti“

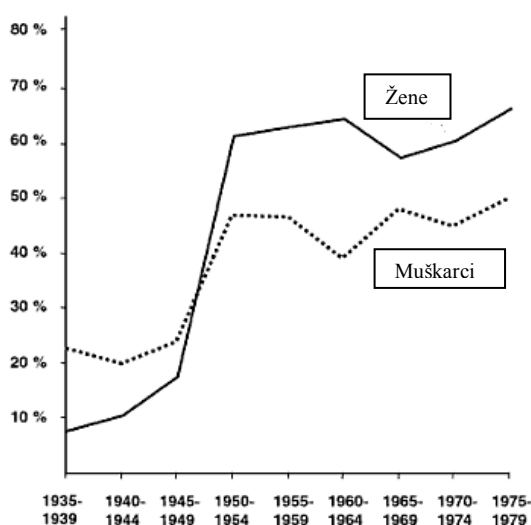
Tablica 1. Hamburška studija o studentskoj seksualnosti³¹²

³¹⁰ Ibid, 302.

³¹¹ Tobias Schaffrik (2008.). *68er Spätlese – was bleibt von 1968?* Münster: LIT Verlag, 46. Nadalje: Schaffrik, 2008.

³¹² Ibid, 49.

Prema istraživanju je odnos napetosti između permissivnih stavova prema predbračnoj seksualnosti i relativno malom broju seksualnih iskustava prije braka iz 1966. godine i 1981. godine niveliran. Došlo je do kongruencije stava, odanosti i permissivnosti. Predbračna je aktivnost postala u relativno kratkom periodu sveprisutna pojava. Prije 1950. godine svega 20% mladih upuštalo se u seksualne odnose prije 18. godine života, da bi nakon liberalizacije to činilo čak njih 60%. Tu je veliku ulogu odigrala pojava pilule, pa žene postaju aktivne u jednakoj mjeri kao i muškarci, a što se i iz navedenog grafikona, koji je nastao nakon provedbe hamburške studije jasno može i uočiti.

Grafikon 8. Rezultati hamburške studije o studentskoj seksualnosti³¹³

Jezgra je seksualne revolucije, prema zaključku studije, vrlo jednostavna: brak je izgubio monopol za legitimiranje seksualnosti, bračna i nebračna seksualnost su izjednačene. Taj je proces imao različite oblike pojavljivanja: vjenčani i nevjenčani odrasli nisu se razlikovali u seksualnoj aktivnosti, homoseksualne veze oslobodile su se od predmetka abnormalnog i zabranjenog, a seksualnost mladih postala je općeprihvaćenom pojavom.

Kad su počela studentska gibanja 1964. u SR Njemačkoj, žene su bile većinom apolitične, zato što ih se učilo da je politika posao muškaraca. Ženama s djecom najlakše se manipuliralo, dok su studentice već pružale otpor. Tome u prilog ide i činjenica da su upravo studentice FU Berlina provele diverziju unutar diverzije, odnosno svoju vlastitu revoluciju unutar studentske revolucije. Danas na spomen imena Sigrid Fronius (prva žena predsjednica

³¹³ Ibid, 53.

AStA-e), Susanne Schunter-Kleeman (referentica za visoko školstvo u SDS-u), Else Rassbach (pokretačica prosvjeda protiv Vijetnamskog rata), Elke Regher (najveća umjetnica berlinske '68e), Anette Schwarzenau i Hedde Kuschel (zadužene za pitanja i probleme studenata s djecom), Helke Sander (utemeljiteljica pokreta *Neue deutsche Frauenbewegung*), Frigge Haug (feministice), Sarah Haffner (umjetnice), Dagmar Przytulla (inicijatorica *Kommune I*), Christel Kalisch (inicijatorice *Kommune II*), Erike Berthold (prosvjednice protiv sovjetske intervencije u Prag) i Karin Adrian (jedne od najvažnijih stanovnica berlinskih komuna) u njemačkome društvu baš i nema reakcije, a sve su one obilježile 1968. godinu u SR Njemačkoj, na čelu s Gretchen Dutschke-Klotz (organizatorice prve berlinske komune iz koje je sve ostalo poteklo). Šezdesetmašice su se borile protiv diktata ženstvenosti, odnosno protiv toga da se žene moraju držati podalje od javnosti i politike.³¹⁴ Držale su da nisu samo sljedbenice, fotogenični modeli, seksi demonstrantice, ukratko ukrasni dodatak kao što i danas sugeriraju mnogi izvještaji. Tradicionalnu žensku ulogu šezdesetmašice su kategorički odbijale, ali klasična je uloga žene ipak ostala usidrena u glavama mnogih studentica: vjenčanje i rađanje djece vrijedili su kao standardni cilj.³¹⁵ Zanimljiva se epizoda odigrala u rujnu 1968. godine kad se na 23. skupštini delegata SDS-a za riječ javio berlinski *Aktionsrat zur Befreiung der Frau*³¹⁶ i predbacio antiautoritarnim autoritetima poput Bernda Rabehla ili Hansa-Jürgena Krahla da se žene u SDS-u gura po strani, isto kao što ih se omalovažava kod kuće.³¹⁷ *Aktionsrat zur Befreiung der Frau* bila je feministička organizacija unutar APO-a, koja je provodila revoluciju unutar revolucije. Upravo je govor u kojem Helke Sanders predbacuje gore navedeni problem svojim nadređenima završio bacanjem rajčica na studentske vođe i predstavlja početak ženskog feminističkog pokreta u Njemačkoj.

Seksualna revolucija je za emancipirane studentice imala uglavnom velikih prednosti. Jedini je dvosjekli mač u cijeloj priči predstavljala krilatica: *Wer zweimal mit derselben pennt, gehört schon zum Establishment*.³¹⁸ Ona ih je natjerala da se ponašaju drugačije od normi koje su naučile kod kuće. Pojavom pilule bile su primorane na njezino uzimanje, a isto tako nisu morale rađati, udati se, a niti preuzimati bračne obveze. Iako je dotad ženski identitet postojao

³¹⁴ Uwe Kätzel (2002.). *Die 68erinnen. Porträt einer rebellischen Frauengeneration*. Berlin: Rowohlt, 9. Nadalje: Kätzel, 2002.

³¹⁵ Ibid, 16.

³¹⁶ Akcijsko vijeće za oslobođenje žene (prijevod Z. B.).

³¹⁷ Govor Helke Sanders: <http://www.glasnost.de/hist/apo/weiber3.html> (posljednji puta pogledano 5. ožujka 2012.).

³¹⁸ Tko dvaput s jednom spava, već je dio establishmenta.

samo uz muškarce, žene počinju sve više dolaziti do izražaja. To se ogleda i u stvaranju alternativnih životnih zajednica, koje su se održale i do danas.

Prva takva zajednica *Kommune I* osnovana je početkom 1967. godine u Zapadnome Berlinu i predstavljala je svjesni pokušaj da se političke promjene zrcale i na svakodnevicu kao i obratno. I *Kommune I* je teoretizirao Herbert Marcuse. Studentski revolt kasnih šezdesetih bio je i pokušaj oslobođenja od normalnosti svakodnevice, revolt hedonizma i nove senzibilnosti, ili Marcuseovim riječima: „Praktična povezanost političkih i individualnih emancipacijskih ciljeva koja bi povezivala misao marksizma i psihoanalize, bio je eksploziv, koji je i dan danas djelotvoran. Promijeniti iz temelja društvo i sebe, ostvariti društvenu ravnopravnost i osobnu sreću, boriti se protiv državnog i obiteljskog autoriteta, u povijesti društvenih pokreta istovremeno je rijetko bilo pokušavano...”³¹⁹

Neosporna središnja ličnost *Kommune I*³²⁰ bio je Dieter Kunzelmann, prethodnik studentskog pokreta, „etablirani minhenski huligan“.³²¹ Kunzelmann se 1966. godine preselio iz Münchena u Berlin, jer je shvatio da će tek u Berlinu doći do izražaja njegove umjetničke sposobnosti. Njegove *Notizen zur Gründung revolutionärer Kommunen in den Metropolen*³²² počinju citatom Mao Ce Tunga i završavaju s pozivom Ernesta Che Guevare za stvaranjem „čovjeka 21. stoljeća.“³²³ Ne radi se samo o sretnome hedonizmu, već i o revolucionarnim aktivnostima, opisanim sociološkim slengom karakterističnim za te godine: „Komuna je samo tada sposobna inicirati praksu koja će uništiti sustav, kada se unutar komune promijene pojedinci, a oni se mogu promijeniti samo ako su u potpunosti predani komuni... Zakleta nova kvaliteta komune bez zajedničke prakse pokazat će se solipsističkim činom, psihozom i elitističkim krugom.“³²⁴ *Kommune I* živjela je osim od prodavanja novina *Peking-Rundschau* i *Rotes Buch* (koje je dobila besplatno od kineske ambasade) i od honorara od novina za koje su pisali. Najpoznatija je postala zbog puding-atentata na američkog potpredsjednika Huberta H. Humphreya. U travnju 1967. godine američki je potpredsjednik Hubert Humphrey najavio posjet Berlinu. AStA je pozvala na demonstracije. U *Kommuni I* napravljen je puding, kojim je trebalo gađati Humphreya. U Grunewaldu grupa je isprobala puding-atentat na nekoliko drveta. Ali akcija je propala prije izvedbe. Novine su bile preplavljenije bijesom, a od puding-atentata nastao je napad bombom. *Bild* je na naslovnici na pola stranice napisao: „Planirano:

³¹⁹ Herbert Marcuse. „Analyse eines Exempels“. U: *neue kritik* 36/37, Frankfurt am Main (1966), 38.

³²⁰ 1. lipnja 1967. Dieter Kunzelmann, Rainer Langhans i Fritz Teufel osnivaju *Kommune I*.

³²¹ Dutschke Klotz, 1996., 48.

³²² „Bilješke o osnivanju revolucionarnih komuna u metropolama“ (prijevod Z. B.).

³²³ Viel, Koenen, 2008., 50.

³²⁴ Ibid, 50.

Berlin – napad bombom na američkog potpredsjednika“. Nakon što je *Kommune I* razdijelila letke u ime SDS-a, SDS ih je isključio 12. svibnja 1967. godine, s objašnjenjem da „...njihove slijepe akcije u aktualnoj situaciji na visokim školama predstavljaju opasnost za rad SDS-a.“³²⁵ *Kommune I* izazivala je i nadalje fascinaciju kako kod medija, tako i kod studenata, čak i kad su se komunardi depolitizirali. Poznata je rečenica Dietera Kunzelmana: „Što se mene tiče Vijetnam? Imam problema s doživljavanjem orgazma.“

Kommune II nastala je u kolovozu 1967. godine i popularno je nazvana *Politikommune*, jer je pokušavala povezati politiku s kolektivnim životom. Raspala se već u ljeto 1968. godine. U njoj su sudjelovala četvorica muškaraca, tri žene i dvoje djece, od kojih su najpoznatiji Jan-Carl Raspe i Eike Hemmer. Bitan element bila je kolektivna organizacija svakodnevice: zajedničke financije, zajedničko planiranje konzumiranja (u svakome smislu), zajedničko organiziranje kućanskih poslova te zajednički odgoj djece. *Kommune II* raspala se ubrzo po atentatu na Rudija Dutschkea.

Iz gore napisanog može se zaključiti da je retorika seksualne revolucije kao navodnog glavnog sredstva vladanja sustava i pripadajuće propagande „seksualnog oslobođenja“ bila izraz i generator obilnih osjećaja s kojima su se svi međusobno stavljali pod pritisak, s jedne strane permanentne seksualizacije, a s druge strane puritanskog ograđivanja spram hedonističkih vanjskih podražaja.

U Zagrebu seksualne revolucije nije bilo i studenti nisu živjeli u zajedničkim komunama. Seksualna revolucija nastupila je puno kasnije, ali sudionici pokreta ipak drže da je u to doba poštovanje spram žena, njihovog stava i njihove uloge bilo puno veće nego ikada kasnije. I to sve zbog onoga što se moglo vidjeti u medijima, a prenosilo je dio duha Zapada.³²⁶ Ako izuzmemo Vesnu Gudelj-Velaga, koja je od žena jedina imala važniju poziciju u pokretu, žene nisu uspjele doći do izražaja. I to je upravo to što razlikuje pokret hrvatskih od pokreta njemačkih studenata. Razlika u poimanju muškog i ženskog, odnosno mogućnosti da se profilira žensko kao vođa određenog segmenta pokreta. No, ovdje treba napomenuti i činjenicu da u hrvatskome pokretu od samog početka zapravo i nije bilo pojedinaca koji bi, poput Dutschkea, bili simbolom cijelog bunta. Bilo je previše jakih individualaca, koji su na ovaj ili onaj način svi željeli doći do izražaja. No, seksualna revolucija u Jugoslaviji, pa tako i u Zagrebu ipak se odvijala, samo cijelo desetljeće kasnije. Prekretnica za razvoj feminističkog pokreta u bivšoj Jugoslaviji bila je međunarodna

---

³²⁵ Ulrike Heider. „Protestbewegung und Sexrevolte“. U: *taz*, 13. 8. 1988.

³²⁶ Razgovor Sutlić-Borovečki, 8. veljače 2012.

konferencija „DRUG-CA ŽENA. Žensko pitanje. Novi prisutp?“ organizirana u Studentskom kulturnom centru (SKC) u Beogradu 1978. godine. Konferenciju su organizirale žene iz Beograda, Sarajeva, Ljubljane i Zagreba, a to je bio prvi feministički događaj „...feminizma drugog vala u istočnoj Europi“. ³²⁷ Nakon ukidanja Antifašističkog fronta žena 1953. godine, žensko je pitanje palo u drugi plan. Iako su žene sudjelovale već 1945. godine na izborima i Ustavom iz 1946. godine im je potvrđena ravnopravnost s muškarcima u svim sferama društva, iako je u svim zakonima poštivan princip jednakosti, iako je zakonom iz 1951. omogućeno pravo na abortus, realnost je ipak izgledala drugačije. ³²⁸ Ženina primarna uloga ipak je ostala strogo vezana uz obitelj i reprodukciju, a što je nužno rezultiralo dvostrukom opterećenošću žena, na radnome mjestu i obvezama u kući. Iako je dominantna ideologija svakodnevnog života bila nužno potrošačka, nije postojao apsolutno nikakav feministički pokret, kao niti potreba za problematiziranjem rodnih odnosa u društvu. Tek sredinom sedamdesetih godina kad je drugi val feminizma prodro na prostore tadašnje Jugoslavije, javlja se potreba za tom diskusijom. Mlađe, emancipiranije žene na putovanjima po zapadnoj Europi i SAD-u susreću se s feminističkim pokretom i teorijama te pokušavaju aplicirati njihova iskustva na jugoslavenski kontekst. Istovremeno, kao i feministički pokret na Zapadu, ni novi feministički pokret u Jugoslaviji ne bi bio razumljiv bez šezdesetosmaških previranja i nužno traži sagledavanje iz perspektive studentskog bunta, ali i intenzivne intelektualne debate o marksizmu i alternativama kapitalizmu i staljinizmu u krugovima oko *Praxisa* i Korčulanska ljetne škole, a koji su korijene imali u ranim šezdesetima. ³²⁹ Tako da se može zaključiti da je seksualna revolucija na području bivše Jugoslavije zapravo refleksija seksualne revolucije sa Zapada.

No, 1968. godina najavljena je i u SR Hrvatskoj i to možda najbolje kroz pjesmu Zvonimira Goloba „Huligani“, objavljenu u *Vjesniku*. Kao i studenti na Zapadu, i studenti u Jugoslaviji, rođeni nakon 1945. godine, doživljavaju svijet drugačije od svojih roditelja. Njihova je budućnost, za razliku od budućnosti njihovih vršnjaka na Zapadu, ispala svjetlija od očekivanog, a s druge su strane na vlastitoj koži osjetili neusklađenost između javno proklamiranih socijalističkih ideala i životne prakse. Mladi su držali da rješavanjem vlastite perspektive mogu riješiti problem jugoslavenskog društva u cjelini. ³³⁰

---

³²⁷ Marijana Stojčić. *Proleter i svih zemalja – ko vam pere čarape? Feministički pokret u Jugoslaviji 1978-1989*. Nadalje: Stojčić. U: Đorđe Tomić; Petar, Atanacković (ur.)(2009.). *Društvo u pokretu. Novi društveni pokreti u Jugoslaviji od 1968. do danas*. Novi Sad: ZOLA Štampa, 109. Nadalje: Tomić, Atanacković, 2009.

³²⁸ Ibid, 112.

³²⁹ Ibid, 113.

³³⁰ Klasić, 2012., 99.

Vi kažete: gledajte ovu omladinu,
Duga kosa i kako se samo odijevaju.
Ne znaš tko je mladić, a tko djevojka,
Ni čemu služe dok plešu i pjevaju.

Vi kažete: što oni žele i što traže,
I kamo vodi taj smiješan način života?
Mi smo imali principe i ideale,
A to što oni imaju naprosto je sramota.

Vi kažete: nema ljubavi, postoji samo tijelo,
A mi još znali šaptati ispod mjeseca.
U vaše vrijeme, da, u vaše vrijeme,
Na pristojniji način rađala su se djeca.

Uvijek tako postoje dobra stara vremena
I uvijek je bilo bolje nego što je sada.
Ali, sve stari i tako se mijenjaju stvari,
Ni vaša Greta Garbo nije više mlada.

Ta vaša uzorna mladost nije li slabo pamćenje?
Ti vaši ideali, što oni nama znače?
Da li je pamet duža ako su kose kraće?
Svatko plaća svoj račun od svoje vlastite plaće.

I mi koješta vidimo, vrijeme je da se to kaže:
Jesmo li mi učinili od ovog svijeta klaonicu?
Jesmo li pravili ratove i logore i groblja?
Jesmo li strujom nabili bodljikavu žicu?

Mi pjevamo svoje pjesme, ali to nisu koračnice
I mi treba da kažemo: gledaj te stare ljude,
Ne mogu dati život i zato su protiv života,
Zato su protiv života. I u tome je sramota.³³¹

Ono što je pokretalo mlade na Zapadu, ali i one u Jugoslaviji bila je i glazba, koja je ujedno obilježavala i stil života. Kulturalne promjene 1968. godine razvijale su se u okviru političkih nemira – unatoč i radi frustracija i razočaranja mnogih aktivista. Pritom su se sve više međusobno sudarale različite kulture življenja. Velikim hitovima 1968. godine pripadaju

---

³³¹ *Vjesnik*, 31. 12. 1967., 1., 2. 1. 1968.

– možda ne sasvim slučajno – pjesme dječje zvijezde Hentje, prije svega, njegova *Mama* s nevjerojatnim tekstom:

Mama, Du sollst doch nicht um deinen Jungen weinen
Mama, einst wird das Schicksal wieder uns vereinen
Ich werd' es nie vergessen, was ich an dir hab' besessen.

U rockbaladi Jimija Hendrixa *Hey Joe*, s druge strane, ali isto tako vrlo primjereno vremenu kaže se:

Hey Joe, where you goin' with that gun of your hand
Hey Joe, I said where you goin' with that gun in your hand,
oh I'm goin' down to shoot my old lady
You know I caught her messin' 'round with another man.

Radilo se o periodu Elvisa Presleyja, Billa Haleya, Beatlesa i Stonesa koji su bili ogromna atrakcija u SR Njemačkoj i u SR Hrvatskoj. Bilo je to doba i najveće osviještenosti Boba Dylana i Joan Baez, kao i doba beatnika, inspiranih jazzom, istočnjemačkom religijom i životom lutalice, zapravo svega onoga što je savršeno utjelovljavalo 1968. godinu. No, ni SR Hrvatska nije kaskala za trendovima koji su bili dostupniji ipak Zapadu nego Jugoslaviji. Jedan u nizu primjera je Veljko Despot koji piše o Beatlesima još od 1967. godine i radi prvi intervju s njima na prostoru bivše Jugoslavije. No, intervjuirao je on i Pink Floyde, Holliese, Bee Gees, Rolling Stones, Led Zeppelin, Who, Georgea Martina. Ujedno je objavljivao od 1968. godine i radijske priloge na Radio Zagrebu, koji su bili prvijenci rock glazbe i kulture u Hrvatskoj, da bi iste godine i osnovao u Zagrebu Jugoslavenski Beatles Fan Club. Mladi su u SR Hrvatskoj itekako pratili glazbene trendove. Kad bi preko Radio Lichtensteina čuli neku glazbu, već bi drugi dan ona bila svirana po klubovima i mjestima gdje se moglo izlaziti, tako da su uvijek bili u trendu.³³²

U SR Njemačkoj s druge strane, razvio se poseban umjetnički izričaj, vezan uz Novu ljevicu – *Neue Linke Musik*³³³. U svezi s idejom „nove glazbe“ nastao je i topos „glazba spoznaje“. Glazbi Nove ljevice pripisuje se potencijal spoznaje, kojemu je u osnovi bio program za istraživanjem avangardne glazbe šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća u kontekstu studentskih i protestnih pokreta. Trebalo se uvidjeti koja je uloga glazbe u

³³² Razgovor Sutlić-Borovečki, 8. veljače 2012.

³³³ Glazba Nove ljevice.

spoznaji realnosti.³³⁴ Međutim, metodologija se malo razlikuje od one metodologije Nove ljevice. Temelji se na činjenici da su „znanje-spoznaja-uvid“ sačuvani u raznim medijima, a posebno do izražaja dolaze u glazbi, koja opjevava pokrete za zaštitu okoliša, borbu protiv atomskog naoružanja, novi ženski pokret i pokrete u Trećem svijetu, kao i na činjenici da proces produkcije, distribucije i transformacije znanja i performativna subverzija konvencionalnog koda predstavljaju umjetničku produkciju, reprodukciju i recepciju.³³⁵ Neki od primjera su Henzeova *Das Floß der Medusa* i *Versuch über Schweine* te Zimmermannov *Requiem für einen jungen Dichter*. Ta se glazba nadovezivala na najveće i najpopularnije hitove slušane u SR Njemačkoj 1968. godine, a ti su bili *Blowin' in the Wind* i *The Times are changing* Boba Dylana, *We shall overcome* Joan Baez, *Say it loud, I'm back* Jamesa Browna, *Street fighting man* Rolling Stonesa koje su sve bile politički i društveno uistinu angažirane pjesme te jasno daju do znanja koji su ciljevi i akcijski oblici studentskog i protestnog pokreta, posebno se osvrćući na Vijetnamski rat.³³⁶ Upravo nabrojeni glazbenici, kao i Carly Simons, Jimi Hendrix, Janis Joplin, Frank Zappa, Miles Davies, Van Morrison, Gram Parsons, Peter, Paul and Mary, Peter Seeger, Phil Ochs, Tom Paxton te Judy Collins svojim su stvaralaštvom udarili temelje teoriji *Neue Linke Musik* koja tvrdi da je emocionalizacija kod glazbe iznimno važna, zato jer neverbalni znakovi glazbe ne žele posredovati sustav političkih shvaćanja ili argumenata bez pomoći neglazbenih, glazbenoakcidentalnih nositelja značenja poput verbalnog govora ili gesti.³³⁷

Šezdesetosma je bila period sexa, droge i rock'n'rolla i to u svjetskim razmjerima. Najbolji primjer toga jest pjesma *I can get no(w) satisfaction*. No, uz svu glazbu nastalu 1968. godine koja je mogla na najbolji način oslikati tendencije toga vremena, vjerojatno najdirektnija posljedice u promjenama kulture i način života mladih bio je popularni Woodstock festival iz 1969. godine. U to *Summer of Sixty-Nine* mladi pobunjenici okupljaju se u Sjedinjenim Američkim Državama. *Make Love, not War* bila je univerzalna parola hodočasnika u Woodstock. Dokraja iskomercijalizirani festival mira i glazbe razvio se do kaotičnog slavlja ljubavi i anarhije. Između ostalog i zato što je umjesto očekivanih 60 000 došlo milijun ljudi.³³⁸ Čak i same intervencije glazbenika, 32 benda i samostalnih umjetnika, najveći koncert na otvorenom svih vremena pretvorio se u proturatni skup. Woodstock nije

---

³³⁴ Beate Kutschke (2007.). *Neue Linke, Neue Musik. Kulturtheorien und künstlerische Avantgarde in den 1960er und 70er Jahren*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 11. Nadalje: Kutschke, 2007.

³³⁵ Ibid, 12.

³³⁶ Ibid, 22.

³³⁷ Ibid, 31.

³³⁸ Veiel, Koenen, 2008., 182.

bio obični rock festival, on je bio puno više od toga, upravo zato jer ga se pohodilo iz protesta i iz uvjerenja. Organizacija festivala ubrzano je izmaknula kontroli pa je morala reagirati vojska, koja je zvijezde dopremala do bine, kao i hitna pomoć, kako bi pružala pomoć onima kojima je bila potrebna. Unatoč tim intervencijama, na Woodstock-festivalu preminulo je petero ljudi, ali je rođeno i troje djece. A buntovnike s uvjerenjem nije mogla rastjerati niti kiša, a niti veliki oblaci marihuane koji su se nadvijali nad njihovim glavama. Vrhunac festivala ljubavi, raskalašenosti i protesta bio je posljednji koncert Jimija Hendrixa koji je pred svojih 40 000 obožavatelja odsvirao Američku himnu. I tada je sve zamuklo i ostalo u sjeni Woodstocka, tog najvećeg skupa mladih ikada održanog.

Sama 1968. godina ostavila je dakako traga i u SR Hrvatskoj pa tako i u SR Njemačkoj. S jedne strane, njemački književnik Wolf Biermann piše pjesmu *Drei Kugeln auf Rudi Dutschke*, dok s druge strane Branimir „Johnny“ Štulić pjeva o 1968. godini u Jugoslaviji. I dok Biermann piše 1968. godine svoju pjesmu, Štulić piše svoju s pomalo zakašnjenja. Tomu je više razloga, jedan od najvažnijih je taj što se hrvatska, odnosno jugoslavenska glazbena scena počela etablirati tek sredinom sedamdesetih godina pojavom novog vala, čiji su glazbenici bili politički angažirani u onolikoj mjeri u kojoj su ranijih godina to činili strani.

Wolf Biermann – <i>Drei Kugeln auf Rudi Dutschke</i>	Azra – 1968
<p>Drei Kugeln auf Rudi Dutschke Ein blutiges Attentat Wir haben genau gesehen Wer da geschossen hat Ach Deutschland, deine Mörder! Es ist das alte Lied Schon wieder Blut und Tränen Was gehst Du denn mit denen Du weißt doch was Dir blüht! Die Kugel Nummer Eins kam aus Springers Zeitungswald Ihr habt dem Mann die Groschen Auch noch dafür bezahlt Ach Deutschland, deine Mörder! Des zweiten Schusses Schütze Im Schöneberger Haus Sein Mund war ja die Mündung da kam die Kugel raus Ach Deutschland, deine Mörder! Der Edel-Nazi-Kanzler Schoß Kugel Nummer Drei Er legte gleich der Witwe den Beileidsbrief mit bei Ach Deutschland, Deine Mörder!</p>	<p>doktore sto se to događa sa mnom osjećam se čudno imam 37 godina i vrijednu diplomu uznemiruju me noćne polucije boli me glava profesor sam na srednjoj školi tamo predajem neka lijeva prava onanija mi je redovna mjesečna plaća mizerna sto da radim bez akcije čitavi dan dok sam bio student rušio sam cesto čitao praxis polemizirao vješto anarhizam mi je bio u krvi svi na barikade sanjao sam kako vodim proletere mlade a danas doktore pomoz mi teško mi je vjeruj mi što da radim bez akcije čitavi dan moje društvo ordinira od 19 do 22 ono niti eksa niti galami zuri u prazno i truli</p>

<p> Drei Kugeln auf Rudi Dutschke Ihm galten sie nicht allein Wenn wir uns jetzt nicht wehren Wirst du der Nächste sein. Ach Deutschland, deine Mörder! Es haben die paar Herren So viel schon umgebracht Statt daß sie Euch zerbrechen Zerbrecht jetzt ihre Macht Ach Deutschland, deine Mörder! Es ist das alte Lied Schon wieder Blut und Tränen Was gehst Du denn mit denen Du weißt doch was Dir blüht </p>	<p> šljakeri spavaju po tramvajima djeca se ljube na ulicama noći su frajerske i uvijek na smetnji noći su samo na smetnji ja sada idem iz ovih stopa da se bacim ravno u savu šezdeset osam šezdeset vratit ce se opet osam šezdeset </p>
---	---

5. Umjesto zaključka ili „Was war 1968“?

„Seien wir realistisch, versuchen wir das Unmögliche.“
„Budimo realni, zahtijevajmo nemoguće.“
(Che Guevara)

„Mi nismo beznadni idioti povijesti, nesposobni
da uzmemo vlastitu sudbinu u svoje ruke.“
(Rudi Dutschke)

I dok mnogi drže da je godina 1968. bila izmišljotina, jer niti 1969. godina nije bila siromašna važnim povijesnim događajima, te da je „šifra 1968.“ skovana retrogradno, treba uzeti u obzir da se ona ne odnosi na jedan „kritički“ događaj tijekom te godine, da se ne odnosi ni na definiranu međunarodnu sumu tih momenata, a ne odnosi se ni na mnoštvo upečatljivih događaja koji su trajali različito dugo, ovisno od slučaja do slučaja. Šezdesetna godina je asocijativni prostor, mjesto susreta i izjava aktera i njihovih kritičara, percepcija suvremenika i promatranja onih koji su rođeni kasnije. Ona je rezultat interpretacije i imaginacije, obilježena siromaštvom, nemogućnošću upisa na fakultet, traženjem boljeg svijeta, sloboda podređenih, prava svih ljudi na sudjelovanje u društvenom životu, emancipacije, participacije i transparentnosti.

U svemu ovome i pokret '68e u SR Njemačkoj i SR Hrvatskoj imali su svoje mjesto. Koliko god oni bili slični ili različiti, ispunjavali su osnovne norme potrebne za aktivaciju i traženje onoga čega nije bilo. Tendencija da se studentskom pokretu u SR Njemačkoj pripiše radikalnost i otuđenje od svijeta bila je već među sudionicima pokreta uzus, a i začuđujuće se dugo zadržala, kao dio njemačkog *Sonderwega*.³³⁹ Ono što je posebnost njemačkog studentskog pokreta jest činjenica da se stanje u SR Njemačkoj nakon Drugoga svjetskog rata razlikovalo od stanja u zemljama u kojima je nacionalsocijalizam vršio svoje zločine. Obnova u Njemačkoj odvijala se pod specifičnim društveno psihološkim obilježjima, različitim od bilo kojeg europskog društva. Nigdje na svijetu generacija očeva '68aša nije bila toliko kompromitirana i toliko moralno slaba kao u SR Njemačkoj.³⁴⁰ No, to nije umanjilo činjenicu da su mladi željeli nešto promijeniti.

S druge strane, najliberalnija zemlja europskog Istoka, Jugoslavija, po završetku Drugoga svjetskog rata uvodi socijalističko društveno uređenje i odmah se u početku diskvalificira u tome da njeno društvo napreduje kao što napreduje ono Zapadno. Do

---

³³⁹ Njemačkog posebnog puta.

³⁴⁰ Već je Alexander Mitscherlichs govorio o „društvu bez očeva“, tj. „vaterlose Gesellschaft“.

Rezolucije Informbira 1948. godine činilo se kao da će Jugoslavija do kraja prihvatiti sve krute strukture staljinističkog režima, ali nakon raskrštanja sa SSSR-om, to se počelo mijenjati, tako da je i Jugoslaviju zahvatio val liberalizacije, koji je na neki način i doveo do šezdesetih godina, ponajprije u Beogradu, a onda i u Zagrebu.

U ovome diplomskom radu na više su razina komparirani studentski pokret u SR Njemačkoj i SR Hrvatskoj.³⁴¹ Prva je razina bila ona teoretska, odnosno u kolikoj mjeri je Frankfurtska kritička teorija utjecala na njemački, a Praxis-filozofija na hrvatski studentski pokret. Pritom se posebna pažnja posvetila i suradnji između frankfurtskih i zagrebačkih profesora. Frankfurtska kritička teorija odigrala je važnu ulogu za njemački, ali i za hrvatski studentski pokret, jer je teorija njezinih znanstvenika davala studentima poticaj da u praksu provedu ono o čemu se dotad samo pisalo. Studenti berlinskog sveučilišta i njihovi profesori bili su svjesni toga da postoji Praxis-filozofija, ali nisu bili pod prevelikim utjecajem njezinih teorija. Glavna veza između studenata zapravo je cijelo vrijeme i predstavljana kroz njihove teoretičare, profesore koji su držali predavanja na oba sveučilišta i sa sobom donosili duh svojih studenata.

Drugi stupanj komparacije bilo je pitanje pokreta samih. Za početak treba uzeti u obzir da je bunt njemačkih studenata imao puno većeg odjeka i puno gorih posljedica od onog zagrebačkih studenata. Komparacijom se ustanovilo da je studentima zajedničko to što njihove organizacije prvotno nastaju u sklopu vladajućih stranaka, SDS i SKJ, odnosno SKH, ali da tijekom pokreta odlučuju steći vlastitu autonomiju radi neslaganja u nekim temeljnim idejama oko nastavnog procesa. I dok se SDS u potpunosti odvaja od SPD-a negirajući politiku koju on provodi u koaliciji s CDU/CSU, SSJ se nikad nije odvojio od SKJ, jer temeljna ideja nije bila rušiti vladajuće strukture, već samo uvesti manje izmjene na fakultete. I jedno i drugo sveučilište stvaraju svoja vlastita, suprotna sveučilištima vladajućih režima. U SR Njemačkoj je stvoreno *Kritische Universität*, dok je u Zagrebu stvoreno *Revolucionarno socijalističko sveučilište Sedam sekretara SKOJ-a*, s vlastitim programom. Studenti su bili vrlo aktivni oko angažmana na pitanju Trećeg svijeta, bune se radi Vijetnama, s time da njemački studenti to rade puno intenzivnije organiziranjem *go-ins*, *sit-ins* i *teach-ins* te konferencijama i kongresima, dok u Zagrebu je sam bunt prvenstveno usmjeren na ostvarivanje vlastitih ciljeva, dok se pitanje Vijetnama u potpunosti odvojilo od studentskih zahtjeva i na njega se gleda posebno. I na jednom i drugom sveučilištu previše je studenata

---

³⁴¹ Unatoč činjenici da je generalno jugoslavenski studentski pokret bio pod većim utjecajem francuskog, kod hrvatskog pokreta jasnije se uočava da je njemački pokret igrao daleko veću ulogu.

upisano na fakultete, a mogućnost zapošljavanja nakon njihova završetka bila je nikakva. Uz to treba napomenuti i loše stanje na oba sveučilišta, loš smještaj u studentskim domovima, kao i loše financijsko potpomaganje studenata u smislu stipendija i kredita. I kod jednog i kod drugog pokreta profesori se aktiviraju na stranu studenata, ali ih u jednome trenutku prestaju zastupati radi neslaganja s načinom na koji studenti žele ostvariti svoja traženja.

Što se pak tiče posljedica studentskih pokreta, one su obje zemlje bile bitno različite. U SR Njemačkoj ubijena su trojica studenata, dok je Rudi Dutschke preminuo jedanaest godina kasnije od posljedica atentata. U SR Hrvatskoj toga nije bilo, jedina posljedica bila je isključivanje Gaje Petrovića, Milana Kangrge i Šime Vranića iz SKH, a i novčane kazne za neke prosvjednike. U SR Njemačkoj sa Sveučilišta je isključen Ekkehardt Krippendorf, asistent Otto-Suhr instituta na FU Berlin. Možda najgora posljedica njemačke '68e je bila pojava terorizma među njenim bivšim sudionicima, dok u Zagrebu do toga ni nije moglo doći radi jake vlasti koja tako nešto nikad ne bi ni dopustila. Najočitija sličnost u oba pokreta zapravo je činjenica da su od samog početka bili osuđeni na propast, a studenti su bili toga svjesni. Bilo je samo pitanje trenutka kada će uistinu i pristati na to da se povuku.

Pitanje snažnih karizmatičkih ličnosti u pokretu ima dodirnih točaka, ali one su snažno izražene. Vođa berlinskog pokreta, Rudi Dutschke, bio je karizmatička ličnost. On je od samih početaka uspio iznijeti pokret gotovo sam. Njegovi najbliži suradnici Bernd Rabehl i Hans-Jürgen Krahel također su odigrali bitnu ulogu za njemački pokret. Dutschke je još i danas simbol borbe za prava mladih, kako u Njemačkoj, tako i u cijelome svijetu. S druge strane, u hrvatskome pokretu radilo se o mnoštvu individualaca koji nisu bili spremni podnijeti nečije vodstvo. Već i sama činjenica da pokret nije bio jedinstven, već da su postojale tri različite grupacije unutar njega, govori tome u prilog. Od istaknutijih ličnosti treba svakako spomenuti „hrvatskog Dučkea“ Šimu Vranića te Vesnu Gudelj-Velagu, kao dva lica koja su na neki način obilježila 1968. godinu, ali i period uoči, odnosno nakon nje.

Praćenje oba pokreta u studentskom tisku ili tisku općenito nije ravnomjerno. Hrvatski studenti oko časopisa *Polet* izvještavali su o tome što se događa u SR Njemačkoj 1968. godine, dok su njemački časopisi pisali o hrvatskome pokretu u kontekstu jugoslavenskog, pri čemu je manje pažnje posvećivano zagrebačkim gibanjima, a više beogradskim. Dnevne novine su ipak u većoj mjeri pratile hrvatski pokret, tako da časopisi *Die Welt*, *Frankfurter Rundschau* i *Augsburger Zeitung* donose iscrpne podatke o tome što se 1968. godine događalo u Zagrebu. S druge strane, *Vjesnik* iscrpno piše o atentatu na Rudiju Dutschkea, o problemima velike koalicije sa studentima i o donošenju Zakona o izvanrednome stanju. Iz navedenog se

može zaključiti da su zagrebački i berlinski studenti bili povezani barem preko novina, a posebno preko Korčulanske ljetne škole, koja je bila poprište susreta njihovih profesora, i gdje su na najjednostavniji mogući način mogli doći u kontakt i prenositi svoje ideje jedni drugima.

Posljednja je točka popularna kultura. U nju spada seksualna revolucija koja je potresala svijet 1968. godine, a posebno SR Njemačku. U SR Hrvatskoj ona nije bila toliko izražena, tek kasnije dolazi do etabliranja žena u politici i na vodećim položajima, kao i do većeg poštovanja spram žena. Ono što je svakako povezivalo i zagrebačke i berlinske studente jest glazba koju su slušali, od Boba Dylana, preko Joan Baez, do Beatlesa i Rolling Stonesa i koja je na neki način ujedinjavala sve studentske pokrete diljem svijeta.

Na kraju se ponovno postavlja pitanje, treba li se istraživati 1968. godina ili je to nešto o čemu se već i previše zna i piše. Zanimanje za 1968. godinu nikad neće zamrijeti, jer ako je koja godina obilježila period između kraja Drugoga svjetskog rata i pada Berlinskog zida, odnosno komunizma 1989. godine, onda je to 1968. godina – godina prve prave svjetske „globalizacije“.

6. Popis literature

ARHIVI (NEOBJAVLJENI IZVORI)

Archiv APO und soziale Bewegungen (APO-Archiv)

- časopisi i novine
- Akte des Sozialistischen Deutschen Studentenbundes

Državni arhiv u Zagrebu (DAZG)

- Fond 685, Sveučilišni komitet SKH Zagreb

Hrvatski državni arhiv (HDA)

- Fond 1220, Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske
- Fond 1435, Gradska uprava Zagreb, Sekretarijat javne sigurnosti
- Fond 1081, Sabor Socijalističke Republike Hrvatske

OBJAVLJENI IZVORI

Dokumenti Jun-lipanj 1968. Zagreb, 1971.

Internet arhiva

- Govor Helke Sanders: <http://www.glasnost.de/hist/apo/weiber3.html>
- Göttinger Erklärung: <http://www.armscontrol.de/dokumente/goettingen-dt.pdf>
- Notstandsgesetze: <http://www.documentarchiv.de/brd/1968/grundgesetz-notstandsgesetze.html>

ČASOPISI I NOVINE

Anschlag

Argument. Studienhefte, 30.

Berliner Morgenpost

Bild

Borba

Gordogan

konkret

Polet

Der Spiegel

Studentski list

Tagesspiegel

Unser Standpunkt

Vjesnik

Vjesnik u srijedu

Welt am Sonntag

Die Zeit

Zeitschrift für Sozialforschung

ČLANCI

1. „Beda studentskog života“ (1966.). U: *Porodična biblioteka br. 7*. Beograd, 2004
2. Bonacci-Skenderović, Dunja. „Radio Slobodna Europa o sukobima jugoslavenske vlasti i časopisa Praxis (1972. – 1975.).“ U: *Dijalog povjениčara/istoričara 8* (2004.). Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann.
3. „Čemu Praxis“, *Praxis*, br.1, 1964.
4. Denitch, Bogdan: „Elite interviewing and social structure: an example from Yugoslavia.“ U: *The Public Opinion Quarterly*, 1972. Sv. 36 (2).
5. Jandrić, Berislav. „Studentske demonstracije od 3. do 11. lipnja 1968. i stavovi članova Saveza komunista Hrvatske Filozofskog fakulteta u Zagrebu o tome“. U: *Dijalog povjesničara – istoričara 5*. Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, 2002.
6. _____. „Izbor iz inozemnog tiska o studentskim demonstracijama u Jugoslaviji 1968.“ U: *Dijalog povjesničara-istoričara 6*. Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, 2002.
7. _____. „Prilog proučavanju studentskih demonstracija na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1968.“ U: *Časopis za suvremenu povijest*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2002.
8. Kanzleiter, Boris (25.1.2005.) „Das Praxis-Experiment. Ein Rückblick auf das Jahrzehnt der Praxis-Gruppe von 1964 – 1974“. U: *Jungle World* Nr. 4.
9. Kocka, Jürgen. „Comparison and beyond“. U: *History and theory 42*. Veljača 2003.

10. Marcuse, Herbert. „Analyse eines Exempels“. U: *neue kritik* 36/37, Frankfurt am Main, 1966.
11. Petričević, Jure. „Značenje studentskih nemira u Beogradu i Zagrebu“. U: *Hrvatska revija*. Zagreb: 1968. (3).
12. Post, Jerrold M. „Narcissism and the Charismatic Leader-Follower Relationship.“ U: *Political Psychology*, Sv. 7., br. 4., 1986.
13. Sachs, Stefan R. „Changes in Industrial Structure in Yugoslavia, 1959-1968.“ U: *Journal of political economy*. Sv.80, br.3, svibanj-lipanj 1972.
14. Spehnjak, Katarina; Cipek, Tihomir. „Disidenti, opozicija i otpor – Hrvatska i Jugoslavija 1945.-1990.“ U: *Časopis za suvremenu povijest*. Zagreb, 39(2), 2007.
15. Supek, Ivan. „Hrvatsko sveučilište 1968.-1972.“ U: *Hrvatska revija*. Zagreb: Matica hrvatska, 1998. (3).
16. Veljak, Lino. „Studentski pokret između mistifikacije i nesporazuma“. U: *Naše teme*. Zagreb: Vjesnik (10), 1984.

LITERATURA

1. Albertz, Heinrich (1981.). *Blumen für Stukenbrock*. Stuttgart: Radius.
2. Aly, Götz (2008.). *Unser Kampf. 1968 – ein irritierter Blick zurück*. Frankfurt am Main: Fischer.
3. Antić, Ljubomir (2006.). *Hrvatska politika u XX. stoljeću*. Zagreb: Matica hrvatska.
4. Arsić, Mirko; Marković, Dragan R. (1988.). *‘68. Studentski bunt i društvo*. Beograd: Istraživačko izdavački centar SSO Srbije.
5. Aust, Stefan (1997.). *Der Baader-Meinhof-Komplex*. Hamburg: Hoffmann und Campe.
6. Baumann, Michael (Bommi)(1994.). *Wie alles anfing*. Berlin: Rotbuch-Verlag.
7. Bergmann et al. (1968.). *Rebellion der Studenten oder die neue Opposition*. Berlin: Rowohlt.
8. Busche, Jürgen (2003.). *Die 68er. Biographie einer Generation*. Berlin: Berlin Verlag.
9. Chaussy, Ulrich (1993.). *Die drei Leben des Rudi Dutschke: eine Biographie*. Berlin: Ch. Links Verlag.
10. Cohen, Deborah; O'Connor, Marsha (2004.). *Comparison and history. Europe in cross-national perspective*. London: Routledge.

11. Deile, Volkmar; Henkys, Reinhard (1985.). *Und niemandem untertan. Heinrich Albertz zum 70. Geburtstag*. Hamburg: Rowohlt.
12. Derossi – Bjelajac, Ema et al. (1970.). *Sveučilište i revolucija*. Zagreb: Sveučilišni komitet SKH.
13. Dirlmeier, Ulf et. al. (1999.). *Povijest Njemačke*. Zagreb: Barbat.
14. Dutschke, Rudi (1980.). *Geschichte ist machbar. Texte über das herrschende Falsche und die Radikalität des Friedens*. Berlin: Wagenbach.
15. _____ (1980.). *Moj dugi marš*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
16. Dutschke Koltz, Gretchen (1996.). *Rudi Dutschke. Wir hatten ein barbarisches, schönes Leben*. Köln: Kiepenheuer & Witsch
17. Fichter, Tilman; Lönnendonker, Siegward (2011.). *Dutschkes Deutschland. Der Sozialistische Deutsche Studentenbund, die nationale Frage und die DDR-Kritik von links*. Essen: Klartext
18. Frei, Norbert (2008.). *1968. Jugendrevolte und globaler Protest*. München: Dt. Taschenbuch – Verlag.
19. Fromm, Erich (1955.). *The Sane Society*. New York: Reinhar&Co.
20. _____ (1963.). *Zdravo društvo*. Beograd: Rad, 1963.
21. Gilcher-Holtey, Ingrid (2008.). *1968-Vom Ereignis zum Mythos*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
22. Glassman, Ronald M. (1986.). *Charisma, history, and social structure*. New York: Greenwood Press.
23. Habermas, Jürgen (1971.). *Theorie und Praxis. Sozialphilosophische Studien*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
24. Haeberle, Erwin J. (2008.). *Atlas seksualnosti*. Zagreb: Golden marketing-tehnička knjiga.
25. Hobsbawm, Eric (2009.). *Doba ekstrema: kratko dvadeseto stoljeće 1914. – 1991*. Zagreb: Zagrebačka naklada.
26. Honneth, Alex; Wellmer, Albrecht (1984.). *Die Frankfurter Schule und die Folgen*. Berlin: De Gruyter.
27. Horáková, Dana (2007.). *Vorbilder. Berühmte Deutsche erzählen, wer ihnen wichtig ist*. Wiesbaden: Marix Verlag GmbH.
28. Horkheimer, Max (1947.). *Eclipse of Reason*. Oxford: Oxford University Press.
29. _____ (1963.). *Pomračenje uma*. Sarajevo: Veselin Maleša.

30. Iordachi, Constantin (2004.). *Charisma, Politics and Violence: The Legion of the "Archangel Michael" in Inter-war Romania*. Trondheim: Trondheim Studies on East European Cultures & Societies
31. Jacoby, Edmund; Hafner, Georg M. (1993.). *1968 - Bilderbuch einer Revolte*. Frankfurt am Main: Suhrkamp: Büchergilde Gutenberg.
32. Kanzleiter, Boris; Sotjaković, Krunoslav (2008.). *1968 in Jugoslawien. Studentenproteste und kulturelle Avantgarde zwischen 1960 und 1975*. Bonn: Dietz Verlag.
33. Kanzleiter, Boris (2011.). *Die „Rote Universität“ – Studentenbewegung und Linksopposition in Belgrad 1964 – 1975*. Hamburg: VSA Verlag.
34. Kätzel, Uwe (2002.). *Die 68erinnen. Porträt einer rebellischen Frauengeneration*. Berlin: Rowohlt.
35. Klasić, Hrvoje (2012.). *Jugoslavija i svijet 1968*. Zagreb: Naklada Ljevak.
36. Klimke, Martin; Scharloth, Joachim (2008.). *1968 in Europe. A History of Protest and Activism, 1956-1977*. New York: Palgrave Macmillan.
37. Koenen, Gerd; Veiel, Andreas (2008.). *1968 . Bildspur eines Jahres*. Köln: Fackelträger Verlag.
38. _____ (2010.). *Das rote Jahrzehnt. Unsere kleine deutsche Kulturrevolution 1967 – 1977*. Köln: Kiepenheuer & Witsch.
39. Kohler, Lotte ; Saner, Hans (1985.). *Arendt, Hannah/Jaspers, Karl. Briefwechsel 1926-1969*. München: Piper Verlag.
40. Kurlansky, Mark (2007.). *1968 - godina koja je uzdrmala svijet*. Zagreb: Naklada Ljevak.
41. Kutschke, Beate (2007.). *Neue Linke, Neue Musik. Kulturtheorien und künstlerische Avantgarde in den 1960er und 70er Jahren*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau.
42. Lenhardt, Karl-Heinz; Volmer, Ludger (1979.). *Politik zwischen Kopf und Bauch. Zur Relevanz der Persönlichkeitsentwicklung in den politischen Konzepten der Studentenbewegung in der BRD*. Bochum: Druckladen Verlag.
43. Luckscheiter, Roman (1998.). *Protest. Literatur um 1968*. Marbach: Deutsche Schillergesellschaft.
44. Ludwig Müller, Michael (2008.). *Berlin 1968: Die andere Perspektive*. Berlin: Berliner Story Verlag.

45. Marcuse, Herbert (1968.). *Čovjek jedne dimenzije: rasprave o ideologiji razvijenog industrijskog društva*. Sarajevo: Svjetlost
46. Mirković, Igor (2004.). *Sretno dijete*. Zaprešić: Fraktura.
47. Petrović, Gajo (1971.). *Philosophie und Revolution*. Hamburg. Rowohlt.
48. Reich, Wilhelm (1985.). *Spolna revolucija. Prilog karakternoj samoupravi čovjeka*. Zagreb: Naprijed.
49. _____ (1999.). *Masovna psihologija fašizma. Uz seksualnu ekonomiju političke reakcije i proletersku seksualnu politiku*. Zagreb: Jesenski i Turk.
50. Roksandić, Drago (ur.) (2004.). *Uvod u komparativnu historiju*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
51. Schaffrik, Tobias (2008.). *68er Spätlese – was bleibt von 1968?* Münster: LIT Verlag.
52. Schmidt, Alfred (1971.). *Der Begriff der Natur in der Lehre von Marx*. Frankfurt am Main: Europäische Verlagsanstalt.
53. Schmidt, Alfred; Rusconi, Gianenrico (1974.). *Frankfurtska škola*. Beograd: „Komunist“ izdavački centar.
54. Sievers, Rudolf (2008.). *1968. Eine Enzyklopädie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
55. Soukup, Uwe (2007.). *Wie starb Benno Ohnesorg? Der 2. Juni 1967*. Berlin: Verlag 1900.
56. Steinbacher, Sybille (2011.). *Wie der Sex nach Deutschland kam? Der Kampf um Sittlichkeit und Anstand in der frühen Bundesrepublik*. München: Siedler.
57. Teodori, Massimo (1979.). *Historijat novih ljevica u Evropi (1956-1978)*. Zagreb: Globus.
58. Tismaneanu, Vladimir (2011.). *Promises of 1968. Crisis, Illusion and Utopia*. Budimpešta: Central European University Press.
59. Tomić, Đorđe; Atanacković, Petar (ur.)(2009.). *Društvo u pokretu. Novi društveni pokreti u Jugoslaviji od 1968. do danas*. Novi Sad: ZOLA Štampa.
60. Tripalo, Miko (1990.). *Hrvatsko proljeće*. Zagreb: Globus.
61. Vranicki, Predrag (1985.). *Geschichte des Marxismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
62. Wehler, Hans Ulrich (2008.). *Die 68er-Bewegung: Triumph oder Debakel?* München: Beck.
63. Windaus, Eberhard/Wolff, Frank (1977.). *Studentenbewegung 1967-1969, Protokolle und Materialien*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

64. Žabić, Sarah D. (2010.) *Praxis, Student Protest, and Purposive Social Action: The Humanist Marxist Critique of the League of Communist of Yugoslavia, 1964-1975*. Kent: stručni magistarski rad

INTERNETSKE STRANICE

1. Claer, Thomas. „Vor 40 Jahren tobte die Schlacht am Tegeler Weg“. U: *Justament*, 2008, 27. Na: <http://www.justament.de/pdf/Justament-04-2008.pdf><http://www.justament.de/pdf/Justament-04-2008.pdf>
2. Freundschaft unter Literaten. Na: <http://www.dradio.de/dkultur/sendungen/kulturinterview/631240/>.
3. Historijat FU Berlina: <http://www.fu-berlin.de/universitaet/leitbegriffe/gruendungsgeschichte/index.html>.
4. Konferencija o Korčulanskoj ljetnoj školi: <http://korcula.rosalux.rs/>.
5. Lönnendonker, Siegwad; Fichter, Tilman (1980). Berlin: Hauptstadt der Revolte. Berlin: Archiv „APO und soziale Bewegungen“. Online-izdanje, dostupno na <http://web.fu-berlin.de/APO-archiv/Online/BlnHauptRev.htm>
6. Stefanov, Nenad. *Praxis-Philosophie und die undogmatische Linke in der Bundesrepublik. Wahrnehmungen, Projektionen und (Miß-)Verständnisse*. Izlaganje na skupu *Praxis – Kritik und humanistischer Sozialismus*. Dostupno na <http://korcula.rosalux.rs/wp-content/uploads/2011/08/Stefanov-Praxis-und-die-undogmatische-Linke2.pdf>.
7. *60 Jahre Deutschland: Die erschossene Revolution*. (Online-Projekt Sveučilišta u Darmstadtu). Dostupno na: <http://www.60-jahre-deutschland.de/index.php?idcatside=30&sid=6d1f43f2f4acdc988ce54bff752b78a1>

AUDIOVIZUALNI MATERIJAL

1. Audioakademie Geschichte. Wissen für Kopfhörer. Weidner, Anselm. *Die 68er. Kurze Geschichte einer Kulturrevolution*. München: Südwestrundfunk, 2008.